

T.C.

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

RÛHU'L-BEYÂN TEFSİRİNDE SEVGİNİN PSİKOLOJİK TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLAL SUNA

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. OSMAN KABAKÇILI

BİLECİK, 2026

10824424

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
RÛHU'L-BEYÂN TEFSİRİNDE SEVGİNİN PSİKOLOJİK TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLAL SUNA

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. OSMAN KABAKÇILI

BİLECİK, 2026

10824424

BEYAN

"Rûhu'l-Beyân Tefsirinde Sevginin Psikolojik Tahlili" adlı yüksek lisans tezi hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bilal SUNA

.... / / 2026

İmza

	YAPAY ZEKÂ KULLANIMINA İLİŞKİN ÖĞRENCİ BEYAN FORMU	BŞEÜ-KAYSİS Belge	DFR-516
		İlk Yayın Tarihi/Sayısı	30.04.2026/168
		Revizyon Tarihi	00
		Revizyon No.su	00
		Toplam Sayfa	1
Bölüm I. Yapay Zekâ Kullanım Durumu			
☒ Bu tezin/projenin yazım süreçlerinde yapay zekâ tabanlı araçlardan faýdalandım . ☐ Bu tezin/projenin yazım süreçlerinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araçtan faýda- lanmadım .			

Bölüm II. Yapay Zekâ Kullanım Detayları
<i>*Bu bölüm yalnızca yapay zekâ kullanımı beyan edilmiş ise doldurulacaktır. Aksi durumda boş bırakılmalıdır.</i>
Tezinizde/projenizde kullandığınız <u>yapay zekâ araçlarını</u> ve <u>sürümünü</u> listeleyiniz:
Sadece Gemini yapay zeka aracını kullandım.
Yapay zekâ araçlarını tezin/projemin aşağıdaki aşamalarında ilgili amaçlar için kullandım. (Birden fazla seçenek işaretlenebilir):
☒ Cümle oluşturma ☐ Literatür tarama ☐ Çeviri ☐ Düzenleme/dil kontrolü ☐ Veri işleme ve analizi ☐ Veri görselleştirme ☐ Görüntü üretme ☐ Kaynakça düzenleme ☐ Diğer (Belirtiniz):.....
Bu çalışmada yapay zekâ kullanımı Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber'e ve akademik dürüstlük ilkelerine uygun şekilde gerçekleştirilmiş olup yapay zekâ araçlarından alınan destek, etik kurallar ve kaynak gösterme esaslarına uygun biçimde belirtilmiştir. Yapay zekâ kullanımı, çalışmanın özgünlüğüne, bilimsel etik kurallarına ve ilgili mevzuata aykırı olmayacak biçimde gerçekleştirilmiştir. Usulsüz yapay zekâ kullanımı (örneğin: kaynak göstermeksizin metin üretimi, otomatik içerik üretiminin özgün eser gibi sunulması, yanıltıcı kaynak gösterimi vb.) tarafımdan kesinlikle yapılmamıştır. Yapay zekâ araçlarının sağladığı bilgilerin doğruluğunu kontrol ettiğimi, yanlış veya eksik bilgi bulunması halinde tüm sorumluluğun tarafıma ait olduğunu; ayrıca çalışmamla ilgili bu beyana aykırı bir durumun herhangi bir zamanda tespit edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek akademik ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi beyan ederim.

Bilal Suna

.. / .. /2026

İmza:

ÖN SÖZ

Kur'an ayetlerinin derin manalarını, nüzul sebeplerini (iniş nedenlerini), hüküm ve hikmetlerini belirli usul ve kurallara göre insanların anlayabileceği bir dil ve açıklıkla ortaya koyma çalışmasına tefsir denir. Peygamber efendimizden bu zaman dilimine kadar da birçok müfessir Kur'an-ı Kerimi daha iyi anlama adına yorum ve açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu tefsirlerden günümüze en yakın işari tefsir olarak Osmanlı'nın son dönem alimlerinden, zahir ve bâtın ilimlerinin üstadı, zamanının önde gelen alimlerinden İsmail Hakkı Bursevi'nin Ruhu'l-Beyan tefsirini tezimize esas olmak üzere çalışmaya karar verdik. Bu tercihimizin en önemli sebepleri onun çağdaş bir sûfi olması ve eserinde sadece işari yorumlarla yetinmeyip rivayet ve dirayet yöntemleri ini de ustalıkla kullanan önemli bir müfessir olmasıdır.

Çalışmamızda sevgi konusu, psikolojik etkisi ve Ruhu'l-Beyan tefsirinde İsmail Hakkı Bursevi'nin ve diğer son dönem müfessirlerinin yorumları harmanlanmaya gayret edilmiştir.

Çalışmamızda kıymetli emekleri bulunan, değerli fikirlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Osman KABAĞÇILI'YA teşekkür ederim.

ÖZET

Toplumun en önemli değerlerinden bir tanesi de sevgidir. Sevgi ile meydana gelen birliktelikler, dostluklar arkadaşlıklar daha sağlam ve kıymetli olur. Bu sebeple bu çalışmamızda sevgi konusunu farklı açılardan tahlil etmeye çalıştık. Tez, altı ana başlıktan oluşacak şekilde planlanmıştır. Birinci ana başlık altında Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci ana başlık altında Rûhu'l-Beyân'ın müellifi olan İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1728) hayatına, ilmî şahsiyetine, hoca ve talebelerine, ilmî yolculuklarına, tefsir ilmindeki yerine, eserlerine, Rûhu'l-Beyân adlı eserine değinilmiştir.

Üçüncü ana başlık ise sevgi kavramının analizi ile başlamaktadır. Sevgi sözcüğünün kelime manası, sevgi sözcüğünün kullanıldığı alanlar, Kur'an-ı Kerim'de geçen sevgi sözcükleri, sevgi sözcüğünün çeşitliliği, sevgi duygusunu geliştiren unsurlar ve sevginin psikolojik etkisi incelenmiştir. Dördüncü ana başlık altında ise Kur'an-ı Kerim'de geçen sevgi kelimeleriyle alakalı olan ayetler dört başlık altında ilk önce İsmail Hakkı Bursevî'nin görüş ve açıklamaları ile birlikte farklı müfessirlerin ayetlere bakış açıları irdelenmiş ve psikolojik etkileri incelenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Beşinci ana başlık altında sevginin psikolojik açıdan incelenmesi ve bunun Allah, peygamber, mümin ve eş sevgisi açısından örnekler verilerek incelenmeye çalışılmıştır. Altıncı ana başlık altında ise sonuç kısmı ve diğer araştırma yapmak isteyenlere tavsiyeler niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Sevgi, Kur'an-ı Kerim. Rûhu'l-Beyân, Psikolojik, İnsan,

ABSTRACT

One of the most important values of society is love. Relationships, friendships, and camaraderie built on love are stronger and more valuable. Therefore, in this study, we have attempted to analyze the concept of love from different perspectives. The thesis is planned to consist of an introduction and three chapters. The introduction provides information about the subject, importance, purpose, and methodology of the research. The first chapter discusses the life, scholarly personality, teachers and students, scholarly journeys, place in the science of exegesis, works, and the work titled *Rûhu'l-Beyân* of İsmail Hakkı Bursevî, the author of *Rûhu'l-Beyân*.

The second chapter begins with an analysis of the concept of love. An effort has been made to reveal the etymology of the word love, the areas in which the word love is used, the words of love found in the Quran, the diversity of the word love, the elements that develop the feeling of love, and the psychological effect of love. In the third section, verses related to the word "love" in the Holy Quran are examined under three headings. First, the views and explanations of İsmail Hakkı Bursevî are discussed, along with the perspectives of different commentators on these verses. The psychological effects of these verses are also examined and explained.

Key words: Interpretation, Love, Holy Quran. Spirit of Expression, Psychology, Human.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	1
1.3. Araştırmanın Yöntem ve Metodu	2
2. BURSEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	5
2.1. Hayatı	5
2.2. Yaşadığı Dönem	6
2.3. Eserleri	7
2.4. Bursevî'nin İlmî Kişiliği.....	10
2.5. Ruhü'l-Beyân Tefsiri.....	11
3. SEVGİ KAVRAMININ ANALİZİ.....	14
3.1. Sevgi (حُبّ) Sözcüğünün Kelime Manası	14
3.2. Sevgi Sözcüğünün Kullanıldığı Alanlar.....	15
3.2.1. Allah sevgisi.....	16
3.2.2. Peygamber sevgisi.....	18
3.2.3. İman edenlere duyulan sevgi	20
3.2.4. Aile sevgisi	21
3.2.5. Yaratılanlara duyulan sevgi.....	22

3.2.6. Doğru ve iyiliğe duyulan sevgi.....	22
3.3. Sevgi Sözcüğünün Kullanım Şekilleri	23
3.3.1. Sevgi sözcüğünün direkt kullanımı.....	23
3.3.2. Sevgi sözcüğünün dolaylı kullanımı.....	24
3.4. Kur'an-ı Kerim'de Geçen Sevgi Sözcükleri	25
3.5. Arapçada Sevgi Manasına Gelen Kelimeler	27
3.5.1. el-hubb (الحب)	28
3.5.2. el-heva (الهوى)	28
3.5.3. el-vudd (الود).....	29
3.5.4. el-hulle(الخل).....	30
3.5.5. eş-şagaf ve eş-şa'af (الشغف - الشعف).....	31
3.5.6. el-hanin (الحنين)	32
3.5.7. er-rahmet (الرحمة).....	33
3.6. Sevgi Duygusunu Geliştiren Unsurlar	33
3.6.1. Müminlerin birbirlerine yardım etmesi.....	34
3.6.2. Sevginin davranışlarla gösterilmesi.....	34
3.6.3. Sevginin sözle ifade edilmesi.....	35
3.6.4. Evlenmek.....	36
3.6.5. Hediyeleşmek	37
3.6.6. Ziyaretler ve davetler	38
3.6.7. Akrabalık bağlarını devam ettirmek	39
3.6.8. Selamlaşmak	40
4. RÛHU'L -BEYÂN TEFSİRİNDE SEVGİ KAVRAMININ KULLANILDIĞI AYETLER.....	42
4.1. Allah Sevgisi ile İlgili Ayetler	42
4.2. Peygamber Sevgisi ile İlgili Ayetler	46

4.3. Eşler Arasındaki Sevgi ile İlgili Ayetler	50
4.4. Müminler Arasındaki Sevgisiyle İlgili Ayetler	55
5. PSİKOLOJİK AÇIDAN SEVGİ.....	60
5.1. Allah Sevgisinin psikolojik etkisi	61
5.2. Peygamber Sevgisinin Psikolojik Etkisi	64
5.3. Eşler Arası Sevginin Psikolojik Etkisi	69
5.4. Müminler Arası Sevginin Psikolojik Etkisi.....	72
SONUÇ	75
KAYNAKÇA.....	77

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.t.: Adı geçen tez

b.: Bin

c.: Cilt

c.c: Celle celâlühû

Çev.: Çeviren

h.: Hicri

Hz.: Hazreti

M: Miladi

No.: Numara

nşr.: Neşreden

ö.: Ölüm tarihi

r.a.: Radıyallahu anh

s.: Sayfa

s.a.v.: Sallallâhü aleyhi ve sellem

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Çalışmamızın ana konusu *Rûhu'l-Beyân adlı* tefsirde sevginin psikolojik açıdan tahlilidir. Araştırmanın amacı Bursevî'nin, zâhirî ve bâtinî bilgilerle harmanladığı *Rûhu'l-Beyân* adlı eserinde ayetleri sevgi açısından incelemek ve diğer müfessirlerin yorumlarını alarak sevginin tahlilini yapmaktır. Bununla birlikte bu konudaki farklı yorumları ortaya çıkarmaktır. Bursevî'nin görüşlerini, kendisinden önceki klasik dönem müfessirleriyle karşılaştırmak, aynı veya farklı olan yönlerini vurgulamaktır.

1.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Geçmişten günümüze sevgi konusu birçok araştırmanın konusu olmuştur. Her araştırmacı sevgiye kendi zaviyesinden bakmış ve kendi eksik gördüğü boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Doğası bozulmamış herkesin, sevgiye ihtiyacı söz konusudur. İnsan sevgiyle hayat bulur, sevgiyle ruhlar, duygular, kalpler doygunluğa erişir, sevgi ile içlerindeki müktesebatları ortaya çıkar. Sevginin olmadığı bir ortam; zifiri karanlığın olduğu bir yer gibi insanın böyle bir durumda yolunu bulmaya çalışması anlamına gelir. İnsan sevgi olmadan nefretin, vahşetin ve olumsuz birçok duygu ve düşüncelerin içerisindeki bir bataklıkta bocalar ve mücadele ettikçe de dibe doğru gömülür.

Sevgi ile bireyler hayat bulur, insani ilişkiler normale döner, toplumlar barış, doğruluk dürüstlük, hakkaniyet gibi evrensel insani değerleri daha iyi tatmış ve yaşamış olurlar. Sevgi, ferdin ve toplumun mihenk taşıdır, onunla olumsuzluklar olumluya, karanlıklar aydınlığa dönüşür, şerler hayra çıkar. Sevgi ile Allah'ın emirleri, Peygamber Efendimizin tebliği toplumda hayat ve karşılığını bulur.

Kuran ve sünnete baktığımızda sevginin ne kadar değerli ve önemli olduğunu bir kez anlamış oluruz. Yerine göre Allah sevgisinden, peygamber sevgisinden ve insanlar arası sevginin tesis edilmesinden bahsetmekte ve insanın kötülükleri terk edip iyiliğe, güzele, doğruya, hakka yönelmesini teşvik etmektedir. İçinde sevginin veya O'nun rızasının olmadığı hiçbir amelin kabul edilmeyeceği ve bir kıymetinin de olmayacağı bize bildirilmiştir.

Günümüz toplumlarında toplumsal bütünlüğün zayıflaması ve bireylerin manevi tatmini geçici maddi hazlarda araması, sosyo-psikolojik sorunları derinleştirmektedir.

Aile yapısı incelendiğinde, ebeveynlerin ekonomik meşguliyetleri veya manevi donanım yetersizlikleri nedeniyle çocukların ahlaki, dini ve insani değerlerden uzaklaştığı görülmektedir. Bu durum, aile ortamında İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet merkezli bir yaşam modelinin hayata geçirilmesini kısıtlamaktadır.

Bu çalışma; İslam düşüncesinde sevginin en temel insani değerlerden biri olduğunu ortaya koymak, bu kavramı tahkim eden unsurlara dikkat çekmek ve müfessirlerin Kur'an-ı Kerim'deki sevgi içerikli ayetlere yönelik yorumlarını incelemek amacıyla kaleme alınmıştır

1.3. Araştırmanın Yöntem ve Metodu

Çalışmamız, ilahiyat alanındaki birçok araştırmada olduğu gibi nitel bir metot izlenerek kaynak taraması ve literatür incelemesine dayandırılmıştır. Konuyla ilgili temel ve ikincil kaynaklar taranarak elde edilen veriler sistemli bir şekilde analiz edilmiştir. Tez konusu ilgili bilgilerin toplanması, değerlendirilmesi, bu bilgiler ve veriler etrafında kendi yorum ve analizlerimizle beraber bazı bilgiler elde edilmiştir. Bunun yanında bu zamana kadar bu konu ile alakalı bir tez veya araştırma yapılmamış olması da bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etkili olmuştur.

Ayrıca konu itibariyle sevginin Kur'an-ı Kerim'de, hadiste hem de insan yaşamında ne kadar değerli bir olgu olduğunu bilmek ve incelemek ve bununla alakalı müfessirlerin düşüncelerini değerlendirmek bizim açıımızdan değerli ve önemlidir. Çalışmamızdaki sevgi ile ilgili ayetlerin müfessirler açısından Kur'an-ı Kerim'deki sevgi kavramlarının müfessirlerin farklı yaklaşım tarzları ve farklı görüşlerinin incelenmesiyle birlikte çalışmamız zenginleştirilmiştir.

Bu tez; Kur'an-ı Kerim, temel hadis külliyatları (Buhârî, Müslim, Tirmizî vb.) ve önde gelen tefsir eserlerinden (Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm, Mefâtihu'l-Ğayb, Hak Dini Kur'an Dili vb.) tasavvuf ile dil eserlerinin yanı sıra alanla ilgili psikoloji, tarih ve akademik makalelerden yararlanılarak hazırlanmıştır. Araştırmada hem klasik sözlük ve kaynaklara hem de sevgi konusunu ele alan güncel literatüre başvurulmuştur.

Tezin hazırlanmasında Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* ve *Tamâmü'l-Feyz* adlı eserlerinin yanı sıra, müellifin hayatı ve tasavvuf anlayışı için Ali Namlı'nın kapsamlı biyografik çalışmasından yararlanılmıştır. Ayrıca Bursevî, ilahi sevgi, iman, aile ve beşerî ilişkiler

konularını ele alan çeşitli tez ve akademik makalelerden de geniş ölçüde istifade edilmiştir. Tez, altı ana başlıktan oluşacak şekilde planlanmıştır. Birinci ana başlık altında Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci ana başlık altında Rûhu'l-Beyân'ın müellifi olan İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatına, ilmî şahsiyetine, hoca ve talebelerine, ilmî yolculuklarına, tefsir ilmindeki yeri-ne, eserlerine, Rûhu'l-Beyân adlı eserine değinilmiştir. Üçüncü ana başlık altında, sevgi kavramının analizi ile başlamaktadır. Sevgi sözcüğünün kelime manası, sevgi sözcüğünün kullanıldığı alanlar, Kur'an-ı Kerim'de geçen sevgi sözcükleri, sevgi sözcüğünün çeşitliliği, sevgi duygusunu geliştiren unsurlar ve sevginin psikolojik etkisi incelenmiştir.

Dördüncü ana başlık altında ise Kur'an-ı Kerim'de geçen sevgi kelimeleriyle alakalı olan ayetler dört alt başlık çerçevesinde ilk önce İsmail Hakkı Bursevî'nin görüş ve açıklamaları ile birlikte farklı müfessirlerin yorum ve açıklamaları ve psikolojik etkileri incelenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Beşinci ana başlık altında sevginin psikolojik açıdan incelenmesi ve bunun Allah, peygamber, mümin ve eş sevgisi açısından örnekler verilerek incelenmeye çalışılmıştır.

Rûhu'l-Beyân tefsirindeki sevgi konusunu bu kadar detaylı bir şekilde inceleyen bir çalışma bulunmadığından dolayı bu çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın bu alandaki eksikliği kapatmasıyla birlikte okuyucuya fayda vermesi amaçlanmıştır. İsmâil Hakkı Bursevî ve eserleri üzerine çok sayıda akademik çalışma yapılmış olmasına rağmen, "Rûhu'l-Beyân'da Sevginin Psikolojik Tahlili" özelinde doğrudan hazırlanmış herhangi bir tez veya makaleye rastlanmamıştır. Bu doğrultuda, literatürdeki boşluğu doldurmaya katkı sağlamak amacıyla böyle bir çalışma yapılmıştır. İsmail Hakkı Bursevî adına yayımlanmış çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Akçe, Zübeyir, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Recebiyye Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Şanlıurfa, 2008.

Koçak Pulat, Arife, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Halîliyye Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2018.

Çakıroğlu, Selim, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Recebiyye Adı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi* (Metin ve Tahlil), Marmara Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Muslu, Ramazan, *İsmâil Hakkı Bursevî ve Temamü'l-Feyz Adlı Eseri* (Birinci Kısım), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.

Namlı, Ali, *İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri* (İkinci Kısım). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.

Namlı, Ali, *İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2001.

Öztürk, Şeyda, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin İki Tuhfesi Tuhfe-i Vesîmiyye Tuhfe-i Aliyye* (Metin-Tahlil-Tahkik), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.

Tabakoğlu, Mehmet, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiyye'sinin İkinci Bölümü* (Metin ve Tahlil), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

Bardakçı, Mehmet Necmettin, "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Musa Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Marifet Uygunluğu Açısından Kısa Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta, 1998, 5: 81-103.

Cengiz, Muammer, "İsmâil Hakkı Bursevî'de İbâdetler Metafiziği", *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 16, 2016, 3: 127-159.

Çeltik, Halil, "Bursalı İsmâil Hakkı'nın Eserlerinde Hayatına Dair Anekdotlar", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2006, 22: 33-49.

2. BURSEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Hayatı

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1728) 1063 yılında (Ekim 1653) Bulgaristan'daki Aydos'ta doğmuştur.¹ İstanbul'un Aksaray semtinde yetişen Mustafa Efendi, İsmâil Hakkı dünyaya gelmeden bir yıl önce evi yanınca Aydos'a taşınmak zorunda kaldı. İstanbul'dan itibaren tasavvufa merakı olan Mustafa Efendi, Aydos'a yerleştikten sonra Zâkirzâde Abdullah Efendi'nin halifesi olan Celvetî şeyhi Osman Fazlı ile yakın bir dostluk kurdu.²

Henüz yedi yaşındayken annesini kaybetti. Erken yaşta Kur'an okumayı ve sarf ilmini öğrendi. On bir yaşına geldiğinde Edirne'ye gidip yaklaşık yedi yıl orada kaldı. Bu süre zarfında, Osman Fazlı İlâhî'nin (ö. 1102/1691) halifesi olan Şeyh Abdülbâki Efendi'nin (ö. 1101/1690) yanında sarf, nahiv, mantık, kelâm, âdâb, meânî, beyân, fıkıh ve tefsir alanlarında çeşitli eserler okudu.³ Ardından Osman Fazlı'nın Edirne halifesi Seyyid Abdülbâki Efendi ile Edirne'ye geçen İsmail Hakkı, burada bir yandan dini ilimleri tahsil ederken diğer yandan Hâfız Osman'ın rehberliğinde hüsn-i hat çalışmaları yaptı.

Hocası Osman Fazlı Efendi, 1685'te İsmâil Hakkı'yı Edirne'ye çağırdı. Şeyhinin konutunda üç aya yakın konaklayan Bursevî, düşünce dünyasını derinden etkileyecek olan büyük mutasavvıf İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fusûsü'l-Hikem* isimli eserini bu süreçte okudu ve aynı dönemde vaaz vermeye başladı. Bursevî'nin Edirne'deki eğitimini tamamladığına inanan Seyyid Abdülbâki Efendi ise Osman Fazlı'ya bir mektup kaleme alarak kendisini İstanbul'a sevk etti.⁴

Bursa halifesi Sun'ullah Efendi'nin (ö. 1096/1685) vefatının ardından Osman Fazlı Efendi, Mayıs 1685'te İsmâil Hakkı'yı Bursa'da görevlendirdi. Şeyhinin tavsiye ve talimatıyla Bursa Ulucami ve diğer bazı camilerde vaaza başlayan Bursevî, vaazlarında Fâtiha Suresi'nden itibaren Kur'an'ı tefsir etmeye çalıştı; yeri geldikçe işârî yorumlara yer

¹ T. E Bursalı Mehmed, (1972). *Osmanlı Müellifleri*. Meral Yayınevi.c. 1, s. 121.

² T. E Bursalı Mehmed, s.122.

³ İ. H. Bursevî, (2011). *Tamamu'l-feyz fi babi'r-ricâl*, Dâru Ninawa, c.2, s. 79-80.

⁴ A. Namlı, (2018). *İsmâil Hakkı Bursevî: Hayatı, Eserleri, tarikat anlayışı*, İnsan Yayınevi, s. 37.

verip şiirlerle anlatımını zenginleştirdi. Arapça olarak kaleme aldığı bu tefsir vaazları, onun meşhur *Rûhu'l-Beyân* adlı eserinin ortaya çıkmasını sağladı.⁵

Şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin dar-ı bekaya irtihalinden sonra vazifesine dört sene daha devam eden Bursevî, Celvetîliğin Osmanlı toplumundaki en önemli yetkilisi konumuna yükseldi. Bu durum, üst düzey devlet yöneticileriyle temaslarını artırmış ve idari hususlarda mütalaasına müracaat edilmesine imkân tanımıştır. Nitekim Sultan II. Mustafa'nın (ö. 1115/1703) düzenlediği iki Avusturya seferine de Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın (ö. 1109/167) davetine icabet ederek iştirak etmiş; orduya moral ve cesaret vermek üzere sohbetler etmiştir. Seferler esnasında bizzat yaralanan Bursevî'nin bu yaralarının iyileşmesi ise beş ile on yıl arasında bir zaman almıştır.⁶ İsmail Hakkı Bursevî, 1723 yılında İstanbul'a dönmüştür. Çalkantılarla ve seyahatlerle geçen bir ömrün sonunda, 20 Temmuz 1725 tarihinde hayata gözlerini yummuştur.⁷

2.2. Yaşadığı Dönem

İsmâil Hakkı Bursevî, Karlofça Antlaşması (26 Ocak 1699) ve Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girdiği siyasi çalkantılarla dolu bir döneme tanıklık etmiştir. Yaşadığı bu hareketli devirde IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa ve III. Ahmed olmak üzere beş farklı Osmanlı padişahının saltanat dönemlerini görmüştür. Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemini başlatarak devlet politikasının fetih anlayışından mevcut toprakları koruma stratejisine kaymasına neden olmuştur. Bu antlaşmayla birlikte Osmanlı, Hristiyan devletlerden aldığı haracını da kaybederek önemli bir gelir ve nüfuz kaybı yaşamıştır.⁸

İsmâil Hakkı Bursevî öncesi İstanbul'da ilmî ve dinî hayat, medreseyi temsil eden Kadızâdeliler ile tekkeyi temsil eden Sivâsîler arasında ciddi bir kutuplaşmaya sahne olmuştur. Kadızâdelilerin sonradan ortaya çıkan uygulamaları bidat sayarak tepki gösterdiği

⁵ A. Namlı. age, s. 88.

⁶ age, s. 73.

⁷ age, s. 97.

⁸ N. Berkes, (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Doğu-Batı yayınları. s.89.

ve tekke ehlinin irşat faaliyetleri sebebiyle sürgün edildiği bu çalkantılı döneme dair önemli ayrıntılar Kâtip Çelebi'nin *Mizânü'l-Hakk* adlı eserinde yer almaktadır.⁹

İsmâil Hakkı Bursevî'nin Osmanlı'nın duraklamadan gerilemeye geçtiği ve toprak kayıplarının yaşandığı bir dönemde yaşaması, ilim, din ve tasavvuf hayatını derinden etkilemiştir. Siyasi ve idari zayıflamanın ilim dünyasına yansıdığı bu devirde medreselerde sınıf geçmek yerine "kitap bitirme" esas alınmış, bu sayede kabiliyetli talebelere genç yaşta müderrislik ve kadılık gibi unvanlar elde etme imkânı doğmuştur.¹⁰ Siyasi ve sosyal çalkantılara rağmen bu dönem, günümüzde de etkilerini sürdüren önemli ilim ve fikir insanlarının yetişmesine zemin hazırlamıştır. İsmâil Hakkı Bursevî'nin yanı sıra Abdül-ganî en-Nablusî (ö. 1143/1731) ve Erzurumlu İbrâhim Hakkı (ö. 1194/1780) gibi mütefekkirler, dönemin öne çıkan yetkin isimleri arasında yer almıştır.

2.3. Eserleri

İsmâil Hakkı Bursevî, halifelik ve şeyhlik dönemleri dahil hayatı boyunca eser kaleme almaktan hiçbir zaman kopmamış oldukça verimli bir müelliftir. Kayıp olan veya gerçekte kendisine ait olmadığı hâlde ona atfedilen çalışmalar nedeniyle günümüzde kaleme aldığı eserlerin kesin sayısı net olarak bilinmemektedir.¹¹ Döneminin en verimli müelliflerinden biri olan İsmâil Hakkı Bursevî; tefsir, hadis, fıkıh, akaid, edebiyat ve tasavvuf gibi pek çok farklı alanda yüzün üzerinde eser kaleme almıştır. Yirmi yedisi basılmış olan bu çalışmaların tamamı yoğun bir tasavvufî neşveyle yazıldığından, onları belirli disiplinlere göre kesin sınırlarla sınıflandırmak oldukça zordur.¹²

İsmâil Hakkı Bursevî, eserlerini farklı manevi haller ve ilhamlar doğrultusunda kaleme alan bir müelliftir. Nitekim kendisi, *Tamâmü'l-Feyz fî Bâbi'r-Ricâl* adlı çalışmasını uyku ile uyanıklık arasında kendisine yöneltilen manevi bir işaret ve ilham üzerine bu isimle adlandırdığını belirtmiştir.¹³ Türkçeye "Hak Dostlarının Kapısında Feyzin Tamamlanması" şeklinde çevrilen eser, İsmâil Hakkı Bursevî tarafından Bursa'da kaleme alınmıştır. Kitabın tamamlanma tarihi olan 15 Receb 1103 (2 Nisan 1692 Perşembe) günü,

⁹ K. Çelebi, (2021). *Mizanü'l-Hakk fî İhtiyari'l-ehak* (O. Ş. Gökyay, Çev.), Yeditepe yayınevi. s. 123.

¹⁰ C. Baltacı, (1976). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, s. 44, 45.

¹¹ A. Namlı. a.g.e, 162.

¹² S. Ateş, (1974). *İşâri Tefsir Okulu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

¹³ İ.H. Bursevî, (2011). *Tamamul-Feyz*, thk. Ramazan muslu, Dimaşk, Dâru Ninawa, I, II, 12.

eserin son kısmında (hâtime) remizli ve bilmeceli bir ifadeyle belirtilmiştir.¹⁴ İsmâil Hakkı Bursevî'nin en kıymetli ve tanınmış eseri, tasavvufî/işârî nitelikteki *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiridir. Bursevî, Bursa'ya tayin edilişinden itibaren yirmi yılı aşkın bir süre boyunca hem Bursa Ulu Cami kürsüsünde ayetleri tefsir etmiş hem de bu abidevi eserini kaleme almıştır. Büyük ilgi gören bu tefsirin zaman içinde muhtelif baskıları yapılmış, Türkçe tercümeleri ve özetleri hazırlanmıştır.¹⁵

Ali Namlı, bu alandaki mevcut araştırmaları titizlikle karşılaştırarak İsmâil Hakkı Bursevî'nin eserlerine dair güvenilir ve derli toplu bir envanter oluşturmuştur. Müellifin tespit ettiği bu eserler, aşağıda belirli bir sıra takip edilerek sunulmuştur.

A. Tefsir:

1. Ruhu'l-Beyân Tefsiri
2. Tefsîru Âmene'r-Resûlu
3. Tefsîru Sûreti'l- Asr
4. Tefsîru Sûreti'z-Zelzele
5. Levâih Teteallağ Bi-Bazi'l-Âyât ve'l-Ehâdîs

B. Tasavvuf

1. Rûhu'l-Mesnevî (Şerhu'l-Mesnevî)
2. Şerhu'l-Muhammediyye (Ferâhu'r - Rûh)
3. Tamâmü'l-Feyz
4. Silsilenâme-i Celvetiyye
5. Kitâbü'l-Hitâb
6. Kitâbü'n-Necât
7. Şerh-u Usûli'l-Aşere
8. Tuhfe-i Recebiyye

¹⁴ age, c. II, s. 217.

¹⁵ age, c. II, s. 11.

9. Şerh-i Kelime-i Tevhîd

10. Kenz-i Mahfî

11. Tuhfe-i İsmâiliyye

12. Tuhfe-i Halîliyye

13. Tuhfe-i Bahriyye

14. Risâle-i Hüseyniyye

15. Sülûkü'l-Mülûk

C. Hadis

Hadis alanında kendisinin bazı hadis şerhlerini içeren küçük risaleleri de mevcuttur fakat en meşhur hadis eserleri şunlardır:

1. Şerhu Nuhbeti'l-Fiker

2. Şerhu Hadîsi'l-Erbâin

D. Diğer İlimler

1. Şerhu Fıkhî'l-Keydânî

2. Risâle-i Mesâili'l-Fıkhiyye

3. Risâletü'l-Câmia li-Mesâili'n-Nâfia

4. Kitâbü'l-Fazl ve'n-Nevâl

5. İhtiyârât

6. Ecvibetü'l-Hakkıyye an Es'ileti's-Şeyh Abdirrahmân

7. Şerh-i Şuabi'l-îmân

8. Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî

9. Kitâbü'l-Furûğ

10. Kitâbü'l-Hutabâ¹⁶

¹⁶ A. Namlı. a.g.e, s. 232.

2.4. Bursevî'nin İlmî Kişiliği

İsmâil Hakkı Bursevî, erken yaşlardan itibaren Kur'an eğitimi almaya başlayarak ilk derslerini yaklaşık beş yıl boyunca Şeyh Ahmed Efendi'den (ö. 935/1529) görmüştür. Bu eğitim sürecinde bir yandan hat sanatıyla ilgilenirken diğer yandan sarf, nahiv, belagat ve mantık gibi temel alet ilimlerine ait eserleri okuyarak ilmi altyapısını oluşturmuştur.¹⁷ İsmâil Hakkı Bursevî, müftülük teklifini dahi geri çevirerek ömrünü vaaz, irşat ve talebe yetiştirmeye adanmış mütevacı bir ilim adamıdır. Telif ettiği özgün eserlerin yanı sıra pek çok önemli çalışmayı da şerh eden Bursevî, aynı zamanda Dîvân sahibi güçlü bir şairdir ve kaleme aldığı hemen her esere kendi manzumelerini dâhil etmiştir. İsmâil Hakkı Bursevî, kaleme aldığı şiirlerin sayısının 10.000'i geçtiğini bizzat kendisi ifade etmektedir. Şuarâ tezkirelerinde de kendine yer bulan Bursevî'nin manzume ve şiirlerinde tercih ettiği dil, düz yazılarındaki anlatımına kıyasla daha sade ve anlaşılırdır.¹⁸ İsmâil Hakkı Bursevî'nin eserleri, manzume ve nesir unsurlarının içerik yönünden birbirini bütünlediği zengin bir yapıya sahiptir. Metinlerdeki konular bazen bir ayet veya hadis yorumundan, bazen de dönemin tartışılan kelimî ve tasavvufî meselelerinden yola çıkılarak işlenmiştir. Müellif, bu yönüyle İslam ilimlerinin neredeyse her alanına etki ederek oldukça geniş bir yelpazede eser kaleme almıştır.

İsmâil Hakkı Bursevî, eserlerinde en çok Türkçeyi tercih etmiş; bunun yanında Arapça ve Farsça metinler de kaleme almıştır. Geniş kitlelere ulaşmak amacıyla Türkçeye ağırlık veren Bursevî, bu yaklaşımında her peygamberin kendi kavminin diliyle gönderildiği ilkesinden ilham almıştır. Nitekim Şam'dan ayrılıp yeniden Bursa'da karar kılmasının temel sebeplerinden biri de bu kitleye Türkçe üzerinden irşat hizmetini sürdürme düşüncesidir.¹⁹ Şahsiyeti üzerinde en büyük tesiri olanlar Osman Fazlı'nın anlatımı üzerine soyunun Hz. Ali'ye dayandığı bilinmektedir.²⁰ İsmâil Hakkı Bursevî'nin gönül ve düşünce dünyasında; Şam yolculuğuna vesile olan Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Konya'da kabrini ziyaret ettiği Sadreddin Konevî (ö. 673/1274) ve mürşidi Osman Fazlı'nın kendisini halleriyle özdeşleştirdiği Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628) çok müstesna bir yere sahiptir. Derin bir musiki bilgisine ve beste yapabilecek yetkinliğe de sahip olan Bursevî, özellikle

¹⁷ O. H. Vassaf, (2006). *Sefîne-i Evliya*, İstanbul Kitabevi, c. 3, s. 8.

¹⁸ M. M. Yurtsever, (2001). "İsmâil Hakkı Bursevî", *Türkiye diyanet vakfı islâm ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, s.72.

¹⁹ A. Namlı, age, s. 163.

²⁰ İ. H. Bursevî, (2025). *Nakdî 'l-hâl*, İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar, nr. 2153, vr. 99.

Aziz Mahmud Hüdâyî'ye ait pek çok şiiri bestelemiştir.²¹ İsmâil Hakkı Bursevî'nin eserleri, manzume ve nesir bölümlerinin içerik bakımından birbirini destekleyip tamamladığı bütüncül bir yapıya sahiptir. Metinlerde işlenen konular, bazen bir ayet veya hadis yorumuna, bazen köklü kelam tartışmalarına, bazen de tasavvufî mertebelere dayanmaktadır. Müellif, bu geniş bakış açısıyla İslam dinine ait neredeyse bütün ilim dallarında eser vererek çok yönlü bir külliyyat oluşturmuştur.²²

İsmâil Hakkı Bursevî'nin küçük yaşta hem ilim hem de tasavvuf eğitimi almaya başlaması, genç yaşta irşada başlamasını ve mürşidi Osman Fazlı'nın vefatının ardından Celvetiyye tarikatının şeyhlik makamına geçmesini sağlamıştır. Şeyhlik ve halifelik dönemlerinde de kaleme alma faaliyetlerini kesintisiz sürdüren müellifin; kayıp olan veya kendisine yanlışlıkla nispet edilen çalışmalar sebebiyle eserlerinin kesin sayısı tam olarak bilinmemektedir.²³

2.5. Ruhû'l-Beyân Tefsiri

Bursevî, İslam dünyasında geniş bir yankı uyandıran Arapça tefsirini, vahyin iniş süreci olan 23 yıllık bir zaman diliminde nihayete erdirmiştir.²⁴ Eserdeki Farsça şiirler ile yoğun nasihat ve menkıbe anlatımları tefsirin hazırlanış amacını yansıtır. Bursevî, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde halka verdiği öğütlerden oluşan dağınık notlarını bir araya getirmiş ve Bursa Ulu Camii'ndeki vaazları doğrultusunda bu tefsiri yazmaya başlamıştır.²⁵

İsmâil Hakkı Bursevî, eserlerinde rivayetlerin kaynağının sıhhatinden ziyade sağladığı manevi faydaya ve irşat amacına odaklanmış, bu nedenle vaaz ile nasihat niteliği taşıyan haberleri tercih etmiştir. Nitekim tefsirinde yer verdiği 5.000 civarındaki hadisin önemli bir kısmının Kütüb-i Sitte kaynaklı olduğu bilinmektedir.²⁶ İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiri, müellifinin tasavvufî kimliğinden dolayı çoğunlukla işârî bir tefsir olarak değerlendirilse de sadece bu kategoriyle sınırlandırılmayacak kadar zengin bir içeriğe sahiptir. Eser, manevi işaretlerin yanı sıra hem rivayet hem de dirayet

²¹ O. H. Vassaf, (2012). *Kemâlnâme-i ismail Hakkı*, Bursa Eski yazma ve basma eserler ktp.nr. 129, 36

²² M. Yurtsever, age, s.17.

²³ A. Namlı, age, s.17.

²⁴ M. Aşkar, (2000). *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, s.109.

²⁵ M. İnneci, (2018). *Bursevi ve Ruhû'l-Beyân adlı eserinde hak kavramı*, Karamanoğlu Mehmetbey üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, s.32.

²⁶ S. Avcı, (2004). *Sufilerin Hadis Anlayışı Bursevi Örneği*, Ensar Yayıncılık, s. 290.

tefsirlerinin niteliklerini bünyesinde barındıran bütüncül bir metodolojiye sahiptir. Nitekim klasik rivayet tefsirlerindeki anlayışa uygun olarak ayetlerin açıklanmasında Kur'an, sünnet, sahabe ve tâbiîn rivayetlerinden kapsamlı şekilde yararlanılmıştır.²⁷ Müellif, ayetleri tefsir ederken öncelikle dil bilgisi kurallarına (sarf ve nahiv) ve konuyla ilgili rivayetlere başvurmuştur. Bununla da yetinmeyip akla ve ilme dayalı istidlallerden yararlanarak dirayet metodunu da metodolojisine güçlü bir şekilde dahil etmiştir.

Rûhu'l-Beyân'da İsrâiliyyat türü anlatımların bulunması, istifade edilen tefsir ve kaynak eserler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Zaten eserin üslubu ve anlatım biçimi bu tarz haber ve kıssaları aktarmaya son derece uygundur. Bu doğrultuda İsmâîl Hakkı Bursevî başvurduğu kaynaklardan derlediği söz konusu rivayetleri tefsirine dahil etmekte bir sakınca görmemiştir.²⁸ Kendisi Hanefî mezhebine mensup olsa da ahkâm ayetlerini açıklarken ihtiyaç duydukça diğer mezheplerin içtihatlarına da değinir. Bu ayetleri tefsir ederken zaman zaman fıkıh usulü kaidelerinden yararlanır. Ahkâm ayetlerinin izahında mezhep imamlarının yaklaşımlarını aktarmakla kalmayıp bazen kendi kanaatini de ekler; hatta seyrek de olsa doğrudan kendi özgün görüşünü ortaya koyduğu durumlar da vardır.²⁹

İsmâîl Hakkı Bursevî, ayet yorumlarında öncelikle kırık meale yer verip ifadeleri parçalara bölerek inceler ve parçalar arasındaki mana bağını ortaya koyar. Dil bilgisi (sarf ve nahiv) kurallarına sıkça başvurarak kelimelerin farklı gramer konumlarına (hâl, sıfat, temyiz vb.) göre muhtemel anlamlarını ayrı ayrı değerlendirir. Metodunu sebep-i nüzul açıklamalarıyla sürdüren müellif, nihai yorumlarını ilgili hadis rivayetleriyle destekleyerek bütüncül bir tahlil sunar.

Bursevî'nin tefsirinde rivayet ve dirayet yöntemlerini yetkin bir şekilde harmanlaması, onun bu alandaki derin ilmi birikimini göstermektedir. İşârî yorumları metnin en sonuna ertelemesi ise tefsir usulüne duyduğu metodolojik saygıdan kaynaklanıyor olmalıdır. Zira Bursevî'nin, ayetlerin rivayet ve akli esaslardan bağımsız bir biçimde yalnızca tasavvufî bir yaklaşımla ele alınmasının sakıncalar doğurabileceğinin bilincinde olduğu aşîkârdır. Bursevî'nin tefsirinde dil bilimlerinden de üst düzeyde yararlandığı dikkat çekmektedir. Öyle ki kimi zaman bir kelimenin taşıyabileceği tüm ihtimalleri sıralayarak

²⁷ İ. H. Bursevî, (2010). Rûhu'l-Beyan, Erkam yayınları, c. 1, s. 46.

²⁸ İ. H. Bursevî, age, c. 1, s. 46.

²⁹ İ. H. Bursevî, age, c. 1, s. 47.

her birine uygun anlamlar yükler. Örneğin Muhammed Suresi 2. ayette geçen "hak" kelimesinde bir sözlüğü aratmayacak zenginlikte dil bilgisi sunmuştur. Bu durum, onun tefsirde lafza ne kadar önem verdiğini gösterse de işârî tefsir yaptığı bölümlerde lafzî anlamlara katı bir şekilde bağlı kaldığı söylenemez. Ancak dikkat edilirse, kelimenin lügat anlamından uzaklaşan yorumlar her zaman ayetin ikincil/işârî katmanında yer alır; birincil anlamlarda ise Bursevî daima lafza sadık kalmıştır. Nitekim yapılan çalışmalarda, onun ahkâm ayetlerindeki işârî izahlarda dahi şeriatın zâhirinden sapmadığı, hukuki incelemelerde bir fakih gibi davranıp tasavvufî kısımlarda ise sûfî birikimini başarıyla yansıttığı vurgulanmaktadır.³⁰

Ayetlerin tefsirinde kelâmî tartışmalardan geri durmayan Bursevî; imanın tanımı, va'd ile va'îd ilkeleri ve Allah'ın görülmesi (ru'yetullah) meselelerinde mezheplerin dayanaklarını masaya yatırarak Ehl-i Sünnet perspektifinden reddiyeler sunmuştur. “Bursevî genel olarak eserlerinde de görüldüğü üzere ilham ve keşif anlayışıyla birtakım bilgilere sahip olunabileceğini, hatta kendisinin de bu şekilde birtakım bilgilere ulaştığını iddia etmektedir. Örnek olarak o Kureyş Suresinin tefsirini yaparken tefsirin en sonunda vahdet vücud anlayışıyla ilgili birtakım bilgiler verdikten sonra surenin tefsirini “Allah’tan bana bu şekilde ilham geldi” diyerek bitirmiştir.”³¹

³⁰ A. Kahraman, (2011). *Tasavvufî Tefsirlerin Ahkam Ayetlerine Yaklaşımı (İsmail Hakkı Bursevi örneği)*, İlim Yayma Vakfı Yay. Ankara, s.279.

³¹ M. İnneci, (2018). *Bursevî ve Ruhul-Beyân adlı eserinde hak kavramı*, s. 12.

3. SEVGİ KAVRAMININ ANALİZİ

3.1. Sevgi (حُب) Sözcüğünün Kelime Manası

Arap dili âlimleri, 'h-b-b' (ح-ب-ب) kökünün; 'el-habbu', 'el-hibbu' ve 'el-hubbu' şeklinde üç farklı mastar kalıbına girmesi sebebiyle üç ayrı mastar kategorisinde değerlendirildiğini belirtmişlerdir.³² Bu mastarlardan 'el-habbu'; berraklık, bir şeyin temeli ve özü, kalıcı ve zorunlu olmak, çoğalarak belirginleşmek veya kalbin özü sayılan akıl demektir. 'El-hibbu' ise hoşça giden, ince ve olgun niteliklere sahip olan 'sevgili' manasında kullanılır.³³ Konumuz olan sevginin Arapça karşılığı 'el-hubbu' ise; estetik ve kemal niteliklerine sahip olan şeylere yönelik kalpte kök salan, muhafaza edilen;³⁴ meyletme, rağbet gösterme, beğenip tercih etme ve dostluk kurma hissini ifade eder.³⁵

Sevgi kelimesinin ses yapısını da çözümleyen el-Fîrûzâbâdî; boğazın en derininden çıkan 'hâ' (ح) ile dudaktan dökülen 'be' (ب) harflerinin oluşturduğu 'h-b' mastarının, sevenin tüm varlığıyla ve katkısız biçimde sevgiliye yönelişini simgelediğini belirtir. Ona göre, içinde başka hiçbir ilginin barınmadığı bu katıksız durum ancak gerçek muhabbet olarak adlandırılabilir³⁶ ifadelerine yer vermektedir.

Sevgi' ve 'sevmek' kelimeleri, özü itibarıyla bir kimseye veya nesneye gönülden bağlanmayı ifade eden 'bağlanmak/sevmek' kökünden türeyip biçimlenmiştir.³⁷ Örneğin Arapçada (*ahabbe'l-be'îru*) deyimini, devenin yere çöküp bir daha ayağa kalkamayacak şekilde olduğu yere çakılıp kalması devenin hoşuna gitti manasını ifade etmek için kullanılır.³⁸

Arap dilinde sevgi ve sevmek kavramları, bir nesneye veya varlığa yönelik bilinçli, kasıtlı ve gayeli bir yönelişi/isteyiği simgeler.³⁹ Sevgi olgusunda asıl belirleyici olan; bireyin sevgiyle tecrübe ettiği duygular, bu duyguların doğurduğu hisler ve bunların dışı

³² İ. B. Ahmed, (1979). *Mü'cemü Mekâyisi'l-luğa*, Dâru'l-fikir, Beyrut, II, 26. 25.

³³ Â. Efendi, (2013). *el-Okyânûsu'l-Basîf fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Mühîr*, Pasifik ofset yayınları, İstanbul, I, 333

³⁴ M. el-Fîrûzâbâdî, (2002). *Besâirü Zevî't-Temyiz fî Letâîfi'l-Kitâbi'l-azîz*, Tah, Muhammed ali en-neccar, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, II, 416.

³⁵ M. M. bin Yakub Fîrûzâbâdî, age, c. II, s. 70-72.

³⁶ age, c. II, s. 416.

³⁷ A. Zekeriyya, (2012). *Mu'cemu Mekayisi'l-luğa*, Daru'l-fikr, Beyrut, c.2, s. 26.

³⁸ İ. el-Cevheri, (1960). *Tâcu'l-luğa ve Sîhahu'l-arabiyye*, *el-Musemma el-Sîhah*, Darü'l Kütübi'l İlmiyye Beyrut, c. 1, s.106.

³⁹ M. el-Kurtubi, (1993). *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*, Darul hadis, Beyrut: c. 4, s.59.

yansıyan eylem ile etkileşim boyutudur. Nitekim Kadı el-Kefevî (ö. 1010/1601) sevgiyi, 'insanın kendisine lezzet veren şeye yönelmesinden ibaret' olarak görmüş; bu eğilimin şiddetlenip güçlenmesini ise 'aşk' olarak tanımlamıştır.⁴⁰ Sevgi' sözcüğü, Arapça kökenli 'muhabbet' ve 'aşk' kavramlarıyla mukayese edilerek aralarındaki örtüşen ve ayrışan noktalar belirlenmiştir. Bu bağlamda 'muhabbet', insanın hoşla giden nesne veya varlığa yönelmesi biçiminde açıklandığı gibi; sevgi ve aşk ifadeleriyle eş anlamlı olarak da değerlendirilmiştir.⁴¹

Aşk, insanı bir insana, nesneye ya da yüce bir değere sarsılmaz bir gönül bağıyla bağlayan yüksek duygulanımdır.⁴² Kişinin kendisi dışındaki güzelliğe veya en yüce varlığa karşı hissettiği aşırı sevgi, durdurulamayan bir tutku ve tam bir adanmışlık hâli olarak ortaya çıkar.⁴³ Aynı zamanda derin bir tutku biçiminde tezahür eden köklü bir ruh hâli diye tarif edilmektedir.⁴⁴ İbn Manzûr (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab* adlı eserinde sevgi kavramını nefretin karşıtı olarak tanımlamış; Arapçadaki (*el-hubb*) kelimesinin çoğulunun (*ahbâb*) şeklinde geldiğini belirtmiştir. Konuyla alakalı olarak İbrahim Hakkı hazretleri (ö. 1194/1780) gönlündeki duyguları şöyle ifade ediyor;

*Hiç kimseye hor bakma,
İncitme, gönül yıkma*⁴⁵

3.2. Sevgi Sözcüğünün Kullanıldığı Alanlar

Kelime anlamı bakımından sevgi; bireyin bir nesneye veya insanın bir başka kişiye ilgi göstermesini ve ona bağlanmasını sağlayan içsel bir hissiyattır. İnsan ilişkilerinin odağında yer alan bu kavram, tarih boyunca geniş bir literatürün oluşmasına ve sayısız eserin kaleme alınmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁶ Biz etrafımızdaki birçok varlık için sevgi sözcüklerini kullanıyoruz ama her varlığın kendine özgü bir sevilme derecesi bulunmaktadır. Örneğin Allah sevgisi, anne baba sevgisi, eş veya çocuk sevgisi, dost, arkadaş sevgisi, mal-mülk veya dünya sevgisi gibi bütün varlıklar için içimizdeki duygularını tarif

⁴⁰ E. el-Kefevi, (1993). *Kitabul'l-Kulliyat Mu'cem fi'mustalahat ve'l Furukat el-Luğaviyye*, Beyrut, Darur risale, s. 398.

⁴¹ M. Doğan, (1982). *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik yayınları, İstanbul, s.706.

⁴² A. Cevizci, (2002). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınevi, İstanbul, s. 99.

⁴³ A. Baki Güçlü, (2002). *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve sanat Yayınevi, Ankara, s.120.

⁴⁴ O. Hançerlioglu, (2000). *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.59.

⁴⁵ F. Meyan, (1999). *Marifetnâme*, Bedir Yayınevi, s. 761.

⁴⁶ Ş. Akalın, (2011). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s.123.

ederken sevgi kelimesi ile ifade ediyoruz. Aslında burada her varlığın sevilmesi o varlığa verilen değerle doğru orantılıdır. Bu bağlamda sevdiğimiz varlığa göre sevginin de kendi içerisinde derecelendirilmesi yapılmaktadır.

Sevgi hissedilen kişi veya varlığa göre şekil alır. Örneğin kullandığımız bir eşya veya geçici metâ ise bu sevgi dünyalık malzeme şeklinde değerli olur. Ama hem dünyada hem de ahirette bize faydası dokunacak veya bizi farklı şekillerde iyiliğe, hayra ulaştıracak bir vasıta ise buna karşı olan sevgi tabi ki de eşit olması mümkün değildir. Bu sebeple sevginin değeri sevilen varlığın değeri kadardır. İslam dininde sevgi, geniş bir yelpazede ele alınır ve farklı türleri bulunur.

3.2.1. Allah Sevgisi

Her insanın doğasında var olan güzellik arayışı, onu sonsuz güzelliğin sahibi olan Allah'a yöneltir. O'nun nimetlerini fark eden insan O'nu sever ve bu sevgi, emir ve yasaklarına içtenlikle uyarak taçlandırılır. İnsanın kalbine doğuştan Allah sevgisi yerleştirilir. Bu sevginin bir gereksinimi olarak ibadet, itaat ve emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak her kulun alması gereken bir sorumluktur.⁴⁷ Âl-i İmrân Suresi, 31. Ayette Allah sevgisiyle alakalı: “De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”⁴⁸ buyrulur. Bu ayet, Allah sevgisinin Hz. Muhammed'in yolundan gitmekle ve sünnetine uymakla belli olacağını ifade etmektedir.

Allah Sevgisi, İslam'daki en yüce ve en önemli sevgi türüdür. Müslümanlar için Allah'ı sevmek, imanın temelini oluşturur. Bu sevgi, O'nun birliğine (tevhid), sıfatlarına, isimlerine, yarattıklarına ve emirlerine duyulan derin bir bağlılığı içerir. Allah sevgisi, ibadetleri ihlasla yapmaya, O'nun rızasını kazanmaya ve O'na tam bir teslimiyetle yönelmeye teşvik eder. Kuran'da ve hadislerde Allah sevgisinin önemi sıklıkla vurgulanır.

Mümin, sevgisinin yönünü ve miktarını doğru tayin edebilen basiret sahibi kimse-
dir. ⁴⁹ Hakiki iman, kalpte en yüce sevgiyi Allah'a tahsis etmeyi gerektirir; zira O'na duyulan derin sevgi imanın en somut tezahürüdür. Dolayısıyla gerçek bir mümin, Yüce Ya-

⁴⁷ E. Hüsamettin, (2003). *Ahlâk Felsefesi*, Hü-Er yayınları, Konya, s. 130-131.

⁴⁸ Âl-i İmrân Suresi 3/31.

⁴⁹ A. Koç, (1999). *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, M. Ü. İ. F. V. Yayınları, İstanbul, s. 160.

ratan'ı her şeyden çok sever ve O'nun rızası uğruna bütün arzu ve heveslerinden vazgeçebilecek bir adanmışlığa sahiptir.⁵⁰

Kur'an-ı Kerime göre Allah ile kul arasında bir sevgi münasebeti bulunmaktadır. Bu münasebette Allah'ın kulu sevmesi bazı sebeplere bağlıdır. Eğer Allah'ı tanımayan O'na âsi olan bir topluluk gelirse Allah (c.c.) başka bir toplulukla değiştireceğini ifade etmektedir. Yine başka bir ayette "De ki, eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın."⁵¹ mealindeki ayette Allah'ın sevgisine nâil olmanın yolunu Peygambere itaat etmenin gerekliliği açık bir dille ifade edilmiştir.

Bakara suresi 165. ayette Allah sevgisiyle alakalı "Bazı insanların Allah'tan başka şeylere inandıkları ve O'na eş tuttukları ayrıca onları da Allah'ı seviyor gibi sevdikleri" ifade edilmektedir.⁵² Söz konusu ayette, inananların en derin sevgiyi Yüce Allah'a tahsis etmeleri ve O'na denk bir sevgiyi başka hiçbir varlığa yöneltmemeleri gerektiği altı çizilerek belirtilir. Zira Kur'an-ı Kerim'in inşa ettiği sevgi anlayışının merkezinde iman esası yer almaktadır. Sevgiyi iman gibi köklü bir temele dayandıran Kur'an, müteaddit ayetlerde imanının kemali için sevginin ne denli hayati bir rol oynadığını açıkça ortaya koyar.⁵³

Fudayl b. İyâz (ö. 803/187), hakiki kulluk ölçüsünün yalnızca dünyadan el çekmek değil, sevgide ve nefrette Allah'ın rızasını gözetmek olduğunu vurgular. Ona göre İbrahimî geleneğin özü; Hakk'a teslim olmak, Yüce Allah'ın dostlarını dost, düşmanlarını ise düşman bilmektir. Kalbinde katıksız bir Allah sevgisi taşımayan kişinin ibadetleri ruhsuz bir çabadan ibarettir; zira Yüce Yaratan, kalbinde Kendi sevgisine dünyevi arzuları ortak koşan bir kulun gönlüne nazar etmez⁵⁴ buyurmaktadır.

Örneğin eşini seven kişi ona saygı ve sevgi göstermesi sonucunda ona cenneti kazandıracağının farkında olması gerekir. Evini, ailesini seven bir kişinin o evde ailesiyle birlikte yapılan hem dini faaliyetlerin hem de normal aktivitelerin ibadet hükmüne geçtiğini düşünerek yapmasına vesile olacaktır. Ayrıca evlad-ü iyaline karşı olan sevginin onun için bir imtihan vesilesi olacağını bilir ve bu imtihanı kazanmak için Allah'a sığına-

⁵⁰ B. Bayraklı, (2013). *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, s.2. s.350.

⁵¹ Âl-i İmrân 3/31.

⁵² Bakara 2/165.

⁵³ Ö. Aydın, (2007). *Kur'an-I Kerim'de İman-Ahlak İlişkisi*, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 176.

⁵⁴ İ. H. Bursevi, age, c. 3, s. 159.

rak görev ve sorumluluklarını tam olarak yerine getirmeye çalışır. Bu ise kulda Allah sevgisinin bir tezahürüdür. Cenâb-ı Hakk'ı sevmek ve O'nun tarafından sevilme, bir insanın iki cihanda da kazanabileceği en büyük lütuf ve mutluluktur. Bu paha biçilmez sevgiye ise ancak kendi nefsinin tanıyan ve Allah'ın yüceliğini gereği gibi idrak eden müminler erişebilir.⁵⁵

Unutulmamalıdır ki bizim Allah'a olan sevgi ve saygımız Allah katında çok değerlidir. O'na itaat etmek ve O'nun emirlerini yerine getirmeye çalışma çabası bize Allah'ın sevgisi ve nimetleri olarak geri dönecektir. Bununla alakalı olarak zikredilen bir kutsi hadiste Allah (c.c.) şöyle buyuruyor. "Allah bir kulundan razı olup onu sevince durum Cebrail'e bildirilir ve Cebrail o kişiyi sever. Ardından gök sakinlerine nida ederek onların da bu kulu sevmelerini sağlar. En sonunda bu ilahi sevgiden yeryüzündeki müminlerin kalplerine de bir pay düşer ve o kul insanlar arasında sevilen biri haline gelir."⁵⁶ Bu durum sebebiyle de o kişi Allah ve insanlar tarafından sevilmiş olur. Allah'ın sevdiği insanı herkes sever. Dolayısıyla bu hadise göre Allah'a olan sevginin geri dönüşümü hem Allah sevgisi hem ruhani varlıkların sevgisi hem de o kişinin insanlar tarafından sevilmesine vesile olmaktadır.

Rûhu'l-Beyân'da aktarıldığı üzere Şeyh Ebu'l-Hasen (ö. 656/1258), hocasına hakikat ehlinin virdinin mahiyetini sorduğunda şu cevabı almıştır: "Tûl-i emeli terk edip sırf Mevlâ'yı sevmektir; zira Yüce Yaratan'ı sevmek, kalbe O'ndan başka hiçbir sevdâyı sokmamayı icap ettirir." Üstadı sözlerini şöyle sürdürmüştür: "Asıl vird, nefsi Hak ile meşgul edip batıldan alıkoymaktır. Kul, ibadet ve virdlerine kararlılıkla devam etmeli, günah ve isyandan titizlikle sakınmalıdır"⁵⁷ dedi.

3.2.2. Peygamber Sevgisi

Sevgi Allah tarafından insanın gönlüne yerleştirilen bir duygudur. Allah her insana sevmeye, sevebilme kabiliyetini vermiştir. Nitekim Allah Teala İman edip de iyi davranışlarda bulunanlar için çok merhametli olacağını ve onlar için gönüllerde bir sevgi yaratacağını vaad etmiştir.⁵⁸ Dolayısıyla bu ayete göre de bizim içimizde sevgi meydana gelme-

⁵⁵ M. Zeki Duman, (2006). *Beyânü'l-Hak*, Fecr Yayınları, Ankara, c. 3, s.524.

⁵⁶ A. Beyhakî, (1996). *Kitabü'z Zühed*, Kültürel Kitaplar Yayınevi, Beyrut, s. 300.

⁵⁷ İ. H. Bursevi, age, c. 3, s. 192.

⁵⁸ Taha, 19/96.

si için istenen iki şey iman etmek ve iyi davranışlarda bulunmaktadır. Allah (c.c.) bizi yaratan ve bizi bizden daha iyi bildiğinden dolayı da bizim içimizde sevginin oluşması veya artması adına bu sebeplere dikkat etmemiz gerekmektedir.

Hız. Peygamber'in izinden giden bir Müslüman bilir ki, O'nun yolu Allah'ın yoludur. Mümin O'nu Allah için sever ve doğru yolu gösterdiği için O'na bağlanır. Peygamberimiz sadece ilahi mesajı insanlara ulaştırmakla kalmamış, Allah'ın emirlerini yaşayarak örnek bir Müslüman profilini de ortaya koymuştur. Allah sevgisini hayatının merkezine koyan Hız. Peygamber adeta yaşayan bir Kur'an gibidir. Nitekim tasavvuf büyükleri O'nu 'yürüyen Kur'an' sıfatıyla anmışlardır.⁵⁹

Peygamber sevgisi, O'na itaat etmeyi, sünnetine uymayı, ahlakını benimsemeyi ve O'na salat ve selam göndermeyi içerir. Kuran'da Peygamber'e itaatin Allah'a itaat olduğu ve Allah'a ulaşmak için Peygamber Efendimize saygı sevgi göstererek ona itaat edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Özellikle O'nun hayatına baktığımız zaman Hız. Peygamber'in eşsiz bir sabrı, hoşgörüsü ve merhameti vardı. Kendisine yapılan her türlü sözlü ve fiili saldırılara tahammül ederdi. O'na yapılan kötülüklere kızdığı görülmezdi. Bunun yanında, Allah'ın rızasına muhalif, İslam diniyle bağdaşmayan bir şeyi gördüğünde ise hemen karşı koyar ve bunu değiştirinceye kadar uğraşırdı.⁶⁰

Bütün kâinatın Yüce Allah'ın Hız. Peygamber'e beslediği ilahi muhabbetin bir neticesi olarak halk edildiği hakikatinden hareketle, Resûlullah'ın beyanları da tevhid inancının ve O'na duyulan aşkın en somut ispatıdır. Nitekim Fahr-i Kâinat Efendimiz, ömrünün her safhasında Allah'ın birliğini ikrar etmiş ve bu sarsılmaz inanç doğrultusunda bir hayat sürmüştür.⁶¹ Hız. Muhammed (s.a.v.), kendisine beslenmesi gereken muhabbetin derecesini bir hadis-i şerifinde şöyle beyan etmiştir: "Hiçbiriniz beni ebeveyninden, evladından ve bütün insanlardan daha fazla sevmedikçe hakiki manada iman etmiş sayılmaz." ⁶² Hız. Peygamber'e inanmak ve O'na muhabbet beslemek, imanın esaslı unsurlarındandır. Zira Cenâb-ı Hak, O'nu insanlar arasından seçerek bizzat kendi terbiyesinden

⁵⁹ M. A. Göktuğ, (2023). *Ümmî Sinan Divânı'nda Hız. peygamber sevgisi*, Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı/11, s. 664-674.

⁶⁰ S. Eraslan, E. Keleş, (2003). *En Güzel Örnek Hız. Peygamber*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 30.

⁶¹ M. A. Göktuğ, agm, s. 664-674.

⁶² M. el-Buhârî, (2012). *Sahihi Buhari*, Daru Te'sil, Kahire, c.3, s. 399.

geçirmiş; Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle en yüce ahlakla teçhiz edilmiş aydınlatıcı bir sirac (kandil) kılmıştır. İzinden gidenleri daima hakka ve hakikate yönlendiren Resûlullah, tüm insanlığa bir rahmet vesilesi ve inananlar için en mükemmel üsve-i hasenedir (örnek model). Bu sebeple O'na duyulan sevgi ve itaat Allah'a yapılmış sayılırken; O'na hürmetsizlik ve itaatsizlik ise doğrudan Allah'a karşı bir isyan niteliği taşır.

Allah'ı seven bir kimsenin O'nun Habîb'ine muhabbet beslemesi kaçınılmazdır. Vahdet anlayışına ulaşma sürecinde Hz. Peygamber sevgisi, Allah sevgisiyle aynı hayati dereceye sahiptir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de *“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”* buyurularak bu hakikate işaret edilmiştir. Bu bakımdan, vahdet yolunu gösteren bir mürşidin Resûlullah'ı sevmesi ve O'nu rehber edinmesi zaruridir.⁶³ Hz. Peygamber'e itaat ise onun hayatını iyi bilmek ve hayatımızda tatbik etmekten geçmektedir. Bunun içinde her insanın kendi hayatını gözden geçirmesi ve İslam'a uymayan, insanı değerlere aykırı olan ne varsa hayatından çıkarması gerekmektedir.

3.2.3. İman Edenlere Duyulan Sevgi

Müslümanların birbirlerine duyduğu sevgi, Allah adına duyulan bir sevgidir. Bu sevgi, aynı inancı paylaşmaktan, Allah'a kullukta birleşmekten ve iyilikte yardımlaşmaktan kaynaklanır. İnançlı bir insanın ilk önce kendi dinine mensup bulunan kişilere sevgi, saygı, değer verme gibi konularda öncelik vermesi gerekmektedir. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.) *“sizin dininize uyandan başkasına inanmayın”*⁶⁴ buyurmakta ve bizleri bu konuda uyarmaktadır. Dolayısıyla yakınlık kuracağımız, seveceğimiz, değer vereceğimiz, güveneceğimiz kişileri seçerken daha dikkatli ve hassas olmamız gerektiği vurgulanmaktadır. Maide suresinde ise Allahü Teâlâ iman edenlere seslenerek Yahudi ve Hristiyanları dost edinmemelerini, onlara güvenmemelerini istiyor.⁶⁵ Kur'an-ı Kerim'de bu ayetle de bizlere gerçek sevgiyi iman edenler arasında aramamız gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu sevgi, kardeşlik bağlarını güçlendirir, dayanışmayı artırır ve toplumsal huzura katkıda bulunur.

⁶³ M. A. Göktuğ, agm, s. 664-674.

⁶⁴ H. Karaman, (2020). *Kuran Yolu Meali*, Kalkan Matbaa, Ankara, Ali İmrân, 2/73.

⁶⁵ Maide 5/51.

3.2.4. Aile Sevgisi

Toplumsal yapımızda dini ve İslami değerlerin benimsenmesinde ailenin rolü yadsınamaz bir öneme sahiptir. Aile; bireyin günlük yaşamın getirdiği gerilimlerden sıyrılarak sevgi, merhamet, şefkat ve huzur gibi manevi iklimleri tecrübe ettiği temel bir kurum olarak tanımlanmaktadır.⁶⁶ Sevgi hissinin ilk filizlendiği ortam olan ailede, bireylerin sevgiyi edinme ve tecrübe etme süreçleri, onların ileride diğer insanlarla kuracakları nitelikli ve sağlıklı münasebetlerin temelini oluşturmaktadır.⁶⁷ Nitekim insani münasebetlerin sağlıklı bir zemine oturmasını sağlayan temel kriterler; karşılıklı sevgi, hoşgörü ve saygı ilkesine dayanmaktadır.⁶⁸ Ailenin sergilediği tutumlar çocuğun sosyal münasebetlerini doğrudan şekillendirdiğinden, sevginin bu temel ilkeler çerçevesinde sunulması onun kişilik ve sosyal gelişimi açısından hayati önem taşır. Bu yaklaşım, çocuğun bedensel, ruhsal ve zihinsel olgunlaşmasını ivmelendirirken olumsuz davranışların önüne geçer ve ahlaki değerlerin karakterde kök salmasını sağlar. Aksine; ebeveyninden ilgi, şefkat ve kabul göremeyip ihmal edilen çocuklarda ciddi uyum sorunlarının ortaya çıkması kaçınılmazdır.⁶⁹

Aile ilk eğitimin verildiği yerdir. Eğer ailede köklü, sağlam bir eğitim verilirse ömür boyu devam edecek sağlam bir karakter oluşturulmuş olur. Bundan dolayı İslam dini aile bağlarına büyük önem vermekte ve ailenin eğitim seviyesi, bilgisi, tecrübesi, aile içindeki manevi atmosferin sağlam olmasını tavsiye etmektedir. Nitekim duyguları etrafında yetiştirilen evlatlar her zaman hem işlerinde hem de aile ve sosyal hayatlarında başarılı olmuşlardır. Anneye, babaya, eşe, çocuklara ve diğer akrabalara duyulan sevgi, İslam'ın teşvik ettiği doğal ve fıtri bir duygudur. Bu sevgi, karşılıklı saygıyı, şefkati, sorumluluğu ve fedakarlığı içerir. Aile içi sevgi ve huzur, sağlıklı bir toplumun temelini oluşturur. Bu bakımdan aile ortamında çocuk ve gençlerin ahlaki olgunlaşmasını biçimlendiren en kritik faktör, ebeveynlerin sergilediği tutumlardır. Demokratik yaklaşıma sahip anne-babalar; çocuklarını koşulsuz benimseyip sever, münasebetlerini karşılıklı sevgi ile saygı

⁶⁶ M. Teyfurov, (2014). *Kur'an-ı Kerim'de Aile Yapısı*. Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 3, s. 183-200.

⁶⁷ H Gül, (2020). *Değişen Kent Ailesinde Sevgi Anlayışları ve İlişkilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım*. Din ve bilim. Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, s. 2, s. 83-96.

⁶⁸ K Ersanlı. (2014). *Aile İçi İlişkilerin Dayandığı Psikolojik Temeller*. Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty, 5 (1), s. 51-54.

⁶⁹ K. Ersanlı. age, s. 55.

temeline oturtur, problemleri diyalog yoluyla aşmaya gayret eder ve evlatlarına özgürce ifade alanı tanırırlar.⁷⁰

3.2.5. Yaratılanlara Duyulan Sevgi

İslam, tüm yaratılanlara karşı merhametli ve sevgi dolu olmayı öğütler. Bu sevgi, insanlara olduğu kadar hayvanlara, bitkilere ve tüm canlılara karşı şefkati içerir. Yaratılan her şeyin Allah'ın bir ayeti olduğu bilinciyle, onlara saygı duymak ve zarar vermekten kaçınmak her inançlı ve vicdan sahibi insanın yapması gereken davranışlardır.

Bir genelleme olarak şunu söyleyebiliriz ki insanlar arasındaki samimi dostlukların azalması, onları sadece Allah rızası adına sevememek öfke, hiddet ve düşmanlıkların artması, kıskançlıkların çoğalması, insanlar arası ilişkilerin azalması temelde sevgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Halbuki insanlar birbirlerini gerçek manada sevseler, birbirlerine olan öfkeleri kalmaz, kardeşçe yaşarlar. Hatırdan çıkarılmaması gerekir ki en samimi duygular en güzel ortamlarda gelişir. Kâmil bir insan olabilmenin ilk basamağı yaşadığımız ortamda sevgi ve saygı duygunu arttırmaktır. Yüce Allah kıyamet gününde şöyle buyuracaktır: Benim rızam için birbirini sevenler nerede? Hiçbir gölgenin bulunmadığı o çetin günde, onları Kendi Arşımın gölgesinde ağırlayıp koruyacağım.⁷¹

3.2.6. Doğru ve İyiliğe Duyulan Sevgi

Türkçemizde doğruluk kavramı daha çok 'sıdk' ve 'istikamet' sözcükleriyle karşılanır. Sıdk, esasen ifadenin doğruluğunu kapsar ve bir sözün doğru sayılması iki temel şarta bağlıdır: Sözün hem dış gerçeklikle hem de kişinin zihnindeki ve kalbindeki düşünceyle tam bir uyum içinde olması gerekir. Bu iki unsurdan birindeki eksiklik sözün doğruluğunu şüpheli kılar. Dolayısıyla sıdk sahibi doğru insan; inandığını dile getiren, dile getirdiğine de yürekten inanan kimsedir. Özü ile sözü bir olan ve doğruluğu bir yaşam biçimi haline getirenlere ise “sıddık” adı verilir.⁷² Doğruluk, bütün güzel ahlak özelliklerini kendisinde toplayan en temel anahtardır. Bir davranış veya eylem doğruluk süzgecinden geçerek şekillenmemişse, Yüce Allah katında hiçbir değer taşımaz.

⁷⁰ M. Şengün, (2007). *Ahlaki Gelişimin Psiko-Sosyal Dinamikleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 23, s. 201-221.

⁷¹ M. Enes, (1985). *Muvatta*, Darul İhya et-Turasi, Beyrut, bab 45, s.131.

⁷² M. B. Migati, (2006). Masarani, M. Z.- Ed-Dendesî, A. A. *El – Kutuf min Luğati'l Kur'an*, Mek-tebetü'l Lübnan, s. 563.

Müslümanın karakterinde, doğruya, güzele, iyiye ve hayır adına faydalı olana karşı doğal bir sevgi bulunmaktadır. Bu sevgi, adaleti savunmayı, iyiliği emretmeyi, kötülükten sakındırmayı ve topluma faydalı işler yapmayı gerektirir. Her cuma günü hatipten Allah'ın adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emrettiğini duymaktayız. Bu emir bizlere bu değerlerin ne kadar önemli olduğunu hatırlatmaktadır. Dolayısıyla her inanç sahibi bireyinde kendisini bu değerler etrafında ahlakını oluşturması adına gayret göstermesi gerekmektedir. Bununla birlikte, imkânı ve gücü yettiği hâlde çevresindeki ahlak dışı tutumlara müdahale etmeyen, bunlara karşı umursamaz tavırlar sergileyen, 'Elimden ne gelirdi ki?' şeklinde bahaneler üreten ya da konfor alanını riske atmaktan kaçınan bir kimsenin güçlü bir şahsiyete sahip olduğu iddia edilemez.⁷³

İslam'da sevgi, ölçülü ve dengeli olmalıdır. Hiçbir sevgi, Allah ve Resulü'nün sevgisinin önüne geçmemelidir. Ayrıca, haram olan şeylere duyulan sevgi ve aşırıya kaçan sevgi de İslam'da hoş görülmez. Sevgi, Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik bir araç olarak görülmeli ve O'nun sınırları içinde yaşanmalıdır.

3.3. Sevgi Sözcüğünün Kullanım Şekilleri

Sevgi sözcüğü kullanım şekli itibarıyla iki farklı şekillerde kullanılmıştır. Bunlardan bir tanesi direkt kullanım bir diğeri ise dolaylı kullanımdır.

3.3.1. Sevgi Sözcüğünün Direkt Kullanımı

Kur'an-ı Kerimin mucizevi özelliklerinden bir tanesi de kelimelerin kullanım şeklidir. Bazı durumlarda kelimenin direkt manası verilmiş bazen de duruma göre kelime üstü kapalı olarak başka bir kelime ile ifade edilmiştir. Örnek verecek olursak sevgi manasına gelecek kelimeyi ifade ederken bu manaya gelecek olan kelimelerle ifade etmiştir. Bunlar حب vb. kelimelerle açıkça ifade edilmiştir.

Bir ayetle buna örnek verecek olursak “Ey iman edenler! Sizden kim dîninden dönerse, Allah onların yerine yakında öyle bir nesil getirecek ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.”⁷⁴ ayetiyle Allah'ın sevgisi açık bir şekilde يحب olarak muzâri bir fiille

⁷³ S.A. Yazıcı, (2011). *Karakter*, Çizgi Kitabevi, Konya, s. 27.

⁷⁴ Maide 5/54.

ifade edilmiştir. Bu da genelde Arapça dilinde insanlar arasında kullanılan en yaygın sevgi kelimesini ifade eden sözcüklerden bir tanesidir.

Başka bir ayette ise “İman edip sâlih ameller işleyenler için Rahmân, gönüllerde bir sevgi meydana getirecektir.”⁷⁵ ayetinde ise yine sevgi kelimesi açık bir şekilde kullanılmış ama bu sefer ٢٣ kelimesi ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu örnekler Arapçada sevgi kelimesini ifade eden birçok eş anlamlı kelime olduğunu ve bu kelimeler arasında nüans farkı olsa da sonuçta sevgiyi ifade eden bir kelime ile durum ifade edilmiştir.

3.3.2. Sevgi Sözcüğünün Dolaylı Kullanımı

Biz insanlar yaşadığımız olay ve durumlarda duygularımızı her zaman aynı şekilde ifade etmiyoruz. Bazen duygularımızı ifade ederken direkt olarak değil de dolaylı olarak ifade ediyoruz. Bu farklı sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bazen karşıdaki insanın özelliklerinden dolayı, bazen bir şeyi ifade ederken çekindiğimizden dolayı veya yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermemek için olabilir. Benzer bir şekilde sevgi kelimesinin direkt kullanımı ile birlikte özellikle Kur'an-ı Kerim'de birisi veya bir şeyi severken direkt sevgi kelimeleri olmadan dolaylı olarak ta kullanımına şahit olduğumuz birçok örnekler vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

(Babası:) “Yavrucuğum! Dedi,”⁷⁶ bu ayette Hz. Yakup ile oğlunun arsında geçen konuşmada Hz. Yakup oğluna olan sevgisini ifade ederken “yavrucuğum” kelimesini kullanarak onu ne kadar sevdiğini, ona ne kadar değer verdiğini ve onu diğer çocuklarından sakındığını bu kelimeyi kullanarak ifade etmiştir. Dolayısıyla bu kelime üzerinde evladına sevgisini kapalı olarak işaret etmiş ve özellikle diğer oğullarının kıskançlığını da üzerine çekmemiştir.

İbrahim suresindeki şu ayete baktığımızda Allahü Teâlâ buyuruyor ki; “O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız.” dolayısıyla bu ayette Allah'ın kullarına karşı çok merhametli oluşunu bu vesileyle de insanları nimetleri ile nimetlendirdiğini ifade etmektedir. Burada dikkati çeken husus ise Allah'ın kullarının günahlarına, yanlışlarına, hatalarına, isyan etmelerine rağmen hala nimet vermeye

⁷⁵ Meryem 19/96.

⁷⁶ Yusuf 12/5.

devam etmesidir ki bu da Allah'ın kullarını ne kadar sevdiği, merhamet ettiğini ve değer verdiğini göstermektedir.

Hız. İbrahim'in oğlu Hız. İsmail ile konuşmasında da bir dolaylı sevginin bir örneğini görebiliriz. Hız. İsmail babası Hız. İbrahim'e hitap ederken ona olan sevgisini saygısını Kur'an-ı Kerim bize şöyle ifade etmektedir. "Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum."⁷⁷ demesiyle bir oğulun en doğal özelliğı olan babasını sevmesi ve ona sevgisini ifade eden sevgi sözcükleri kullanmasıdır. Burada da bu sözcüklerden bir tanesi olan babacığım kelimesini görüyoruz. Dolayısıyla bu ve bu benzeri kelimelerin kullanılması kullanan kişinin içindeki sevgi gibi duygularını ifade ettiğinden dolayı bunlara dolaylı sevgi sözcükleri diyoruz. Bunların kullanımı da diğer sevgi sözcüklerinin kullanımıyla farklılık arz etmektedir. Bu da Kur'an-ı Kerim'de ayrı bir kullanımın tarzının olduğunu bizlere yansıtmaktadır.

3.4. Kur'an-ı Kerim'de Geçen Sevgi Sözcükleri

Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda sevgi kelimesini ifade eden birçok kelime bulunmaktadır. Bunlar yeri geldiğinde surenin siyak-sibak açısından içeriğine göre olmakta, yeri geldiğinde ise dünya ve ahiret konularına göre farklılık göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'de sevgi sözcüğünün manası birçok şekilde ve farklı manalarda zikredilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de sevgi kelimesi, beş anlamda ifade edilmiştir. Bunlar; "Tercih etmek", "faydalanmak", "dostluk", "az olmak" ve "yeğlemek" manalarıdır.

Hubb / Hubbân (حب / حباً): Aşırı sevgi, tutku ve bağlanma anlamlarına gelir. Genellikle insanın Allah'a veya dünya malına duyduğu sevgiyi ifade etmek için kullanılır. B kelime Bakara suresi 165. Ayette geçmektedir.

Meveddet / Vüdd (مودّة / ودّ): Taraflar arasında karşılıklı güven, şefkat ve dostluğa dayanan sevgidir. Eşler arasındaki sevgi ve merhamet konusunun işlendiğı Rum Suresi 21. ayette bu kelime geçmektedir.

⁷⁷ Meryem 19/45.

El-Vedud (الودود): Allah'ın güzel isimlerinden (Esmâ-i Hüna) biridir. Kullarını çok seven ve onlar tarafından çok sevilen anlamına gelen bu kelime ise Hûd Suresi, 90. ayet ve Burûç Suresi, 14. Ayetlerde zikredilmektedir.

Heva (هوى): Nefsi arzu, tutku veya bir şeye karşı duyulan şiddetli meyili belirtir. Kimi ayetlerde olumsuz bir hevesi anlatırken, bazı bağlamlarda sevgi anlamında da kullanılır. Bu kelime ise kuranın birçok suresinde geçmektedir. Örneğin Câsiye Suresi, 23. ayet Furkân Suresi, 43. ayet bunlardan bazılarıdır.

Sevgi kelimesi, Sa'd suresinin 38. ayetinde tercih etmek manası ile ifade edilmiştir: "Süleyman, Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim" diğer manasıyla tercih ederim dedi.⁷⁸ Rûhu'l-Beyân tefsirinde İsmail Hakkı Bursevî hazretleri; Hz. Süleyman başka şeylerle meşgul olduğunda ve ibadetini geciktirince ne kadar fazla pişman olduğunu ifade etmek için böyle ifade kullanmıştır. Nitekim mal kişiyi Allah'a yakınlaştırdığı için sevilir bunun dışında mal kişinin dünyaya daha çok bağlanması ve Allah'ın kişiyi sorumlu kıldığı görevleri bihakkın yerine getirmesine engel de olmaktadır.

İbrahim suresinde ise şöyle geçmiştir: "Dünya hayatını ahirete tercih edenler. ..." ⁷⁹ Burada kullanılan fiilin kökü حب fiilinden gelmesine rağmen tercüme olarak tercih etmek manasını kullanılmıştır. Bu ayetle alakalı tefsirinde İsmail Hakkı Bursevî şunları zikretmiştir. "Onlar, dünyâ hayâtını âhirete tercih ederler."⁸⁰ Yani onlar ebedi ahiret hayatını değil de dünya hayatını tercih ederler. Bu şekilde yapılan bir tercihle dünya hayatına ahiret hayatına üstün tutarlar. Bir şeyi başka bir şeye üstün tutmak onu daha çok sevmek manasına gelir.

Maide suresindeki ayette sevgi kelimesine baktığımızda şöyle ifade edilmiştir: "Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler." ⁸¹ Dolayısıyla bu ayetin tefsirinde de özellikle Peygamber Efendimiz hayattayken

⁷⁸ A. el-Sa'di, (1988). *Tefsiru'l-Kerimi'r-Rahman Fi Tefsiri Kelami'l-Mennan*, Müessesetü'r-Risale Cidde, s. 288.

⁷⁹ E. Zemahşeri, (1947). *Tefsiru'l-Keşşaf*, Mektebeti İrşad, Beyrut, s. 538.

⁸⁰ Nahl 14/3.

⁸¹ Maide 5/54.

birçok kavmin dinden döndüğünü görmüş ve bu ayetin etkisini insanlar arasında tezahür ettiğini fark etmiştir.

Yusuf kıssasında ise sevgi kavramı, bir şeyi diğerine yeğleme veya tercih etme manasında karşımıza çıkar. Nitekim Hz. Yusuf'un, 'Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni davet ettiği şeyden daha sevimlidir duası, ilahi rızayı günaha ve nefsi arzulara tercih etmenin somut bir nişanesidir.'⁸² Burada zikredilen sevgi kavramında iki seçenek arasında hayırlı olanı seçme manasına gelmektedir. Nitekim sevgi kavramı, Yüce Allah'ın şu ilahi beyanında olduğu gibi samimi bir dostluk ve bağlılık anlamında da kullanılmıştır: "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın." bu ayet ise ilahi muhabbete mazhar olmanın ve Hak ile dostluk kurmanın yegâne yolunun Resulullah'a tâbi olmaktan geçtiğini açıkça ortaya koymaktadır.⁸³

Rûhu'l-Beyân'da ise Yusuf suresiyle alakalı şu ayetle geçmektedir. Hz. Yusuf'un kardeşleri şöyle diyordu; Yusuf ve kardeşi babamıza bizden daha sevgilidir. Şüphesiz babamız açık bir yanılgı içindedir diyerek hissettikleri kıskançlığı dile getirmişlerdir. Ayetin başındaki pekiştirme edatı (ibtidâ lâmi), babalarının Yusuf ile öz kardeşi Bünyamin'e olan sevgisinin onlar nezdinde şüphe götürmez bir gerçeklik taşıdığını vurgular. Metinde Bünyamin'in adının açıkça anılmaması ise asıl hedefin ve babalarının en derin sevgisinin Yusuf üzerinde toplandığına işaret eder; nitekim planlarını Bünyamin'e değil, doğrudan Yusuf'a yöneltmişlerdir. Nitekim rivayet edilir ki Yüce Allah, Hz. Yakub'u kalbinde taşıdığı bu derin Yusuf sevgisiyle sınamıştır.⁸⁴

3.5. Arapçada Sevgi Manasına Gelen Kelimeler

Arap dil bilimcilerine göre, dilde eş anlamlı olarak kullanılan kelimeler ifade ettikleri mana bakımından tamamen birebir aynıdır. Bu âlimler, aynı kavramın birden fazla sözcükle dile getirilmesini dilin anlatım zenginliği olarak değerlendirirler. Bu ekolün önde gelen temsilcilerinden Ebu Zeyd en-Neseî (ö. 687/1288), bir kimsenin duygu

⁸² Yusuf 12/33

⁸³ Âl-i İmrân 3/31.

⁸⁴ İ. H. Bursevi, age, c. 9, s. 27.

ve düşüncelerini farklı kelimeler vasıtasıyla aktarabileceğini belirterek görüşünü de çeşitli delillerle destekler.⁸⁵

Buna karşılık diğer grup bu anlayışa itiraz etmekte ve her kelimenin diğerinde bulunmayan özgün bir anlam boyutu barındırdığını savunmaktadır. Bu ekolün önde gelen temsilcilerinden İbnü'l-Arabî “Arap dilinde aynı manaya hamledilen iki lafzın her birinde, ötekisinde olmayan nüanslar vardır” diyerek, birbirinin yerine kullanıldığı sanılan sözcükler arasında anlamsal farklar ve ek incelikler olduğunu dile getirmiştir.⁸⁶ Çünkü ona göre, aynı manayı karşıladığını varsaydığımız kelimeler arasında az da olsa belirgin anlam incelikleri mevcuttur ve Arap dilinin inceliklerine hâkim olanların bu farkları gözden kaçırmaması ya da bilmemesi düşünülemez.

3.5.1. el-Hubb (الحب)

Sözlük anlamı ve kullanım biçimlerine değindiğimiz 'sevgi' kavramı, türevleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de toplam 83 yerde zikredilmektedir. Kelime; ahabbe, yuhibbu, yuhibbûne gibi farklı fiil kalıplarıyla karşımıza çıkar. Ayet-i kerimede Yüce Allah, inkârcıların yanlış tutumunu şöyle beyan etmektedir: “İnsanlardan öyleleri vardır ki, Allah'tan başkalarını O'na denk tutarlar da onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgisi ise her şeyden daha kuvvetlidir.”⁸⁷ Buradaki ilahi eleştiri, kâfirlerin kendilerine bahşedilen sevgi yetisini yanlış adrese yönlendirmeleridir. Zira bu kimseden beklenen, fitraten verilen bu ilahi nimeti doğru kullanmaları iken; onlar bu potansiyeli menfi bir sevgiye dönüştürmüşlerdir.

3.5.2. el-Heva (الهوى)

Sevgi kelimesiyle yakın anlamlar taşıyan kelimelerden biri de 'heva'dır. Yaygın olarak nefsin bir şeye duyduğu istek ve meylini ifade etse de kelime sözlükte; heves, düşme, mahvolma, bırakma, sevgi, şefkat, özlem ve zevk alma gibi pek çok farklı anlama da gelmektedir.⁸⁸ kelimenin heva-yehvi-hevan şeklindeki kök kullanımı; bir şeyi sevmek,

⁸⁵ E. es-Suyûti, (2014). *el-Muzhir fi Ulumi'l-Luğa ve Envaihi*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s.126.

⁸⁶ İ. Muhammed b. Kasım, (1960). *el-Ezadfi'l-Luğa*, Mektebeti Asriyye, Kuveyt, s.7.

⁸⁷ Bakara 2/165.

⁸⁸ E. İbn Manzur, (2021). *Lisanu'l-Arab*, ed-Darü'l-Alemiyye li'n-Neşrivet Tevzi, İskenderiyye, s.1735.

ondan hoşlanmak, ona meyletmek ya da onu hobi edinmek manalarına gelir. Sözlük çalışmalarlarıyla tanınan Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) ise bu kelimeyi, nefsin bir şeye karşı duyduğu yönelim ve istek olarak açıklamıştır.⁸⁹ Sevgi olgusunu pozitif ve negatif olarak iki grupta değerlendirecek olursak; 'hubb' kelimesinin olumlu/müspet sevgiyi, 'heva' kavramının ise olumsuz/menfi sevgiyi temsil ettiği söylenebilir. Nitekim heva, yalnızca basit bir yönelimden ibaret değildir; her türlü meyilde olduğu gibi hevanın temelinde de tutkuyla bağlanmak ve muhabbetle sürüklenmek yatar.⁹⁰

Cahiliye ve İslam öncesi Arap dilinde bu sözcük; nefsin tutkusu ve özel olarak aşk manasının yanı sıra olumlu ya da olumsuz her çeşit arzu ve isteği tanımlamak için kullanılıyordu. Fakat Kur'an-ı Kerim, kelimenin bu yaygın kullanım alanını sınırlandırıp nefsin bedeni ve süfli arzulara yönelimi semantiğini vurgulayarak terimleştirmiştir.⁹¹ Hevada insanın kendi benliğiyle yaptığı bilinçli bir tercih vardır. Bu tercih, kişinin vahyi bir kenara bırakıp kendi nefsinin isteklerine uyması demektir. Eğer insanın bu arzuları Allah'ın emirleriyle çatışıyorsa heva, kişinin vahye uymayan her türlü davranışıyla ilahi buyruklara karşı çıkması ve başkaldırması manasını taşır.

Bu davranış kendini farklı şekillerle gösterme eğiliminde olacaktır. İnsanın nefsinin 'ben' merkeziliği olan heva daima nefsin arzuları peşinden koşmakta. Bunu dizginleyen ise, bütün nefislere hâkim olan Allah'a bağlanmaktır. Dolayısıyla kişi bu bağlanmayı sağlarsa nefsani duygularını kontrol altına alacaktır yoksa bütün arzularını yerine getirmeye çalışan bir nefisle karşı karşıya kalması muhtemeldir. Yüce Allah, hevasına uyanların benliklerini ilah edinen kimseler olduklarını söyleyerek onları uyarmıştır.

3.5.3. el-Vudd (الود)

Vudd kavramı, sevginin her türlü menfaat ve gösteriştan arınmış en halis, en zarif ve en latif biçimini tanımlar. Bu terim, kalpte yer eden muhabbetin en samimi ve en incedelikli mertebesini ifade etmektedir.⁹² Sözcüğün kökeni *vedde-yeveddü-vüdden* fiil kalıbına dayanmakta olup; bir şeye karşı sevgi ve muhabbet beslemek, ondan hoşlanmak, bir şeyi

⁸⁹ R. İsfahânî, (2023). *Müfredatul Kur'an*, Yusuf Türker, İstanbul, Pınar yayınları, s.548.

⁹⁰ M. Bilgen, *İslam Ahlakı*, (http://www.islamahlaki.com/default.asp?kat_no:920).

⁹¹ A. Ünal, (1986). *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul, s.304.

⁹² E.İbn Manzur, (1994). *Lisanu'l-arab*, Daru'l-Fikr, Beyrut, II, s.13.

içtenlikle istemek ve arzulamak anlamlarına gelmektedir.⁹³ Vudd kavramının iki farklı yönü vardır; birincisi sevgi beslemek, diğeri ise içtenlikle arzu edip dilemektir. Tasavvuf âlimleri ise “el-vüdd'ü,” sevginin kalıcı ve sabit olması, kişinin sevdiğine olan bağlılığında kararlılık göstermesi şeklinde tanımlamışlardır.⁹⁴ Allahü Teâlâ, şöyle buyurmuştur: "Rahman, (gönüllere) bir sevgi koyacaktır."⁹⁵

Buna göre bir şeyin gerçekleşmesini çok arzuladığımızda veya “Şöyle olmasını çok isterim” demek istediğimizde “vedittü lev... ya da eveddü lev...” ifadelerini tercih edebiliriz. Ancak aynı temenniye hubb kelimesiyle “yuhıbbü lev...” biçiminde dile getirmek dil açısından doğru değildir. Zira vudd kavramı sadece sevmeyi değil, bir dileği ve arzuyu da kapsar; bu arzuyu tam olarak yansıtabilmek için “lev” edatıyla birlikte kullanılır.⁹⁶

3.5.4. el-Hulle(الخل)

Hulle(t) kelimesi, köken olarak birbiriyle kaynaşmak ve yakınlık kurmak anlamına gelen *halle-yehüllü* fiilinden türetilmiş olup sözlükte dostluk ve samimiyeti ifade eder; çoğulu ise *hulel* olarak gelir.⁹⁷ Hulle(t), bir önceki başlıkta ele alınan meveddet kavramıyla anlamdaş olmakla birlikte, sevgide bütünleşmeyi ve tek vücut olmayı (tevhidi) simgeler. Hem müzekker hem de müennes için aynı formda kullanılan kelime, Rûhu'l-Beyân'da sevgi ve sadakat olarak tanımlanır. Kökeninde "iki şeyin arası, aralık" anlamını barındıran bu kavram; adeta insanın bedenine, dokularına ve eklem aralarına kadar nüfuz eden derin bir sevgiyi tasvir eder.⁹⁸

İnsanın ruhuna işleyen ve kalbinin en derininde yer edinen "halîl" kelimesi, hakiki dost ve samimi arkadaş anlamına gelir. Kıyamet gününün dehşetiyle akrabalık bağları ve dünyevi dostluklar kopup işlevsiz hale gelirken, sadece müttakilerin (Allah'tan korkanların) dostluğu baki kalacaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O gün takva sahipleri dışındaki tüm dostlar birbirine düşman kesilir" ayetiyle bu hakikati beyan etmektedir.⁹⁹ "Halîl", sevgisi-

⁹³ M. Sarı, (1982). Mevarid, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, s.1641.

⁹⁴ M. İbn Arabî, (1985). *Futuhatu'l-Mekkiyye*, Lîtera Yayıncılık, Kahire: 3/236.

⁹⁵ Meryem 19/96.

⁹⁶ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, age, s. 942-3.

⁹⁷ S. Mutçalı, (2012). *Dağarcık Sözlüğü* (2. Baskı). İstanbul: Dağarcık Yayınları.

⁹⁸ İ. H. Bursevî, age, c. 2, s. 346.

⁹⁹ age, c. 2, s. 346.

ni tamamen muhatabına hasreden ve bu sevgisi kalbinin her zerresine işleyen öz hakiki dost anlamını taşır. Bağlılığın bu üst merhalesinde seven ile sevilen arasında adeta üçüncü bir şahsa yer kalmaz ki bu durum, kul ile Yaratıcı arasındaki bağın ulaşabileceği en yüce noktadır. Tarihte Allah'a duydukları bu eksiksiz ve derin sevgiden ötürü "Allah'ın dostu" olma makamı Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'e nasip olmuştur; nitekim Kur'an-ı Kerim'de "*Allah, İbrahim'i dost edinmiştir*" buyurularak bu makam tescil edilmiştir.¹⁰⁰

Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v.) "Ben (Allah'tan başka) bütün dostların dostluğundan ayrılıyorum" ifadesiyle hakiki sığınağının yalnızca Cenâb-ı Hak olduğunu göstermiştir. Yeryüzündeki dostluklar dünyevi ya da uhrevi maksatlara dayanır; ancak sırf dünyalık çıkarlar üzerine kurulan ilişkiler, geçici hayat gibi kof kalmaya ve kıyamet günü hiçbir yarar sağlamamaya mahkûmdur. İlgili ayet-i kerimede geçen "Ey iman edenler! İçinde hiçbir alışverişin, dostluğun ve şefaatin olmadığı gün gelmezden evvel rızıklandığımız şeylerden infak edin..." emri de bu geçici bağların ötesinde baki kalacak amellere işaret eder.¹⁰¹

3.5.5. eş-Şağaf ve eş-Şa'af (الشغف - الشعف)

Kur'an-ı Kerim'de sevgiyi doğrudan yahut dolaylı olarak simgeleyen bir diğer kavram çifti de *şagaf* ve *şa'af* lafızlarıdır. Diğer kullanımlardan daha yaygın olan *şagaf* kelimesi, *şagafa-yeşğafu-şagafen* fiil kalıbıyla tercih edildiğinde, bir kimsenin kalbini çalmak, gönlünü fethetmek ve zihnini çelmek manalarına gelmektedir.¹⁰² Sevgi anlamındaki "hubb" kavramı, "*şagafehu'l-hubb*" terkihi şeklinde kullanıldığında, aşkın sevdiğine duyduğu hislerin verdiği hazla kalbinin tutuşması ve yanması manasına gelir. Bu ifade aynı zamanda "Sevgi onun teninden içeri süzülerek kalbinin en derinlerine kadar işledi" anlamını taşımaktadır.

Ele aldığımız *şagaf* ve *şa'af* kavramlarının her ikisi de bir kadına yahut erkeğe tutkuyla bağlanan aşkın içsel çalkantılarını ve kriz halini simgeler. Kelimeler, kişinin muhatabına beslediği yoğun sevginin kalbini çepeçevre sarıp bütün hislerini esir almasını ifade etmektedir. Adeta marazi bir durum olarak değerlendirilebilecek bu hali tutulan ki-

¹⁰⁰ Nisa 4/125.

¹⁰¹ Bakara 2/254.

¹⁰² İ. Mustafa, (2000). *Mu'cemu'l-Vasit* (3. Baskı). Beyrut, Darül-Erkam,

şinin artık sevdiği uğruna yapamayacağı hiçbir şeyin kalmadığı ve bu yoldaki her eylemi kendine meşru gördüğü bir merhale olarak tanımlanmaktadır.¹⁰³

Ele aldığımız bu kavramlar, Mısır Azizi'nin eşi Züleyha'nın Hz. Yusuf'a duyduğu tutkulu sevgiyi dedikodu konusu yapan şehirli kadınların söylemlerini aktaran ayet-i kerimede geçmektedir. İlgili ayetin mealinde bu durum şöyle tasvir edilir: *"Onun aşkından yüreğinin zarı çatlamış, sevda bağrını yakıp kavurmuş; kadını besbelli aklını yitirmiş (çıldırılmış) görüyoruz!" dediler.*¹⁰⁴ Ayette geçen *"qad şeğāfehâ hubben"* tabiri, Züleyha'nın Hz. Yusuf'un derin etkisinde kalarak şiddetli bir sevdalanmaya duçar olduğunu gösterir. Bu ifade; aşkın onun bağrını tutuşturduğunu, bütün duygularını tek bir noktada düğümlediğini ve neticede gönlünü tamamen Yusuf'a kaptırdığını veciz bir şekilde gözler önüne sermektedir.

3.5.6. el-Hanin (الحنين)

Dil bilgisinde *hanne-yehinnü* fiilinin mastarı olan "hanîn" sözcüğü; lügatte bir şeye özlem duymak, hasret çekmek, tutkuyla arzulamak ve meyil göstermek anlamlarına gelir. Kavramsal olarak ise ruhun heyecanla coşmasını, içsel sevgiyi, şevki ve hatta bu yoğun duygularla gelen şiddetli ağlama halini ifade etmektedir.¹⁰⁵ Cenâb-ı Hakk'ın esmasından biri olan "Hannân"; Kendisinden uzaklaşan kullarını yeniden lütf ve rahmet kapısına kabul eden, son derece şefkatli ve merhametli olan demektir. Kelimenin kökeni olan *hanân* kavramı Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Yahya'nın seçkin niteliklerinden biri olarak Meryem Suresi 13. ayette: *"Taraflımızdan ona bir kalp yumuşaklığı/sevecenlik (hanânen) ve arınmışlık verdik; o, sakınan bir kimseydi."*¹⁰⁶ Şeklinde geçmektedir.

İbn Abbas, Kur'an-ı Kerim'de yalnızca tek bir yerde geçen "hanânen" ifadesinin tam olarak hangi anlamı taşıdığını bilmediğine dair yemin etmiş olsa da genel müfessir geleneği kelimeyi rahmet, şefkat, merhamet ve muhabbet parantezinde değerlendirmiş ve ayeti bu çerçevede tefsir etmişlerdir. Ayrıca bu kavram, insan ruhunun sevgi ve nefret gibi içsel dinamiklerini yansıtan kalbi fiiller arasında sınıflandırılmaktadır.

¹⁰³ E. Kurtubi, (1993). *El-Cami' Li Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, IX, 116.

¹⁰⁴ Yusuf 12/33.

¹⁰⁵ E. el-Hüseyni, (1993). *Külliyat Mu 'Cemun Fi'l-Mustalahati'l-Furuki'l-Lugaviyye*, Muessese-tu'r-Risale, Beyrut, s. 398.

¹⁰⁶ Meryem 19/13.

3.5.7. er-Rahmet (الرحمة)

Rahime-yerhamü kök fiilinden mastar olan rahmet kavramı; lügatte merhamet göstermek, acımak, affedip bağışlamak ve engin bir şefkat sahibi olmak demektir. Dil bilgisindeki bu temel karşılıklarının yanı sıra terimsel olarak hayır, iyilik, lütuf, nimet ve kalbin incelik hassaslaşması gibi anlam boyutlarını da bünyesinde barındırır.¹⁰⁷ Aynı kök ailesine mensup olan *rahîm* lafzı; derin merhamet, acıma ve şefkat sahibi olmayı ifade ederken, *rahmân* kelimesi ise kuşatıcı ve pek çok rahmet sahibi anlamında Cenâb-ı Hakk’a mahsus yüce bir isim olarak kullanılır.¹⁰⁸

Bu kavramsal kullanımın somut bir misalini Tâhâ Suresi’nde açıkça görmekteyiz. İlgili ayette Yüce Allah, Hz. Mûsâ’ya bahşettiği lütuf ve ihsanları hatırlatırken onun be-beklik dönemine atıfta bulunmakta ve "*Sana kendi katımdan bir sevgi vermiştim (ve el-kaytû aleyke mehabbeten minnî)*" buyurmaktadır.¹⁰⁹ Taberî (ö. 310/923) bu ifadeyi tefsir ederken cümlelerin "*elkaytû aleyke rahmeten minnî*" (sana katımdan bir rahmet bıraktım) şeklinde de anlaşılabileceğini belirtir. Müfessire göre muhabbet ile rahmet kavramları aynı anlam dünyasına tekabül ettiğinden, bu iki sözcüğün birbiri yerine kullanılması mümkündür.¹¹⁰

3.6. Sevgi Duygusunu Geliştiren Unsurlar

Sevgi duygusu durum ve şartlara göre artan ve azalan bir duygudur. Örneğin bir bitki gibi sulayınca gelişen, büyüyen sulamayınca da solan veya kuruyan bir duygudur. Bizim için en önemli olan şeylerden bir tanesi de severken çıkar amaçlı değil de sadece ondaki iyilik ve güzellikten dolayı sevebilmektir. Özellikle günümüzde yapılan birçok iyilik ve sevgiler çıkar veya gösteriş amaçlı yapılmaktadır. Bundan daha önemlisi bu insanlık adın yapılan bir vazifesi olduğu için önemsenmesi gereken davranış olduğunu birçok insanımız unutmuştur. Dolayısıyla bu duyguları yeniden gün yüzüne çıkartmak bizim en önemli vazifelerimizden bir tanesidir.

¹⁰⁷ R. el-İsfahânî, age, s. 191.

¹⁰⁸ S. Mutçalı., age, s. 314.

¹⁰⁹ Taha 20/39.

¹¹⁰ M. Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Daru'l-İhya, Beyrut, c.VIII, s. 412.

Sevgiyi geliştiren birçok unsur vardır. Bu unsurlar, sünnetteki uygulamaları ile aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

3.6.1. Müminlerin Birbirlerine Yardım Etmesi

Müslümanlar arasındaki karşılıklı sevgi ve ünsiyet, İslam dininin özünü ve ruhunu oluşturur. *"Kişi, kendi öz nefsi için arzuladığı iyiliğı din kardeşi için de arzulayıp istemedikçe hakiki manada iman etmiş sayılmaz"*¹¹¹ hadis-i şerifi, İslam ahlakının en temel yapı taşlarından biri kabul edilir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de İslam'ın bir barış ve sevgi medeniyeti olduğunu her fırsatta ashaba telkin etmiş ve onları kâmil imanın yolunun sevgiden geçtiğine şu mübarek sözleriyle ikna etmiştir: *"sizler birbirinizi sevmedikçe iman etmiş sayılmazsınız; iman etmedikçe de cennete giremezsiniz."*¹¹²

Yine sevgi konusunu teyit eden başka bir hadiste Resûlullah (s.a.v.): insanlar arası birliğin ve beraberliğin olması gerektiğini ifade ederken tek vücut misali olmamızı bizlere tavsiye etmektedir. Bir vücudun organları gibi olmamızı bizlere tavsiye etmiştir. Nasıl diğer kısımları da birbirlerini hasta organın acısına ortak olmaya çağırıyorsa bizimde aynı şeyleri hissetmemiz gerekmektedir.¹¹³ Buna göre toplumun güçlü, sağlam olmasını ve bireylerin birbirlerine güven duymasını istiyorsak ilk önce sevgi ve saygı bağlarını güçlendirmemiz gerekmektedir. Bunu da ilk önce aileden, çevreden, yakın akrabalardan başlayarak bir sevgi yumağı halinde oluşturmamız gerekmektedir.

3.6.2. Sevginin Davranışlarla Gösterilmesi

Rûhu'l-Beyân'da Kehf Suresi 30. ayetin tefsiri sadedinde; iman edip salih amel işleyenlerin hem kalbi amelleri hem de bunların fiili gereklerini bir arada yürütmesi gerektiğini ifade eder. Bunun yanında yüce Allah'ın güzel işler yapanların mükâfatını asla zayi etmeyeceğini vurgulanır. Ayette zamir yerine açıkça *"amelen"* lafzının tercih edilmesi, sevabın ve manevi derecelerin sırf soyut ilimle değil, ancak amelle elde edilebileceğini gösterir. Nitekim *"Cennete Benim lütfumla girin; oradaki dereceleri ise amellerinize göre paylaşın"* kudsi hadisi de ilahi izzet ve makamın amelle kazanıldığı hakikatini teyit et-

¹¹¹ E. el-Buhârî, (1987). *Sahihi Buhari ve Tercemesi*, Mütercim Mehmet Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, c. 4. s. 4.

¹¹² A. İbni Hanbel, (2002). *Müsned İmam Ahmed İbni Hanbel*, Abdullah İbni Abdulmuhsin et-Türki, Beyrut, Müessesetür Risale, c. 4, s. 461.

¹¹³ E. Er-Ramizi El-Farisi, (1998). *Emsalül Hadis el-Merviyye*, Müessesetü Kütübü Sekafiyye, Beyrut, 1409, Kinaye babı, s. 86.

mektedir.¹¹⁴ Berâ b. Âzib (ö. 72/691) (r.a.)'ın aktardığı bir rivayette; vedâ haccı esnasında Arafat'ta devesinin üzerinde bulunan Rasûlullah (s.a.v.)'in yanına bir bedevi gelerek, *"İman edip güzel ameller işleyenlerin ecrini zayı etmeyiz"* ayetinin kimler hakkında nazil olduğunu sormuştur. Allah Rasûlü (s.a.v.) ise cevaben: *"Ey a'rabî! Sen o kişilerden uzak değilsin, onlar da senden uzak değildir. Onlar yanımda duran Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'dir. Kavmine dönünce bu ayetin bu dört sahabe hakkında nazil olduğunu haber ver"* buyurmuştur.¹¹⁵

Nasıl ilim amelsiz tek başına bir şey ifade etmiyorsa aynı şekilde de sevginin de sözle olmasının yanında davranışla da gösterilmesi sevgiye güç, kuvvet ve mânâ katacaktır. Sevginin hem söz hem de davranışla gösterilmesi fertler arasındaki birliğin beraberliğin, sevginin artmasına insanlar arası bağların, kuvvetlenmesine katkıda bulunacaktır. Bunun yanında sevginin bu şekilde ifade edildiğinde toplumda güven duygusu oluşturacak, insanlar arası ilişkiler daha da sağlıklı hale gelecektir.

Evlilik ilişkilerinde bazı erkekler, ailelerinin yanında eşlerine sevgilerini açıkça göstermekte çekimser kalsalar da eşlerinden saygı, ilgi ve hürmet beklentisi içindedirler. Kadınlar ise erkeğin ailesiyle birlikte bulundukları ortamlarda dahi eşleri tarafından sevildiklerini hissetmek ve bu duyguyu tutumlarda görmek isterler. Nitekim eşinin sevgisini ve desteğini arkasında hisseden bir kadın, erkeğin ailesinin yanında kendisini psikolojik olarak çok daha güçlü ve güvende hisseder.¹¹⁶ Konuyla alakalı Peygamber efendimizin hayatına baktığımızda her bireyin etrafındaki diğer insanlara sevgisini açık bir dille söylemesini tavsiye etmiştir. Bununla birlikte torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'ini de kucaklarına alır ve onları ne kadar sevdiğini, onlara ne kadar değer verdiğini de sahabe efendilerimize da anlatırdı.

3.6.3. Sevginin Sözle İfade Edilmesi

İnsan yaşamı boyunca hayatta kalmak için çalışmak zorundadır, ailesine ve sorumlu olduğu kişilere karşı da vazifesini yerine getirmek için çaba gösterir. Bu onları sevdiğinin, değer verdiğinin bir göstergesidir. Bununla birlikte kişi tüm sorumluluklarını

¹¹⁴ C. Süyûtî. (2011). *Dürrü 'l-Mensûr Fi 't-Tefsîr-İ Bi 'l-Me'sûr*, Beyrut, Dâru'l-Fıkr, c. III, s. 599.

¹¹⁵ İ. H. Bursevî, age, c. 11, s. 289.

¹¹⁶ H. Gül, ((2020). Değişen Kent Ailesinde Sevgi Anlayışları ve İlişkilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım, Din ve Bilim, *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Aralık, 3(2), 88.

yerine yetirmekle birlikte etrafındaki insanlara içindeki güzel duyguları da söylemesi Peygamber efendimiz tarafından tavsiye edilmiştir.

Özellikle kalpte beslenen güzel duyguların, davranışlara ortaya çıkan duyguların da dil ile de ifade edilmesi gerekmektedir. “Sizden birisi, kardeşini sevdiğinde bunu ona haber versin.”¹¹⁷ uyarısı bu gerçeğe ifade etmektedir. Zira her birey değer verdiği kişiye kendisini sevdiğini söylemesiyle, onunla aradaki bağı güçlendirir ve aradaki kırgınlık dargınlıkları da bitmiş olur. Bu vesileyle insanlar arası sevgi ve güven gibi duygular daha da pekişmiş olur.

Özellikle aile içerisinde sevgisiz bir şekilde yetişen çocukların ileriki yaşlarda psikolojik ve davranışsal olarak birçok problemler yaşadığını bilmekteyiz. Bundan dolayı evlatlarımızı yetiştirirken onları hem sevmeli hem de sevdiğimizi onlara açık bir şekilde ifade etmeye gayret etmeliyiz. Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) çocuklara ve özellikle torunlarına olan sevgisinin somut bir misali de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i şefkatle kucaklayıp bağrına bastığı anlarda görülür. Nitekim Hz. Peygamber bu içten sevgisini dua niyetiyle şu şekilde ifade etmiştir “Allah’ım, ben bunları çok seviyorum; sen de onları sev, onları sevenleri de sev.”¹¹⁸

3.6.4. Evlenmek

Aile; İslam dininde bireyin ve toplumun birliğini ve berberliğini sağlayan en önemli yapı taşlarından bir tanesidir. Hz. Peygamber bu kurumun temelinde, sevgi, saygı ve merhamet gibi duyguların yer alması gerektiğini bizlere haber vermektedir. Özellikle ayette Kendileri ile huzur bulasınız ifadesi kullanılmakta ve arada sevgi ve merhamet gibi duyguların olması evliliğin ve mutlu bir yuvanın olmazsa olmaz şartlardan bir tanesidir.¹¹⁹ Evlenen çiftler arasındaki sevgi ve merhamet bağı Allah insanı yaratırken insanın karakterine yerleştirmiştir. Aynı şekilde nesebin devam etmesi için eşlerin arasına da duygular yerleştirmiştir. Evlilik vesilesiyle erkek ve kadın hem birbirlerinin eksiklerini tamamlamış olurlar hem de beraber ilahi aşk olan Allah aşkına ulaşmış olurlar.

¹¹⁷ E. Buhârî, (2018). *Câmi‘u’s-Sahîh*, (Çev. A. Mekki). Kahire: Daruz Zehair, (Orijinal yayın tarihi, 1985).

¹¹⁸ E. Tirmizî, (1975). *Câmi‘u’s-Sahîh*, Kahire, Mektebetü’l-Halebî, Menakıb, 30.

¹¹⁹ H. Altuntaş – M. Şahin (2009). Kur’ân-ı Kerim Meâli, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Rum, 30/21.

Rûhu'l-Beyânda evlilikle alakalı olarak Peygamber efendimizin şu hadisi zikredilmiştir; “Acele şeytandandır. Ancak şu altı husus bu kuralın dışındadır. Vakti girdiğinde namazı eda etmek, cenaze hazır olduğunda defnetmek, evlilik çağına ulaşan kızı evlendirmek, muaccel borcu ödemek, misafire ikramda bulunmak ve günah işlendiğinde vakit kaybetmeksizin tövbe etmek.” Söz konusu rivayetten hareketle, evlilik çağına gelmiş bireylerin evliliği erteleme si sünnetin ruhuna aykırı bir tutum olarak değerlendirilmektedir. Nitekim vakti geldiğinde bu ulvî sorumluluğu ifa etmek adına gereken tüm çaba ve gayret gösterilmelidir.

Evlilikle birlikte bir yuvanın oluşması, aile üyeleri için yeri geldiğinde bir paratoner görevi olmaktadır. Dışarıda yaşanan olumsuz olaylar eşlerin birbirlerine destekleri sayesinde bunların etkisi aile içine en aza indirilmelidir. Yeri geldiğinde eşlerin veya aile bireylerinin birbirlerine hitaben söyledikleri yumuşak ve güzel sözler, gönüllerini alacak hediyeler, birbirlerini takdir edici davranışlar, aile üyelerinin arasındaki duygusal gelişiminin pekişmesine katkıda bulunmasına etki edecektir. Eşler birlerine duyduğu sevgiyi zaman zaman dile getirmek suretiyle aile bağlarını sağlamlaştırılmalıdır. Zira Resûlullah (s.a.v.): En mükemmel mümini tarif ederken onun ahlak konusunda en iyi olan kişi olduğunu ve hanımına karşıda güzel davranışlarda bulunan birisi olduğunu ifade etmektedir.¹²⁰ buyurmaktadır.

3.6.5. Hediyeleşmek

İnsanlar arasındaki mesafelerin arttığı, insani ilişkilerin azaldığı günümüzde insanı birbirine yakınlaştırmamanın ve aradaki samimiyet ve sevginin gelişmesini sağlayan vasıtalar dan bir tanesi de hediyeleşmektir. Kişi bunun vesilesi ile karşı tarafa sevgisinin ve saygısının kararlılığın ve devamlılığın iletm i ş olur. Bunun vesilesi ile de insanlar arası ilişkiler güçlenmesine ve aradaki problemler en aza inmiş olur. Müslümanları da bu duygunun oluşmasını sağlayacak en önemli vesile ise Peygamber Efendimiz 'in bize tavsiye ettiği hayatı bizim kendi hayatımızda uygulamamızdır.

Bu konuyla alakalı olarak Ebû Hüreyre “den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber hediyeleşmenin kalplerdeki kini söküp attığını ifade etmekte ve bizlere bunu tavsiye et-

¹²⁰ E. es-Sicistani, (2009). *Sünen-i Ebu Davud*, Beyrut, Daru Risaleti Ale miyye, bab 16, c. 7, s. 70.

mektedir.”¹²¹ dolayısıyla burada hediyein küçük, büyük veya pahalı veya ucuz olmasından daha çok bu hediye ile karşıdaki kişinin gönlünü hoş etme, onunla bir yakınlık kurma, insani ilişkileri güçlendirme daha önemli ve daha değerlidir. Ayrıca bunu bir sünneti yerine getirme amacıyla yapmakta yapılan iyiliğe ayrı bir güzellik katacaktır.

Bu konuyla alakalı Rûhu'l-Beyânda şöyle bir olay geçmektedir; Rivayete göre Hz. Osman (r.a.), Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) bir salkım üzüm hediye eder. O sırada gelen bir dilenciye Hz. Peygamber bu üzümü ikram eder; ancak Hz. Osman bir dirhem vererek üzümü dilenciden satın alır ve Efendimiz’e tekrar sunar. Dilencinin bu durumu fırsat bilip üzümü yeniden satması ve üçüncü kez geri dönmesi üzerine Allah Rasûlü (s.a.v.) kırıncı olmayan tebessümlü ve yumuşak bir üslupla, *"Sen dilenci misin yoksa tüccar mısın?"* diye sorar. Nitekim *"El açıp isteyen sakın azarlama!"* ayet-i kerimesinin bu hadise üzerine nazil olduğu aktarılmaktadır.¹²² Bu olayda Hz. Osman’ın Hz. Peygamber’e ısrarla üzüm hediye etmek istemesi O’nu çok sevmesinden ve üzümünden O’nun da tatmasını arzulamasından kaynaklanmaktadır.

3.6.6. Ziyaretler ve Davetler

İnsanları birbirilerine bağlayan aradaki mesafeleri kısaltan vesilelerden bir diğeri ise ziyaretler ve insanların birbirlerine yaptıkları davetlerdir. Bu vesilelerle insanlar arası ilişkiler güçlenir, aradaki sevgi ve kardeşlik bağları da sağlamlaşmış olur. Eğer yapılan ziyaretler hastalara, yaşlılara, muhtaç insanlara yetimlere ve öksüzlere yapılıyorsa bu ziyaretler birkaç kat daha değer kazanmaktadır. Bir Müslümanın başka bir Müslüman üzerinde birçok hakkı bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de hasta olduğu zaman onu ziyaret etmek, halini hatırlamak sormak bir ihtiyacı varsa gidermektir. İnsanlar sadece sağlıklıken değil aynı zamanda zor duruma düştüklerinde de ziyaret edilmelidir. Bu bir Müslümanın en önemli insanî vazifelerinden bir tanesidir.

(Abdullah) İbn Abbas’tan, şöyle demiştir: Hz. peygamber hastalığa yakalanmış bir adamı ziyaret ederek ona: “Canın neyi çekiyor?” dedi. Adam: “canım buğday ekmeği çekiyor.” dedi. Hz. Peygamber “Kimin evinde buğday ekmeği varsa bu adama gönder-sin.” buyurdu. Sonra Peygamber (s.a.v.): “sizden birinizin hastası canı ne çekiyorsa ona

¹²¹ E. el-Tirmizî, (2009). *Sünen-i Tirmizî, Beyrut, Darul Ğarb İslami, Bab 7, c.4, s.441.*

¹²² İ. H. Bursevi, age, c. 23, s. 376.

bir şeyler yedirsın.”¹²³ buyurdu. Ayrıca bu konuyla alakalı Hz. Peygamber birini ziyarete gittiğinizde o kişiye moral ve motivasyon açısından olumlu ve güzel ifadeler kullanmamız gerektiğini, çünkü onun hastalık ile mücadelesinde moralinin yüksek olması gerektiğini ifade etmiş hastaya moral vermenin onu bu zorlu dönemde sıkıntısına ortak olmanın ne kadar değerli ve önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte insanlar arası sosyalleşmenin ve birlikte yaşamın bir parçası olan davet etme, davetlere de iştirak etmenin hem dinimiz açısından çok değerli olduğunu bunun Peygamber Efendimizin bir sünneti olduğunu bilmekteyiz, ayrıca kültürümüzde de akrabalık ve dostlukların artması içinde davet ve ziyaretler her zaman teşvik edilmiştir.

3.6.7. Akrabalık Bağlarını Devam Ettirmek

Aile olmazsa olmaz bir kurum olarak insanın yegâne varlığıdır. Toplumsal bir varlık olması sebebiyle insanın diğer insan ve gruplara doğal olarak ihtiyacı bulunmaktadır. Toplum ve aile arasındaki bu doğrusal ilişki ailenin toplumsallığını da pekiştirmektedir. Toplumsallaşma pratiğinin ilk basamağı olan aile kurumundaki bireyler ailenin yapısı, bakış açısına göre şekillenmektedir. Ailenin toplumsallığı en somut bir şekilde akrabalık sisteminde görülmektedir.¹²⁴ Allah’ın bize emirlerden bir tanesi olan akrabaya iyilik etmek için ilk önce onlarla irtibatlı olmak, anne veya babamız gibi büyüklerimizin vesilesiyle bu bağın devam ettirilmesini sağlamak bizim en önemli görevlerimizden bir tanesidir. Aile, akraba, hatta ailedeki büyüklerimizin dostlarıyla ilişkilerin sürdürülmesi evlatlarımıza örnek olmamız açısından toplumsal iletişimde devam etmesine vesile olacaktır.

Dinimizde komşularımız, dostlarımız ve akrabalarla bağımızın kesilmesi konusunda hadislerde birçok uyarıcı örnekler bulunmaktadır. Bursevî bu olaylardan bir tanesini şöyle anlatmaktadır. İslam âlimlerinin aktardığı bir rivayette; gökten inen meleklerin Sidre-i Münteha sakinleri olduğu ve Hz. Cebrail’in bu melekler ordusunun merkezinde konumlandığı ifade edilir. Söz konusu rahmet melekleri; putların, köpek ve tasvirlerin yer

¹²³ E. el-Rabi, (2014). *Sünen-i İbn Mace*, thk. İ.M. Hadi, Suudi Arabistan, Daru Sıddık, bab 3, s. 32.

¹²⁴ A, Döne. (2024). Gençlerin Akraba Algısı ve İlişkilerini Anlamak: Zorunlu Bir Bağ mı? Sosyal Sermaye mi? *İctimaiyat*, 8(2), 691-712. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1454069>.

aldığı yahut haram maddelerin tüketildiği, sıla-i rahmin terk edildiği ve manevi necasetin egemen olduğu mekânlara adım atmazlar.¹²⁵

Hz. Peygamber rızkın genişlemesi ve ecelinin uzaması konusunda bir genişlik yaşamak isterse akrabalık bağlarına dikkat etmesini ve bu bağın sağlamlaştırılmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca konuyla alakalı olarak başka bir hadisi şerifte Resûlullah (s.a.v.) Akrabalık bağlarını devam ettirmeyenleri birçok defa ikaz etmiş ve akrabalık bağlarını kesenlerin, onlara ilgi alakala göstermeyenleri, onları yeri geldiğinde ihtiyaçlarını karşılamayanlarını cehennem azabı ile uyarmış ve bu konuda dikkatli davranmaları gerektiğini ifade etmiştir.

3.6.8. Selamlaşmak

İslam dininde selam vermekte selamı almakta Peygamber Efendimizin bir sünneti ve bir Müslümanın başka bir Müslüman üzerindeki haklarından bir tanesidir. Kişi selam vermek suretiyle karşıdaki insana değer verdiğini, onu muhatap olarak kabul ettiğinin bir göstergesidir. Aynı şekilde selamı alan kişide selamı almak suretiyle karşılıklı bir güven ortamını oluşması da sağlanmış olur. Selamın manası barıştır, esenliktir. Bu vesileyle selam veren kişi karşıdakine bana güven, ben güvenilir biriyim, benden sana zarar gelmek demek istemektedir. Bu şekilde de iki kişi arasında güven duygularının tesis edilmesini sağlamış olur.

Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.): “Size bir öğretyim mi; eğer onu yapmaya gayret ederseniz sevilirsiniz? Selamı aranızda yayın.”¹²⁶ buyurdu. Dolayısıyla selamlaşma birçok hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz tarafından tavsiye edilmiş ve sadece tanıdığına değil, aynı zamanda tanımadığın kimselere de selam vermek suretiyle arada bir muhabbet ortamı oluşturulması tavsiye edilmiştir. Yine selamlaşma konusunda Resûlullah “Ey insanlar! Selamı yayın” diyerek insanlara selamın ne kadar değerli bir ibadet olduğunu bir daha hatırlatmıştır.¹²⁷

¹²⁵ İ. H. Bursevî, age, c. 23, s. 437.

¹²⁶ İ. Hanbel, (2001). *Müsnedi İmam Ahmed b. Hanbel*, Beyrut, Darü'l-Kalem, Ebi Rasmenin hadisi, s. 443.

¹²⁷ E. el-Kazvîni, (2006). *Süneni İbni Mace*, Beyrut, Mektebeti Nur, bab. Gece Namazının Fazileti, c.4, s.436.

Ayrıca selamlaşma tanışmanın ilk başlangıcıdır. Bir kimse etrafındaki insanlarla samimiyet derecesi ne olursa olsun etrafındaki herkese selam verir, samimi olduğu kişi ile de oturur sohbet eder, daha fazla samimi olduğu ile de zamanının büyük bir bölümünü ona ayırır. Dolayısıyla selamlaşmak her Müslümanın minimum olarak yapabileceği bir davranış olmalıdır.

4. RÛHU'L -BEYÂN TEFSİRİNDE SEVGİ () KAVRAMININ KULLANIL- DIĞI AYETLER

Bu başlık altında Kur'an-ı Kerim'de bu dört kategori altında bulunan sevgiyle alakalı ayetler incelenecektir. İlgili ayetler ilk önce Rûhu'l-Beyân tefsirinde incelenecek daha sonra diğer müfessirlerin yorumlarıyla kıyaslanarak farklı yorum ve görüşler ortaya sürülecektir. İlgili konular sırasıyla şu şekildedir.

- 1- Allah sevgisi ile ilgili ayetler
- 2- Peygamber efendimize gösterilen sevgi ayetleri
- 3- Eşlerin birbirlerine gösterdikleri sevgi ile ilgili ayetler
- 4- Müminlerin aralarındaki sevgiyle alakalı ayetler

Rûhu'l-Beyân tefsirinde "sevgi" kavramı geniş bir şekilde ele alınmış ve birçok ayetin tefsirinde bu konuya değinilmiştir. İsmail Hakkı Bursevî, tefsirinde tasavvufi bir bakış açısıyla sevginin önemini vurgulamış ve konuyla alakalı açıklamalarda bulunmuştur. Kur'an-ı Kerim'in sunduğu sevgi anlayışının merkezinde sarsılmaz bir iman ilkesi yer alır. İnsanın hem somut dünyanın değerlerine hem de Cenâb-ı Hak başta olmak üzere metafizik alana duyguyla bağlanabileceğini kabul eden Kur'an mektebi, bireyin kime ve neye ne ölçüde sevgi besleyeceğini belirleyen terbiye edici bir rehberdir. Bu doğrultuda, yalnızca Yüce Allah'a yöneltilmesi gereken ulvi sevginin fani varlıklara aktarılması kabul edilmez; zira sevgiyi ilahi değerlerle bütünleştirmek ideal mümin şahsiyetinin temel nite-liğidir.¹²⁸

Sevgi sözcüğünün kullanıldığı veya sevgi kavramının güçlü bir şekilde işlendiği bazı ayetler ve Ruhu'l-Beyan'daki yorumlarına dair genel bilgiler:

4.1. Allah Sevgisi ile İlgili Ayetler

Bu başlık altında Allah sevgisi ile alakalı Âl-i İmrân suresi 31. ayet ve Bakara suresi 165. ayetler incelenecektir.

¹²⁸ A. Kasapoğlu, (2010). Allah-İnsan İlişkisi Açısından “Muhabbet” / Sevgi Olgusu, *Hikmet Yurdu*, 3 (5), 103 – 153.

4.1.1. Âl-i İmrân suresi 31. ayet

“Kur’an-ı Kerim’de *"De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin"* buyrulur ilahi sevginin ölçütü Hz. Peygambere itaate bağlanmıştır. Rûhu’l-Beyân tefsirinde belirtildiği üzere “muhabbet, gönlün bir varlıktaki kemale meyletmesidir.” Hakiki kemalin yalnızca Allah’a ait olduğunu ve mahlukattaki tüm yetkinliklerin O’nun tevfiğiyle gerçekleştiğini idrak eden bir mümin, sevgisini sırf Allah’a ve O’nun rızasına tahsis eder. Bu bilincin tabii bir sonucu olarak Allah’a olan itaat, Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) tabi olma şartına bağlanmış; dolayısıyla mümin için Rasûlullah’a itaat ve sünnete sarılmak en temel gayeye dönüşmüştür.”¹²⁹ İmam Gazali, (ö. 505/1111) inanan her bireyin irade sıfatı da dahil Allah’ın bütün sıfatlarını kabul etmenin bir gereklilik olduğunu ifade etmektedir.¹³⁰

Allah’ın emir ve yasaklarına değer veren bir insan her zaman etrafındaki yakınlarından ahlak ve davranış itibarıyla olgun ve kâmil olanlarla yakınlık kurar. Bu vesileyle kişi de onlardan istifade eder ve kendindeki eksikleri gidermeye gayret eder. Çünkü insan bu arayışla Allah’ın rızasına, peygamber sevgisine ulaşmayı amaçlar. Daha önce ifade edildiği üzere muhabbet; gönlün, gördüğü kemal sebebiyle bir şeye, meyletmesiye bizde Allah’ın sıfatları ve isimlerinin kemalinden dolayı ona karşı kalbimizde yönelme meydana gelir ve bu da O’nun bize rahmeti ve mağfireti ile de tecelli eder. Bu sebeple kalbin kâmil olana meyletmesi fitrî bir davranıştır. Çünkü sonuçta karşı taraftan bu meyil sonrası her zaman insanı manevi olarak yükseltecek tavır ve davranışlar meydana gelecektir.

Sevgi türlerinin en yücesi kabul edilen "aşkın sevgi", inanan bireyin Allah’a, Peygamber’e ve ilahi mesajlara karşı beslediği kutsal bağı ifade eder. Tüm sevgilerin kaynağı ve en yüksek mertebesi olan Cenâb-ı Hak sevgisi, müminin duygu dünyasında her türlü dünyevi muhabbetin üstünde yer alır. İnsanın kendi acziyetini kavrayıp her şeye gücü yeten mutlak kudrete yönelmesiyle şekillenen bu manevi sevgi, bireyin psikolojik dengesini korumasının, sağlıklı ve huzurlu bir yaşam sürdürmesinin en temel ön koşullarından biridir.¹³¹

¹²⁹ İ. H. Bursevi, age, c. 7, s. 47.

¹³⁰ E. Gazali. (1325). *Risaletül Va 'z ve 'l-i'tikad*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire, s. 29.

¹³¹ N. Tarhan, (2006). *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 67

Dünya sevgisi ile ahiret saadetini aynı kalpte toplamak mümkün değildir; zira birine olan meyil arttıkça diğeri eksilir. Dünya mutluluğu zihnin sürekli fani arzularla meşgul olmasına, ahiret saadeti ise kalbin Allah'tan başka her şeyden sıyrılıp ilahi muhabbetle dolmasına bağlıdır. Nitekim hakiki sevgi; karşılaşılan cevri cefayla yok olmayan, gördüğü vefayla da sarsılmayan bir nitelik taşır. Cefaya rağmen baki kalan sevginin samimiyeti imtihanla teyit edilir; nitekim "*Allah sizi şiddetli belalar ve cihatla sınamadan cennete gireceğinizi mi sandınız?*" ayet-i kerimesi bu ilahi hikmete işaret etmektedir.¹³²

Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), İsmail Hakkı Bursevî'den farklı bir yaklaşımla muhabbeti; insan ruhunun yücelik ve güzellik sezdiği bir varlığa yönelerek ona yakınlaşma yollarını araması şeklinde tanımlar. Yazır'a göre seven kişinin asıl hedefi sevgilinin rızasını kazanıp gazabından sakınmak olduğundan, sevgi zorunlu olarak itaati ve isyandan kaçınmayı beraberinde getirir. Dolayısıyla mutlak kemal ve yüceliğin yalnızca Allah'a ait olduğunu kavrayan bir insan, bütün sevgisini sırf Allah için, O'nun yolunda ve rızası uğrunda yoğunlaştırır.¹³³ Bunları da yerine getirildiği zaman seven kişi hem sorumluluklarını yerine getirdiği için hem de seven kişi tarafından daha çok sevileceğinden dolayı daha çok mutlu olur. Görev ve sorumluluklarına daha çok değer ve önem verir.

Rivayete göre "*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun...*" ayeti nazil olduğunda, münafıkların lideri Abdullah b. Übey, (ö. 9/631) Hz. Peygamber'in kendisine gösterilecek sevgiyi Hristiyanların Hz. İsa'ya olan sevgisine benzettiğini iddia ederek itiraz etmiştir. Bu iddia üzerine nazil olan "*De ki: Allah'a ve Resulüne itaat edin*" beyanı, Allah'a itaati emir ve yasaklara uymakla, Resul'e itaati ise O'nun sünnetine ve yoluna tabi olmakla tanımlamıştır. Bu durum, Peygamber'e (s.a.v.) tabi olmanın farzietini ortaya koyduğu gibi, O'nun yoluna muhalefet edenlerin Allah'ı sevdiğini iddia etseler dahi ilahi sevgiden mahrum kalacaklarını ve kâfirlerden sayılacaklarını açıkça delillendirmektedir.¹³⁴

¹³² İ. H. Bursevî, age, c. 2, s. 78.

¹³³ E. M. Hamdi Yazır, age, c. 1, s. 345.

¹³⁴ V. Zuhayli, age, c. 3, s. 307.

4.1.2. Bakara suresi 165. Ayet

“İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır.”¹³⁵ Yüce Allah bütün mahlukatı yaratmış ve her birine hususi bir nasip takdir etmiştir; insana lüt-fedilen en yüce pay ve lezzet ise Allah'ı bilmek (*mârifetullah*) ve O'nu sevmektir (*mu-habbetullah*). Bu ilahi paydan ve manevi bağdan kopan her insan hakiki bir hüsrana sü-rüklenir. Dolayısıyla kişiye düşen asıl gayret; Cenâb-ı Hakk'ı tanıma ve sevme şerefine nail olmak, bu ulvi nasibi elde ettikten sonra da onu kaybetmemek adına titizlik göster-mektir.¹³⁶ Rûhu'l-Beyân'da gerçek ve hakiki sevginin muhabbetullah ve mârifetullah olduğu ifade edilmiş ve bu sevgiyi bulan kişinin kaçırmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu da özellikle İslam'la tanışıp daha sonra farklı desise ve yollarla yolunu kaybeden in-sanlara hitaben söylenmiş bir sözdür. İnsanın Allah'ı bulduktan sonra diğer bütün ilahlar-dan yüz çevirmesi ve sadece tek olan Allah'a inanması gerekmektedir. Bursevî bu ayetin açıklamasına tasavvufî bir yorum katarak muhabbetullah ve mârifetullah ifadeleriyle ki-şinin Allah yolunda ilerlerken her zaman kendini Allah'ı daha fazla tanıma ve daha fazla sevme adına kendini aşmasını bu vesileyle Allah'a yakınlaştıran ulvî bir mertebeye işaret etmiştir.

Hakikat ehli âlimlerden birinin belirttiği üzere hakiki muhabbet; seven bir kalbin, sevdiğinden başkası adına amelde bulunmasını kesinlikle reddeder. Allah sevgisi; bütün hayırlı amellerin etrafında şekillendiği bir eksen, tüm manevi ikram ve lütufları bünye-sinde toplayan bir temel dayanaktır. Bu ulvî sevginin en belirgin nişanesi ise Cenâb-ı Hakk'ın emir ve yasaklarının gereğince hareket etmektir.¹³⁷ Bu sebeple inanan insan yapmış olduğu amelleri, ibadetleri sadece Allah'ın sevgisini, rızasını kazanma amacı ile yapar. Bu inançla bütün haramlardan uzak durur ve emirlerini yerine getirme konusunda hassas davranır.

"Hubb" kökünden türeyen muhabbet, kalbe ait bir fiil olup sevmek anlamına gelir. Zıddı ise sevmeyip hoşlanmamak anlamındaki "buğz"dur.¹³⁸ Edebiyatta meveddet ve vüd

¹³⁵ Bakara 2/165.

¹³⁶ İ. H. Bursevî, age, c. 1, s. 199.

¹³⁷ age, c. 2, s. 78.

¹³⁸ R. İsfehânî, (2023). *Müfredât fî Garîbi'l-Kurân* (4. Baskı). Beyrut: Dâru'l-Maârif.

kelimeleri de sevgi anlamında kullanılırken, sevginin coşkulu hâline "aşk" denir.¹³⁹ Muhabbet, sevgi manasında kullanıldığına göre muhabbetullah ile de Allah sevgisi ve aşkı kastedilir. Allah bilgisi anlamına gelen *marifetullah*; Yüce Allah'ın zatını, sıfatlarını, fiillerini ve isimlerini manevi tecrübe vasıtasıyla doğrudan kavrama halidir.¹⁴⁰ Allah bilgisi demek olan marifetullah; Yüce Allah'ın zatını, sıfatlarını ve isimlerini kalp, ruh ve ilham gibi batını yollarla doğrudan kavrama halidir.¹⁴¹ Akılla öğrenilen zahiri ilimden farklı olarak öğretimle değil tanımakla elde edilir, ancak ilim marifetin öncüsüdür.¹⁴² İlimsiz bir marifete ulaşamayacağı gibi, marifetten yoksun bir ilim de insan için sadece bir vebaldir.¹⁴³ İlim ve elde etme açısından farklılık arz eder. İlim öğreterek tahsil edilirken, mârifet tanımakla elde edilmektedir.¹⁴⁴

Elmalılı Hamdi Yazır bu ayetle alakalı şunları ifade etmiştir; Müminlerin Allah'a olan sevgisi darlıkta da bollukta da kesintisiz ve devamlıdır; kâfirler ve müşrikler ise sevgide istikrarsız olup sürekli değişen geçici dünyalıklara taparlar. Müminlerin tüm sevgisi tek olan Allah'ta toplanır ve O'nun yarattıklarını da yine sadece Allah rızası için severler.¹⁴⁵

4.2. Peygamber Sevgisi ile İlgili Ayetler

Bu başlık altında Şûra suresi 21. ayet, Ahzab suresi 6. ayet incelenecektir.

4.2.1. Şûra suresi 23. ayet

“De ki: 'Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum’”¹⁴⁶“Rûhu'l-Beyân tefsirinde bu ayetin iniş sebebi şu şekilde ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in tebliğ vazifesi karşılığında hiçbir ücret talep etmemesi müşrikler arasında büyük bir şaşkınlık yaratmış ve bu konuyu aralarında tar-

¹³⁹ S. Uludağ, (2005). "Muhabbet", D.İ.A., c. XXX (386-388), T.D.V. Yayınları, İstanbul, s. 386.

¹⁴⁰ A. Câmî, (2003). *Nefehâtü'l-Üns, thk.M.-Câder*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l İlmiyye, c.2, s.12.

¹⁴¹ S. Uludağ, (1991). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, c.3, s. 361-362.

¹⁴² H. K, Yılmaz, (2012). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat. s. 221.

¹⁴³ A. Câmî, age, c.1, s.13.

¹⁴⁴ E. İ. Hakkı, (1978). *Mârifetnâme*, İstanbul: Elif Ofset. s. 155.

¹⁴⁵ E. Hamdi Yazır, age, c. 1, s. 487.

¹⁴⁶ Şûra 42/23.

tışmışlardır. Bu olay üzerine inen ayet, Hz. Peygamber'in de tıpkı kendisinden önceki peygamberler gibi bu görev karşılığında insanlardan hiçbir karşılık veya ücret beklemediğini ilan etmiştir."¹⁴⁷

Ayetin iniş sebebi Allah'ın Peygamber Efendimizi desteklemesi ve müşriklerin Peygamber Efendimizle alakalı kötü bir düşünce veya sui-zan içinde bulunmalarına fırsat vermeden onlara cevabı vermesidir. Ayrıca bu olaydan anlıyoruz ki daha önceki peygamberlerde Hz. Muhammed s.a.v. gibi tebliğ vazifesini eda ederken bir ücret almadan bu görevi yerine getirmişler. Bu da bu görevin ne kadar kutsal bir vazife olduğunu bizlere hatırlatmaktadır.

Allah tarafından peygamberlere birçok özellik verilmiştir. Bu özelliklere baktığımızda ihlas kavramı öne çıkmaktadır. Bu da yapılan işi sadece Allah'ın rızası için yapma, karşılığında da bir şey beklememe manalarına gelir. Dolayısıyla Hz. Muhammed (s.a.v.) de tebliğ görevi yerine getirirken Allah'a olan sevgisinden ve O'nun vermiş olduğu sorumluluğu bihakkın yerine getirmek için canla başla çabalamış ve insanlar arasında en güzel örnek olmuştur. Bunun karşılığında Allah (c.c.) Peygamber Efendimizin kusursuz bir şekilde bu görevini yerine getirdiğini gördüğünde O'na hitaben "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"¹⁴⁸ buyurarak kendisini bu kadar yıpratmamasını onun görevinin sadece tebliğ olduğunu ona şu ayeti kerime ile bildirmiştir. "senin görevin sadece tebliğ etmektir" Dolayısıyla Peygamber Efendimiz ise Allah'ın emirlerini kusursuz şekilde yerine çalışmış ve bunun için bütün gayret ve çabasını ortaya koymuştur.

Elmalılı Hamdi Yazır tefsirinde benzer ifadeler kullanmakla birlikte bu ayetin açıklamasında üç mana vermiştir. Birincisi: Akrabalık konusunda sevgi, yani en azından size akraba olmamdan dolayı haklarıma saygı göstermenizi isterim. İkincisi: Bana akraba olduğunuzdan dolayı akrabam olanları sevmenizi isterim. Buradaki "kurbâ" ifadesi, soy ve akrabalık bağına değil, güzel ameller vasıtasıyla Allah'a yakınlaşmayı kapsayan "kur-

¹⁴⁷ İ. H. Bursevi, *age*, c.18, s.183.

¹⁴⁸ Şuarâ 3/26

bet" anlamını taşır. Bu yaklaşım hem daha geniş bir kapsama sahiptir hem de ayetin öncesi ve sonrasındaki bütünlükle daha uyumludur.¹⁴⁹

Rûhu'l-Beyân da konuyla alakalı olarak şöyle bir açıklama yapılmıştır, “Bununla beraber Allah’a yakınlaşmayı istemek veya onlardan Hz. Peygamberin akrabalarını sevmelerini istemek bir ücret değildir. Bu duygu ve düşünceler tamamen karşı tarafın menfaatinedir. O sadece şunları istemişti; Tebliğ görevi karşılığında sizden hiçbir ücret istemiyorum; tek beklentim, aramızdaki akrabalık hukukuna saygı gösterip bana eziyet ve düşmanlık etmemenizdir. Eğer bu insani yaklaşımı benim için bir karşılık sayarsanız, bu sizin insafınıza kalmış bir durumdur.¹⁵⁰

Fizilâl’il Kur’anda Seyyid Kutub (ö. 1386/1966) bu ayetin tefsirinde Elmalılı Hamdi Yazır’ın söylediklerinin bir benzerini söylemiş olmakla beraber Seyyid Kutub’un bu tefsirden de şunları anlıyoruz Peygamber Efendimiz Allah tarafından tebliğ vazifesini yerine getirmek için gönderilmiştir. Bu görevi yerine getirirken de hiçbir karşılık beklemedi. Sizlerin benim akrabalarım olmanız hasebiyle sizleri sevdiğim, değer verdiğimden dolayı bu görevimi ifa ediyorum. Bunun karşılığında ise sadece bana uymanızı ve sizin safiyane sevginizi istiyorum dedi ki bu da bir insanın isteyebileceği en doğal istektir.¹⁵¹

İnsan doğası gereği ilk önce yakınlarımızdan iyilik görmek isteriz. Bir mevlit veya düğün olduğunda ilk davet ettiğimiz kişiler yakın akrabalarımız olur. Bu sebeple Peygamber Efendimiz s.a.v. de bu ağır yükü, sorumluluğu yüklenirken ilk önce akrabalarından destek istemiştir. Bana bu konuda yardımcı olun demiştir. Özellikle tebliğ vazifesinin ilk yıllarında Safâ Tepesi’nde ilk, yakın akrabalarını toplamış ve onlara seslenmiştir. Çünkü insan doğası gereği yorulduğunda, morali bozulduğunda, bitap düştüğünde sırtını sıvazlayacak, “sen yürü arkanda biz varız” diyen birilerine ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla Peygamber Efendimizde bir insan olarak sevgi ile bu desteğin en yakınlarından gelmesini arzu etmişti. Bu da insan olan herkesin talep edebileceği bir destektir.

Rûhu'l-Beyân dan farklı olarak İbni Kesir (ö. 774/1373) tefsirinde bu ayete farklı bir bakış açısıyla bakarak şunları ifade etmiştir. Hz. Peygamber’in Kureyşli müşriklerden

¹⁴⁹ E. Hamdi Yazır, (2005). *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, c. 4, s. 265.

¹⁵⁰ İ. H. Bursevi, *age*, c.18, s. 186.

¹⁵¹ S. Kutub, (1991). *Fî Zılâl-il Kura'n*, (Çev. S. Uçan). İstanbul: Dünya Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1952).

tebliğ ve nasihatine karşılık hiçbir maddi beklentisi yoktur. Onlardan tek isteği, vazifesini yapmasına engel olmamaları, eziyeti kesmeleri ve aralarındaki akrabalık bağına saygı göstermeleridir.¹⁵²

4.2.2. Ahzab suresi 6. ayet

“Peygamber müminlere kendi öz canlarından daha önceliklidir.”¹⁵³ Peygamber sevgisiyle ilgili başka bir ayet ise Ahzab suresinin altıncı ayeti açık bir ifadeyle Allah Resulünün müminlere kendi nefislerinden daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Bundan dolayı O’nu kendilerinden daha üstün görmeleri istenmiştir. Hz. Ömer Peygamberimizin yanında gelerek “ey Allah’ın peygamberi! Seni kendimden sonra her şeyden ve herkesten daha çok seviyorum” dediğinde Hz. Peygamberin “Hayır! Ya Ömer olmadı. Beni kendinden da fazla sevmelisin” sözü bize gerçek sevginin nasıl olduğunu anlatmaktadır. Allah (c.c.) bizlerden Hz. Peygamberi bizzat kendilerinden daha çok sevmemizi istemektedir.¹⁵⁴

Rûhu’l-Beyân tefsirinde belirtildiği üzere Allah Teâlâ, diğer peygamberlere isimleriyle hitap ederken Hz. Peygamber’e şanını ve yüceliğini tazim etmek amacıyla "Ey Peygamber" şeklinde seslenmiştir. O’nun pek çok isim ve lakaba sahip olması da sahip olduğu makamın şerefini gösterir.¹⁵⁵ Ayette Hz. Peygamber’in isminin açıkça zikredilmesi, insanlara O’nun Allah’ın elçisi olduğunu öğretmek amacını taşır. Böylece insanların O’na iman etmeleri ve bu inancı hakiki itikatlarının merkezine yerleştirmeleri hedeflenmiştir.¹⁵⁶ Dolayısıyla Allah (c.c.) Peygamber Efendimize özel hitabı ile O’na ne kadar değer verdiğini ve O’nu ne kadar çok sevdiğini ifade etmiştir.

Seyyid Kutub tefsirinde Rûhu’l-Beyândan farklı olarak şu ifadelerle yer vermiştir. Hz. Peygamber, "müminlere canlarından ileri" olarak tanımlanmış ve onlara hayatın her alanını kapsayan genel bir karar verme yetkisine sahip kılınmıştır. Müminler, kendi kişisel tercihlerinden vazgeçerek Resulullah’ın vahiy doğrultusunda belirlediği hareket me-

¹⁵² E. İbni Kesir, (2001). *Tefsirul Kuraniil Azim*, (Çev. S. Kocabaş). İstanbul: Polen yayınları. (Oriiinal yayın tarihi, 1350).

¹⁵³ Ahzab, 33/6.

¹⁵⁴ F. Yıldırım (2020). Hz. Peygamber’i Sevmenin Anlamı ve Önemi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 148-164.

¹⁵⁵ Fetih 48/29.

¹⁵⁶ İ. H. Bursevî, *age*, c.15, s. 308.

toduna ve hayat sistemine tamamen uymakla yükümlüdür. Zira kişinin arzularını Hz. Peygamber'in getirdiği ilahi mesajla bütünleştirmesi, gerçek mümin olmanın temel şartıdır.¹⁵⁷ Söz konusu hadis, inananlara yol gösteren ve onları uyaran önemli bir işarettir. Hz. Peygamber'e verilen bu öncelikli yetki müminlerin duygusal dünyasını da kapsar; öyle ki müminler O'nu kendi canlarından daha çok severler. Kalplerinde hiç kimseyi veya hiçbir şeyi Hz. Peygamber'in önüne koymaz, O'nu asla kendilerine tercih etmezler.¹⁵⁸

Seyyid Ebu'l- Alâ el-Mevdûdî (ö. 1399/1979) ise Tefhîmu'l-Kuran isimli eserinde bu ayetin tefsirini yaparken Peygamber sevgisini şu şekilde açıklamıştır. Yani, Hz. Peygamber ile müminler arasındaki ilişki, aile ilişkileri de dâhil tüm insani bağların ötesinde yüce bir niteliğe sahiptir. Aile ve yakınlar insanı hataya düşürebilirken, Hz. Peygamber müminlere kendi canlarından daha merhametli davranarak onları sadece sonsuz huzura yönlendirir. Bu nedenle müminler O'nu herkesten ve her şeyden daha çok sevmeli, kendi tercihlerini O'nun hükmüne teslim ederek emirlerine gönülden boyun eğmelidir.¹⁵⁹

4.3. Eşler Arasındaki Sevgi ile İlgili Ayetler

Bu başlık altında eşler arasındaki sevgi ile ilgili ayetlerden Nisa suresi 1. Ayet ve A'râf suresi 89. ayet incelenecektir.

4.3.1. Nisa suresi 1. ayet

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan eşini var eden, bu ikisinden de birçok erkekler ve kadınlar üretilen yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının”¹⁶⁰ ayeti insanlığın tek bir asıldan, yani Hz. Âdem'den yaratıldığını bildiren ayet, akrabalık ve insanlık haklarına riayet edilerek Allah'tan korkulması gerektiğini vurgular. İnsanların aynı kökten, aynı anne ve babadan gelmesi, aralarındaki çekişmeleri bırakıp karşılıklı sevgi ve saygıyla kenetlenmelerini amaçlar. Hz. Havvâ'nın da Hz. Âdem'in bir parçasından yaratılması, aralarında doğuştan gelen güçlü bir sevgi, meyil ve ülfet bağının kurulmasını

¹⁵⁷ S. Kutub, age, c. 5, s.178

¹⁵⁸ age, c. 5, s.178

¹⁵⁹ E. Mevdûdî, (1997). *Tefhîmu'l-Kur'an*, (çev. Ahmed Asrar), İstanbul, Bengisu Yayınları. (Orijinal yayın tarihi,1942).

¹⁶⁰ Nisa 4/1.

sağlamıştır.¹⁶¹ Nitekim insan yakınlık kurduğu, hissettiği kişiye ülfet eder. Bu da eşi olan Hz. Havva'ydı. Bundan dolayıdır ki insanın diğer bir cinse meyli yaratılışından kaynaklanmaktadır.

"Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır."¹⁶² Allah (c.c.) ilk insan olarak Hz. Adem'i yarattığında onun ege kemiğinden Hz. Havva'yı yaratmıştır ve cennette beraber kalmalarını istemiştir. Bu olay bize şunu anlatmaktadır ki insan tek başına yaşamak için yaratılmamıştır. Maddi ve manevi olarak birbirlerine destek çıkmaları için, birlikte hayatın zorluklarına göğüs germek için dünyaya da beraber olarak gönderilmişlerdir. Dolayısıyla buna göre Rum suresi 21. ayetten bu konuda birçok ders çıkartmamız gerekmektedir. Bu ayet, eşler arasındaki sevgi ve merhametin Allah'ın bir ayeti olduğunu vurgulamaktadır. Rûhu'l-Beyân tefsirinde de bu ayeti yorumlanırken, insanların birbirleriyle ülfet edip huzur bulmaları için yaratılan eşler arasındaki sevgi ve merhametin ilahinin bir nimet olduğunu belirtilmektedir.

Ayet-i kerime, insan hayatının ve toplumun temelini aile olduğunu vurgulayarak yaratılışın tek bir çiftle başlatıldığını ifade eder. Yüce Allah dileyseydi aynı anda birden fazla çift yaratabilecekken, insanları aynı fitrata sahip ilk aileden türetmeyi takdir etmiştir. Böylece tüm insanlık hem kulluk bilincinde hem de ortak bir aile bağında bir araya getirilmiştir.¹⁶³ Bu şekil de de tüm insanlığın anne ve babası Hz. Âdem ile Hz. Havva olmuş ve bütün insanlıkta bu iki kişinin vesilesiyle çoğalmıştır.

İbni Kesir Nisa suresinin tefsirine şöyle başlar; Muhammed Abduh (ö. 1323/1905) der ki: Burada tek bir nefisten maksat ne zahir açısından ne de batın açısından Hz. Âdem değildir. Müfessirlerden bir kısmı derler ki: Bu gibi hitaplar ile Mekke halkı veya Kureyşliler kastedilir. Buradan Kureyş oğulları kendilerinin tek bir nefis olduğu anlamı çıkarırlar. Eğer hitap Araplara ise tek bir nefisten maksadın Ya'rûb ve Kahtân Arapları olması muhtemeldir. Hz. Âdem'in insanlığın atası olduğu görüşü bütün milletlerce bilinen bir görüş değildir. Hz. Âdem'i ve Havva'yı tanımayan ve duymamış olan pek çok insan toplu-

¹⁶¹ İ. H. Bursevi, *age*, c. 2, s. 371.

¹⁶² Rum, 30/21.

¹⁶³ S. Kutub, *age*, c. 2, s.343

luğu vardır. Bu itibarla İbni Kesir tefsirinde farklı bir yorum gitmiş ve ayetin her millet açısında farklı anlaşılacağını vurgulamıştır.¹⁶⁴

Vehbe Zuhayli (ö. 1473/2015) tefsirinde bu ayetle alakalı şu ifadeleri kullanmıştır; “İlim adamlarının cumhurunun görüşüne göre tek bir candan kasıt, insanlığın babası olan Âdem (a.s.)'dir. Onlar, Hz. Âdem dışında "tek bir can" diye nitelenecek kimsenin olmadığını kabul ederler. Eşinden kasıt da Havva'dır. Havva Hz. Adem'in sol kaburga kemiğinden uykuda bulunduğu sırada yaratılmıştır. Hz. Âdem uyanıp da Havva'yı gördüğünde onu beğenmiş ve karşılıklı birbirlerine yakınlık duymuşlardı. Buna delil ise Buharî (ö. 256/870) ile Müslim'de (ö. 261/875) yer alan sahih hadistir. Buna göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye ediniz. Çünkü kadınlar bir kaburga kemiğinden yaratılmışlardır. Kaburga kemiğinde en eğri olan kısım ise onun üst tarafıdır. Sen onu düzeltmeye kalkışırsan onu kırarsın. Olduğu gibi bırakırsan eğri kalmaya devam eder.” Daha sonra Yüce Allah ayette insan türünün çoğalma yolunu açıklamakta ve Âdem ile Havva'dan insan cinsinin iki türünü etrafa yayıp dağıttığını söz konusu etmektedir. Bu iki tür ise yeryüzünde yerleşen, orayı imar eden ve her ikisinden dalanıp budaklanan erkek ve dişilerdir. Bu bağlamda bu bağın devam etmesi neslin çoğalması ancak aradaki ünsiyetle ancak meydana gelecektir. Bu da örnek olarak yaratılan bir peygamberin en önemli vazifelerinden bir tanesidir.

İslam düzeni, toplumsal yapının temeli olan aileyi korumaya ve sağlamlaştırmaya büyük bir önem verir. Aileyi tehdit eden en büyük tehlike, fitrattan uzaklaşmak ile kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan kabiliyetlerini göz ardı etmektir. İslam, cahiliye döneminin kadını aşağılayan despotça yaklaşımını tamamen yıkarak adil ve sağlam bir aile yapısının kurulmasını hedefler.¹⁶⁵

4.3.2. A'râf Suresi'nin 189. Ayet

“Allah, sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir.”¹⁶⁶ Rûhu'l-Beyân'a göre, ayette bahsedilen eşin yaratılma gayesinin gerçekleşmesinde cinsiyet unsuru, aynı parçadan yaratılmış olmaktan çok daha etkilidir. Asıl

¹⁶⁴ E. İbni Kesir, age, c.2, s. 231.

¹⁶⁵ age, c. 2, s.343

¹⁶⁶ A'râf 7/189.

hedef ise ilk insan Hz. Âdem'in eşiyle kaynaşıp huzur bulması ve bu evlilik vasıtasıyla hakiki dinginliğe kavuşmasıdır.¹⁶⁷

İmam Bursevî tefsirinde bu metnin özeti şu şekildedir: Her varlık doğası gereği kendi cinsine meyil ve muhabbet duyar; Allah'ın insanlara kendi cinslerinden eşler takdir etmesi de bu ilahi düzenin bir tecellisidir. Önceden aralarında hiçbir bağ yokken karı-koca arasında sevgi ve merhametin var edilmesi, Allah'ın kudretini ve ahiretin varlığını gösteren açık delillerdendir. Ayrıca ilk kadın Hz. Havvâ'nın Hz. Âdem'in kaburgasından yaratılmış olması, eşlerin öz itibarıyla insanın kendi varlığından bir parça olduğunu simgeler.¹⁶⁸ Buna göre insan kendi cinsinden yaratılmış eşlerle huzura kavuşur ve rahata erer.

Müfessir ayette, Hz. Havvâ'nın Hz. Âdem'den yaratılması gibi nefsin de ruhtan yaratılarak onun eşi kılındığına ve aralarındaki derin uyuma dikkat çeker. Nasıl ki Hz. Havvâ olmasaydı Hz. Âdem yalnızlık çekecek idiyse, ruh da kendisiyle kaynaşacak bir nefis olmasaydı bedene uyum sağlayamaz ve yabancılık hissederdi. İnsanda tecelli eden bu ilahi maverai sır, önyargısız ve derin düşünebilen toplumlar için büyük dersler ve ibretler barındırmaktadır.¹⁶⁹ Müfessir Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın ünsiyet kazanması ile birlikte aynı zamanda ruhun ve nefsin ünsiyeti meydana geldiği ifade etmiş bu şekilde ikisinin de tek başına olmasının bir manasının olmadığına dikkatleri çekmiştir. Bunun bu şekilde olmasında da akıl sahibi insanlar için ibretler ve hikmetler bulunmaktadır.

Ayetin açıklanması konusunda İsmail Hakkı Bursevî farklı görüşleri delil olarak getirerek kendi tefsir metodunun örnekleri yansıtmıştır. Bununla birlikte bazı Arapça kelimelerin kullanım farklılıklarını açıklayarak Arapça diline olan hakimiyetini de ifade etmiştir. Bu ayetin tefsirinde tasavvufî yönü ortaya çıkmıştır. Rûhu'l-Beyân, kaynakları itibarıyla hem rivayet hem dirâyet tefsirinin özelliklerini yansıtmıştır. Hassaten bu ayetin şerhinde rivayet tefsiri özelliklerini yansıtmıştır.

Fî Zılâl'il-Kur'ân'a göre, kadın ve erkek arasındaki güçlü yönelim ve duygular insan hayatını ve enerjisini harekete geçiren temel unsurlardır. Yüce Allah bu duyguları psikolojimize yerleştirerek eşleri birbiri için sükûnet, beden ve kalp için rahatlama, hayat için ise bir denge unsuru kılmıştır. Ancak insanoğlu, ruhlara ferahlık ve dinginlik veren

¹⁶⁷ İ. H. Bursevî, *age*, c. 6, s. 350.

¹⁶⁸ *age*, c. 6, s. 276.

¹⁶⁹ *age*, c. 6, s. 277.

bu ilahi lütfun arkasındaki kudreti ne yazık ki pek az hatırlamaktadır.¹⁷⁰ Bu itibarla burada konu sadece iki kişinin evlenmesiyle sınırla kalmamakta aynı zamanda yaşanan duygulara da işaret edilmektedir. Zaten bu duyguların yaşanmadığı evliliklerde mutluluğa ulaşmak hayaldir. Bundan dolayı hem maddi hem manevi olarak eşler birbirlerinin duygularına hitap eden birbirlerinin eksiklerini tamamlayan bireylerdir. Kur'an bu ilişkiyi, kalbin en derin duygularıyla ifade ediyor ve iki cinsinde birbirinin yanında huzur ve rahatlık bulmaları aradaki dengenin sağlanmasına vesile olmaktadır. Hem Psikolojik hem de manevi olarak her birinin beklentilerine karşılık verilmesi, birbirlerinin gözetildiğini ve değer verildiğini, her ikisinin de birliktelikte huzur ve yeterlilik bulmaları manasına gelmektedir.

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb* adlı eserinde, Allah'ın insanlara huzur bulmaları için kendi nefislerinden eşler yaratmasını, aralarına sevgi ve şefkat koymasını O'nun kudret delillerinden biri olarak açıklar. Râzî'ye göre bu durum, kadınların yaratılışının da yeryüzündeki diğer tüm faydalı varlıklar gibi insanın yararı ve maslahatı amacı doğrultusunda gerçekleştiğini göstermektedir.¹⁷¹ Kadınların yaratılışı, insanoğluna sunulan ilahi nimetler zincirinin önemli bir halkasıdır. Onların var edilmesi ve sorumluluk sahibi (mükellef) kılınması, insanlığa verilen nimetin tamamlanması amacını taşır. Bu durum nakli deliller, dini hükümler ve mana derinliği bakımından da açıkça doğrulanmaktadır.¹⁷²

Ayet-i kerimede geçen "nefislerinizden" ifadesiyle kast olunan sahih mana, eşlerin insan soyundan ve kendi cinsinizden yaratılmış olmasıdır. Nitekim iki farklı canlı türünün birbiriyle ünsiyet kurup huzur bulması mümkün olmadığından, eşlerin aynı cinsten kılınması insanların birbirine meyiletmesi ve sükûnet bulması için zorunludur.¹⁷³

İbn Kesîr'in tefsirinde belirttiği üzere, Allah insanları erkek; eşlerini ise cin veya hayvan gibi farklı bir cinsten yaratmış olsaydı aralarında bir yakınlık ve huzur oluşmazdı. Aksine, farklı türlerden olmaları eşler arasında ünsiyet yerine nefret ve yabancılaşıma

¹⁷⁰ S. Kutub, (1991). *Fi Zılâl'il Kur'an*, Dünya yayıncılık, İstanbul, c. 5, s.178.

¹⁷¹ Bakara 2/21.

¹⁷² F. er-Râzî, (1990). *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Akçağ Yayınları, İstanbul, c. 8, s. 94.

¹⁷³ F. er-Râzî, age, c. 8, s. 95.

meydana getirirdi.¹⁷⁴ Elmalılı Hamdi Yazır'a (ö. 1361/1942) göre, eşlerin hayvan veya başka bir türden değil, insanın kendi öz beşer cinsinden yaratılması Allah'ın ilahi lütuflarının ve kudretinin açık bir delilidir. Aynı cinsten olmak eşler arasında yakınlık ve ünsiyet sağlarken, farklılık ürküntüye yol açar; bu durum aynı zamanda toplumun temeli olan kadının zilletten korunarak sevgi ve merhamet üzerine kurulu bir sosyal düzenin oluşturulması gerektiğini vurgular.¹⁷⁵

İnsan sosyal bir varlıktır. Bu dünya hayatında da tek başına değil sosyal olarak toplum içinde yaşama ihtiyacına gereksinim duymaktadır. Bunun en doğal neticesi de evliliklerdir. Bu nikah akdi ile de eşler birbirlerini daha iyi tanır ve birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılayarak daha güzel bir hayat için mücadele ederler. Bununla birlikte evlilik sadece kısa ve o anlık zevk ve ihtiraslar için değil sonu ebedi âlemde bitmesi gereken bir akitle sonlanmalıdır. Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle burada da birçok hikmet ve ayet bulunmaktadır. Bu sadece fert için değil toplum içinde düşünülmesi gereken birer ayet ve işarettir. Bilinçli ve yüksek ahlaki değerlerle donanımlı bireylerin oluşturacağı toplumlarda her alanda yüksek bir medeniyete ulaşılmış olacaktır.

4.4. Müminler Arasındaki Sevgisiyle İlgili Ayetler

Bu başlık altında Kur'an-ı Kerim'de eşler arasındaki sevgi konusunu içeren Hucurat suresi 10. Ayet ve Meryem suresi 96. ayet incelenecektir.

4.4.1. Hucurat suresi 10. ayet

"Müminler ancak kardeşirler."¹⁷⁶ Rûhu'l-Beyân'a göre, nasıl ki öz kardeşler fani hayata vesile olan bir babadan geliyorsa, müminler de ebedi hayata vesile olan iman gibi ortak bir köke bağlıdır. Bu durum din kardeşliğini soy kardeşliğine benzeterek aradaki bağın derinliğini ortaya koyar. Dolayısıyla müminlerin hem hayatta hem de vefattan sonra birbirlerinin haklarını gözetip korumaları, Allah'ın merhametine ve rızasına ulaşmanın temel şartıdır.¹⁷⁷ Yeri geldiğinde din kardeşliği aynı anne ve babadan olan kardeşlikten daha değerli olmaktadır. Bu da müminlerin birçok konuda kardeşleri için fedakârlık gös-

¹⁷⁴ E. İbni Kesîr, age, c. 12, s. 634.

¹⁷⁵ E. M. Hamdi Yazır, (1999). *Hak Dini Kur'an Dili*, Zehraveyn yayıncılık, c.6 s. 247.

¹⁷⁶ Hucurat 49/10.

¹⁷⁷ İ. H. Bursevî, age, c. 19, s. 350.

termesinden ileri gelmektedir. Hiç unutulmamalıdır ki Peygamber Efendimizde Medine'ye geldiğinde Müslümanların arasındaki kardeşlik duygusunu pekiştirmek için ensar ve muhaciri kardeş yapmıştı. Böylece sahabeler arası birlik, beraberlik, sevgi duyguları daha da arttı. Bununla beraber bu ayetle Müslümanlar daha da birbirlerine kenetlenir halde geldiler.

Ayet ve hadisler, tüm müminlerin din kardeşi olduğunu ve birbirlerine karşı haksızlık ve hakir görmeden uzak durmaları gerektiğini bildirir. Müslümanların bir bina gibi birbirini desteklemesi ve tek bir beden gibi diğer kardeşlerinin acısını ve mutluluklarını hissetmesi emredilmiştir. Birbirine yardım eden, gıyabında dua eden ve merhamet gösteren müminler, bu dayanışmaları sayesinde Allah'ın yardımına ve meleklerin duasına mazhar olurlar.¹⁷⁸

İmam Kurtubî'ye (ö. 671/1273) göre müminlerin kardeşliği soy bağına değil, din ve hakların kutsallığına dayanır. Nesep kardeşliği inanç farklılığıyla sona erebilirken, din kardeşliği soy farkından etkilenmediği için nesep kardeşliğinden çok daha sağlam ve kalıcıdır. Bu kardeşlik bağının korunması için de Peygamberimizin (s.a.v.) bildirdiği üzere haset, nefret, gizli halleri araştırma ve haksız ticari rekabet gibi ahlaki zaaflardan uzak durulması gerekir.¹⁷⁹ Bu ayet ve hadisler bize İslam dininde kardeşliğin ne kadar değerli ve önemli olduğunu göstermektedir.

4.4.2. Meryem suresi 96. ayet

"İman edip sâlih ameller işleyenler için Rahmân, gönüllerde bir sevgi meydana getirecektir."¹⁸⁰ Sevgi insanlar arasındaki en önemli iletişim vesilelerinden bir tanesidir. Sevgi insanları birbirine bağlar, aralardaki kopuklukları giderir, insanlar arasındaki soğuklukların izâle olmasına vesile olur. Bu bağlamda hayata sevgi penceresinden bakanlar "ne olursan ol gel" demişlerdir. İnsanları görünüşleri, renkleri, makam ve mansıpları veya nereli olduklarına göre değil sinesinde sakladığı sevgi hazinesine göre değerlendirmişlerdir. Özellikle bir Müslümanın başka bir Müslümanı sevebilmesi sinesinin genişliğine,

¹⁷⁸ E. İbni Kesîr, age, c. 9, s. 272.

¹⁷⁹ İ. Kurtubi, (2001). *Camîu li-Ahkami'l-Kur'an*, Buruc Yayınları, c. 16, s. 256.

¹⁸⁰ Meryem 19/96.

kalbinin rikkatine bağlıdır. Bunu da ancak belli bir mertebeye yükselen Rahman'ın o has kulları gerçekleştirebilirler.

İsmail Hakkı Bursevî'ye göre Allah, kalbiyle inanıp bunu amellerine yansıtan müminlerin kalplerde sevilmesini herhangi bir dünyevi çaba olmaksızın lütfedecektir. Ayette bu sevginin gelecekte gerçekleşeceğinin belirtilmesi; Mekke döneminde zulüm gören müminlere İslam'ın güçleneceği günlerin vaad edilmesi ya da bu ilahi lütfun kıyamet günü müminlerin mahlukata sevdinilmesi şeklinde tecelli etmesiyle açıklanmaktadır.¹⁸¹ Buna bağlı olarak Rûhu'l-Beyân tefsirinde diğer eserlerden farklı olarak sûrenin nerede indiği ile alakalı bilgi verilmiş ve ayetin sonundaki kelimenin hangi şartta gerçekleşme ihtimalleri zikredilmiştir. Tefsirinde rivayet tefsirini kullanarak olayları sahabelerin anlatımlarıyla daha zenginleştirmiştir. Bununla beraber mecâzi bir anlatım yaparak durumu biraz daha manevi bir atmosfere dönüştürmeye çalışmıştır.

Zikrettiğimiz ayette sevginin meydana gelmesi için iki tane şart sunulmuştur. Birincisi iman etmek bir diğeri ise de salih amel işlemektir. Bu şartlar yerine getirildiği takdirde yüce Allah gönülleri sevgi ile dolduracaktır. İman dolu bir kalp ile yapılan ameller, ibadetler Allah katında değerlidir ve önemlidir. Aksine imansız bir bireyin yapmış olduğu iyilikler dahi onu cennete ulaştırması söz konusu değildir. Nitekim imandan sonra insan içinde sevginin meydana gelmesini sağlayacak en önemli etken salih amel yapmaktır. Bu salih amel vesilesi ile insanlar arasında sevgi, saygı oluşacak ve bunun sevilesi ile de insanlar arasında güçlü bir iletişim meydana gelecektir.

İnsanlar arasındaki en değerli duyguların başında sevgi gelir. Allah (c.c.) kullarını sevgiyle yaratmış, Hz. Muhammed (s.a.v)'yi en değerli bir peygamber olarak bu kutsal vazifeyi omuzlarına yüklemiş, insanları sevgi hamuruyla yaratmış ve merhamet duygularıyla onlara muamelede bulunmuştur. Aynı şekilde Peygamber Efendimiz Allah'tan aldığı bu görevi sevgiyle yerine yetirmiş ve bu risalet görevini üstlenirken etrafındaki insanları cinsine, ırkına bakmadan sevmiş ve herkesin Allah'ı tanıması ve O'na hakkıyla kulluk etmesi için onlara sevgiyle yaklaşmış elinden gelen bütün fedakarlığı yerine getirmeye gayret etmiştir. Bizlerde Allah'ın kulları Peygamber Efendimizin ümmeti olarak özellikle sevgi konusunda yaratılıştan içimize konulan bu sevgi tohumlarını uygun gördüğümüz

¹⁸¹ İ. H. Bursevi, age, c.12, s.112.

gönüllere ekmenin derdi içinde olmamız gerekmektedir. Ahmet Yesevî'ye (ö. 562/1161) göre insan sevgisi ile Allah sevgisi birbiriyle ayrılmaz bir bütün oluşturur; zira insana duyulan sevgi doğrudan ilahi sevgiden doğar ve yine O'na ulaştırır. Allah'ın sevgisi kullara gösterilen merhamet ve sevgiyle tecelli ettiğinden, bu anlayıştan mahrum kalan bir kimsenin manevi manada huzura ermesi ve iyi bir duruma ulaşması mümkün değildir.¹⁸²

Sevgi, toplumsal yaşam içerisinde olumlu, etkileşimli ve sağlıklı bir sosyal hayatın yaşanmasında etkisi azımsanmayacak kadar büyüktür. Sevgi, kişinin bir başka bir ferdin ruhsal olgunluğunu desteklemek amacıyla duygu ve düşüncelerini arttırma gayretidir.¹⁸³ Ahlak ve maneviyat üzerine tesis edilen toplumların içinde kargaşa, sıkıntı, huzursuzluk, şiddet gibi topluma zarar veren durumların olması söz konusu değildir. Bundan dolayı toplumda insanlar arası ilişkilerde sevginin yeri azımsanmayacak fazladır. Özellikle Müslümanlar arasında kişiler sevgi ve güven duygusuyla birbirlerine değerli eşyaları emanet ederler, borç para verirler, kızlarını buna göre evlendirirler. Özellikle insanı ilişkilerini bunlar üzerine inşa ederler. Bu şekilde de sağlıklı bir birey ve toplum oluşmasına katkıda bulunmuş olurlar.¹⁸⁴ Sevgi bağlarının kurulması için Allah'ın imanlı toplumdan istediği toplu ibadetler, sevgi temeline dayalı bir birlik veya toplum oluşturmayı pekiştirmek içindir. Bu hedef uğrunda şuurlu ve ahlaklı bir kimse dinin hükümlerine göre insanlarla birlikte yaşayarak, dini sorumluluklarını yerine getirmek, gücü, kabiliyeti nispetinde diğer insanları da iyiye, doğruya, hayra davet etmek ve birçok konuda onların mertebelerini sürekli yükseltmektir.¹⁸⁵

Fî Zılâlil Kur'ân'da Mısırlı düşünür ve yazar Seyyid Kutub bu ayetin tefsirinde şu ifadeleri kullanmıştır; Allah, Peygamber'i tasdik ederek helal ve haram sınırlarına uyan, farz ile nafil amellerle O'nun rızasını arayan müminlerin kalplerine özel bir sevgi yerleştirir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şeriatına tabi olunarak yapılan bu salih ameller, Allah'ın hoşnutluğunu kazandırır ve diğer salih kulların gönlünde samimi bir sevginin yeşermesini sağlar.¹⁸⁶ Bununla birlikte de bir Müslümanın müminlerin sevgisini kazanmak amacıyla ilk önce Allah'ın emirlerini yerine getirme konusunda çaba göstermesi ve insanlar arasın-

¹⁸² A. Yesevî, (2025). *Dîvân-ı hikmet*, (haz. H. Bice). Diyanet Vakfı Yayınları. s. 120.

¹⁸³ M.S. Peck, (2013). *Az Seçilen Yol*. İstanbul, Akaşa Yayınları. S. 45.

¹⁸⁴ A. Yolcu, a.g.m., s. 59-71.

¹⁸⁵ A. Gafarov, "Ragıb el-İsfahani'de İnsan Tasavvuru", Müifd, Sayı 31, s. 187-214.

¹⁸⁶ S. Kutub, a.g.m., c. 5, s.182.

da da iyiliği, akrabalık ve dostluk bağlarını kuvvetlendirmeli ve ayete binaen insanlar arasındaki sevgi tohumlarını ekmenin gayreti içinde olması gerekmektedir.

Fahrudin er-Râzi (Ö. 606/1210) ise Tefsir-i Kebirinde ayete şu şekilde yorumlamıştır. Yüce Allah, kâfirlerin dünya ve ahiretteki durumlarını açıkladıktan sonra sureyi müminlerin müjdeli hallerini bildirerek tamamlamıştır. Ayette geçen ve iman edip salih amel işleyenlere verileceği vaad edilen "sevgi" kavramı üzerine müfessirler çeşitli değerlendirmelerde ve açıklamalarda bulunmuşlardır. Allah müminlerin kalplerinde sevgi meydana getirecek ve bunu yeşertecektir. Bununla beraberde düşmanın kabinde de korku meydana gelecektir. Bu Rahmanın has kulları adına sebepsiz bir şekilde olacaktır.¹⁸⁷ Vehbe Zuhayli tefsiri olan et-Tefsirü'l-Münirde diğer müfessirlerin açıklamalarına paralel izahlarda bulunmuş ve şunları ifade etmiştir; "İman edip salih amel işleyenler ekstra bir çaba sarf etmese dahi, Yüce Allah diğer insanların kalplerine onlara karşı doğal bir sevgi yerleştirir. Bu ilahi lütuf sayesinde hem müminler kendi aralarında samimi bir sevgi bağı kurar hem de Allah'ın rızasına ve sevgisine mazhar olurlar."¹⁸⁸

Bu bağlamda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Ebû Hureyre'den rivayet edilen hadisine göre, Allah bir kulu sevdiğinde Cebrail'e onu sevmesini emreder; Cebrail gök ehline bunu ilan ettikten sonra o kul için yeryüzündekilerin kalbine de bir sevgi yerleştirilir. Aksine Allah bir kula gazap ettiğinde durum yine aynı şekilde semada duyurulur ve yeryüzüne o kimseye karşı bir nefret ve hoşnutsuzluk indirilir.¹⁸⁹ Nitekim Hz. Peygamber Allah tarafından çok sevildiğinden dolayı da hadisi şeriflere göre de kıyamet günü en çok O'nun ümmeti olacak ve sadece O'na şefaah hakkı tanınacaktır. Bu hadiste İsmail Hakkı Bursevî'nin görüş ve yorumlarını desteklemektedir.

¹⁸⁷ F. er-Râzi, age, c.15, s.412-413.

¹⁸⁸ V. Zuhayli, age, c. 8, s. 404.

¹⁸⁹ M. el-Ezdi, (2026). *Cami Mamer B.Raşid el-Ezdi*, Dar'ül Minhacul Kavim, Beyrut, c. 10, s.

5. PSİKOLOJİK AÇIDAN SEVGİ

Sevgi, psikolojide heyecan ve motivasyon konusu içinde ele alınmaktadır.¹⁹⁰ Genellikle Sevgi, insanın yaşamıyla meydana gelen bir heyecan durumu olarak ifade edilmektedir. Canlı üzerinde meydana gelen fizyolojik ve psikolojik farklılar üzerinde durulmaktadır.¹⁹¹ “*etkilenme ve bağlanma*” olarak da tanımlanan¹⁹² sevgi kavramı, “*sevinme*” halinin üstünde bir etkiye ve devamlılığa sahiptir.

Bu kavram anlamlandırılırken ön planda tutulan unsurlardan en önemlisi “*haz*”dır. Bu tarife göre sevgi, ruhun, insan karakterinin kendisinden tat aldığı, haz duyduğu şeye karşı yönelmesidir.”¹⁹³ Bu durumda sevgi, “*hoşlanılan şeylerin uzaklaşmasından ya da hedeflenen isteklerin meydana gelmesinden doğan psişik bir acı*”¹⁹⁴ olarak tanımlanabilir. Sevgi duygusunu tarif etmede etkili olan bir başka özellik ise “*arzu*”dur. Bu tarife göre sevgi, arzunun, iştahın farklı bir biçimidir.¹⁹⁵

Sevgi kelimesini, irade ile doğrudan irtibatlandırmamız da mümkündür. İrade kelimesi, “*dileme, isteme, seçim yapabilme özelliği*”¹⁹⁶ olarak ifade edilirse, bu durumda iradenin meydana gelmesinde sevginin, en önemli şartlarından bir tanesi olduğunu kabul edebiliriz. Başka bir ifadeyle kişi, arzuladığı şeye yönelme konusunda istekli olur. Sevgi, duygusal hayatın kapsayıcı ve geniş bir parçası olduğu için tanımlanırken tüm bu boyutlarıyla ele alınmalıdır. Genel bir ifadeyle sevgi; insanın beğendiği, haz ve zevk aldığı şeylere yönelmesini sağlayan, tüm duygu ve düşüncelerini harekete geçiren güçlü bir his-tir.¹⁹⁷ Hem sevmek hem de sevmek özellikle insan için çok değerlidir. Bu sevgi sayesinde insanda birtakım farklılıklar meydana gelir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Kişi sevildiğinin farkında olursa kendisinden daha emin olur. Tavrı ve davranışları pozitif anlamla gelişmeler olur. Örneğin bir konu ile alakalı konuştuğunda veya kendini ifade etmeye çalıştığında karşısındaki kişinin kendisini ifade etmesine yardımcı olacağını

¹⁹⁰ F. Balkış Baymur, (2000). *Genel Psikoloji*, İnkılap kitabevi, s. 73.

¹⁹¹ F. Balkış Baymur, age, s. 73-74.

¹⁹² A. Doğan, (2013). *Büyük Türkçe Sözlük* (4. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları, “Sevgi”, 973.

¹⁹³ F. Balkış Baymur, age, s. 973.

¹⁹⁴ Y. el-Kindi, (2019). *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, (Çev. M. Çağrı). Ankara: TDV Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 850) s. 51.

¹⁹⁵ J. Gasset, (1999). *Sevgi Üstüne*, (Çev. Y. Salman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1939) s. 8-9.

¹⁹⁶ A. Doğan, age, s. 57.

¹⁹⁷ O. Pazarlı, (1983). *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.164.

ve onun eksikleri ile değil onun kendisini geliştirmesi adına ona yardımcı olacağının farkına varır ve kendine güven duyan bir birey halini alır. Seven ve sevilen bir bireyde dopamin denilen mutluluk hormonları salgılanır. Bu mutluluk hormonları bir taraftan o kişinin mutlu olmasını sağlarken bir taraftan da o kişinin bu mutluluğu devam ettirebilmesi için yeni şeyler yapmasını insanda güdülemektedir. Örneğin kulun Allah'ın ona karşı olan sevgisini bildiğinde hem bu sevgisinin devamı hem de hiç kesilmemesi adına yaptığı ibadet ve davranışlarda sürekliliği meydana getirecek ve kul bunu yaptıkça Allah'ın rızasını kazandığının bilincinde olduğundan dolayı mutlu bir hayat yaşayacaktır.

Mutluluk duygusuyla dolu olan bir kimse ona verilen sorumlulukları yerine getirmeye çalıştığı için kendisi de mutlu olur ve etrafındaki insanlara da mutluluğunu aktarır. Bu vesileyle her daim etrafına pozitif duygular saçan, olumsuzluk ve negatiflik adına konuşan kişiler gibi olmaz. Bu davranış ise bir Müslümanın en önemli özellikleri arasında zikredilmesi gerekir. İnsan anatomi itibarıyla değişiklik gösteren bir varlıktır. Özellikle de insanın durumu kişinin ruh ve bedenine etki etmektedir. Kalbi sevgi ile dolu olan bir kişi etrafındaki insanlar tarafından sevildiğini bildiğince sağlıklı bir birey halini alır. Günümüzde ruh ve beden sağlığını koruyamayan ve birçok sağlık kuruluşuna başvurup tedavi görenlere baktığımızda birçoğunun aile, arkadaş ve akrabaları tarafından sevgi ve saygı konusunda sıkıntılı bir yaşam içerisinde olduğunu görmekteyiz. Bu da bize şunu ifade etmektedir ki sevgi kişinin ruh beden sağlığını korumada kişiye destek olmakta ve onu yaşamında daha ayakları yere basan bir birey haline dönüştürmektedir.

5.1. Allah Sevgisinin psikolojik etkisi

İsmail Hakkı Bursevî daha önce Allah sevgisini ifade ederken “muhabbet; gönlün, gördüğü kemal sebebiyle bir şeye meyiletmesi” ifadesini kullanmıştı. Bu cümleden yola çıkarak şunu ifade edebiliriz ki insan her zaman kemale karşı içinde sevgi besler ve kemale ulaşmanın hedefindedir. Kemal sıfatının asıl sahibi olan ise Allah'tır. İnsanda bu kemal sıfat ve özelliklere hayranlığından dolayı bu kemal özellikleri ile kendini Allah'a yaklaştıracak bu sıfatlarla kendini donatmaya çalışır, gayret eder. Bu şekilde Allah'a nispet edilmesi gerektiğini idrâk ettiği müddetçe Allah'a olan muhabbeti de artar.

İslam dininde Allah'a yaklaşmanın üç aşaması olan Allah korkusu, sevgisi ve bilgisi insanı manevi olarak ayakta tutmaktadır. İnsanın Allah'la olan irtibatını bu üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlar aynı zamanda, manevî olarak bu yolun yolcusunun Allah ile

olan yakınlığın aşamalarını oluşturur. İslam metinlerinde geçen bu üç yüce makam olan korku, sevgi ve bilgi kişiyi Allah'a ulaştıran en ulvî makamlardır. Buna göre "Kâinattaki her şeyin yaratılış gayesi ve temel mayası ilahi sevgidir; Yüce Yaratıcı, insana olan muhabbeti sebebiyle kâinatı var etmiş ve sayısız lütufta bulunmuştur. Bunların hepsinin esasında O'nun insana olan sevgisi bulunmaktadır."¹⁹⁸

Kaynaklara baktığımızda Allah (c.c.) kendi zatıyla alakalı Kur'an-ı Kerim'de sevgi ifadesini kullanmıştır.¹⁹⁹ Bundan dolayı da her Müslümanın Allah'ı sevmesi bunu da kendisine bir sorumluluk olarak görmesi gerekmektedir. Allah'ın kullar üzerindeki sevgisi ise farklı şekillerde tezahür etmiştir. Nitekim bu mesele ile alakalı müfessirlerin yorumlarına baktığımızda Allah sevgisinin insana hem maddi hem de manevi olarak nimet vermek şeklinde ortaya çıktığını anlayabiliriz. Örneğin kelamcılara göre, Allah'ın kulu sevmesi, itaati karşısında onu en güzel bir biçimde ödüllendirmesi, ona değer vermesi ve ondan razı olması,²⁰⁰ kuluna hayır adına dini ve dünyevi mükafat vermesidir.²⁰¹ Kelâbâzî, (ö. 380/990), "Cenab-ı Hak, sevdiği kulunu dünya kötülüklerinden muhafaza ederek onu sadece kendi rızasına ve yoluna tahsis eder." "İlahi sevgi, insanın nefsinin esiri olmasını engelleyerek onu bütünüyle Allah'a yöneltir ve özel bir konuma taşır." Şu ayetin söz konusu manayı ifade ettiğini nakletmektedir: ²⁰² "Seni kendim için (has)kıldım."²⁰³ Esasen Allah'ın kullarını sevmesi, genel ve özel şeklinde iki türlüdür. Birincisi Allah'ın umumi sevgisidir. Bu sevgi Allah'ın kullarına nimet vermeyi murat etmesi şeklinde kendini gösterir. Diğerisi ise Allah'ın hususi bir sevgi besler ve onları özel nimetlerle nimetlendirir, bunu "hubb" kelimesi ile ifade eder.²⁰⁴

Rûhu'l-Beyân da ifade edildiği şekilde İnanan her birey onu yaratan Rabbin ona bunca nimetler vermesi karşısında O'na minnet duygusu ile sevgi ve saygı duyması her Müslümanın en önemli vazifesidir. En doğal olarak bize dünya hayatında en küçük bir

¹⁹⁸ G. el Haşimi, (2012). *Hub Fi'l-Kur'an*, Rutab Yay, Ürdün, s.40-42 ve 62.

¹⁹⁹ A. Özcan, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C: 4, Sayı 2, S. 176.

²⁰⁰ E. ez-Zemahşerî, *age*, II, 256 ve 257.

²⁰¹ F. Razi, (1981). *Mefâtihu'l-Gayb*, Daru'l-Fikri't-Tibaeve'n-Neşrive't-Tevzi', Beyrut, VIII, 19.

²⁰² E. Kilabazî, (1993). *et Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, S. 109.

²⁰³ Taha, 20/41.

²⁰⁴ A. Özcan, agm, s. 177.

hayrı dokunan, yardımda bulunan kişiye karşı saygımız ve sevgimiz nasıl artıyorsa bizi yoktan var eden Allah’a karşıda her türlü ta’zimde bulunmakta biz kulları olarak en büyük sorumluluğumuzdur. Bununla birlikte şunu da unutmayalım ki Allah’ın bizim sevgimize ihtiyacı yoktur, ama bizim cennete girmek, cehennemden sakınmak O’nun rızasını kazanmak adına Allah’ın sevgisine çok ihtiyacımız bulunmaktadır.

Kur’an-ı Kerim hem beşerî sevgiyi hem de Allah sevgisini ele alarak müminlerin sahih bir imana ve olgun bir ahlaka ulaşmalarında Allah sevgisinin hayati rolüne vurgu yapar. Bu durum, iman ve ahlaki kişiliğin şekillenmesinde ilahi sevginin konumunu incelemeyi gerekli kılmaktadır. Nitekim Kur’an’da Allah ile insan arasındaki bu sevgi bağını ifade etmek için en sık başvurulan kavram "muhabbet"tir.²⁰⁵ Dinin ve ilahi ilişkilerin temeli sevgiye dayanmakta olup Allah'a gönülden bağlanmak ve O'na isteyerek itaat etmek dini hayatın vazgeçilmez şartıdır. İbadet ve iman gerçeğleştmesi ile güçlenmesi ancak sevgiyle mümkündür. Sevgi, iman ve yapılan amellerin adeta ruhudur; sevginin olmadığı yerde ameller ruhsuz bir bedenden ibaret kalır.²⁰⁶

Allah sevgisi, insan kişiliğini şekillendiren ve ahlaki sorumlulukların ömür boyu kararlılıkla yerine getirilmesini sağlayan en güçlü motivasyon kaynağıdır. Gerçek ilahi sevgi yalnızca dilde kalan bir iddia değil, adanmışlık, Samimi bir itaat ve güzel ahlakla ortaya çıkan davranışsal bir sonuçtur. Eğer bir kimsede Allah'ın emirlerine itaat ve ahlaki olgunluk görülüyorsa, oradaki sevgi iddiası samimiyetten uzak kuru bir söylemden ibaretir.²⁰⁷

Sevgi duygusu en yüce ve nihai hedefine Allah’ı hiçbir karşılık beklemeden sevmekle ulaşır. İnsanın kendini bu sevgiyle Allah’a adanması bir kayıp veya kendinden vazgeçiş değil, aksine kendi özünü ve gerçek varlığını O'nun yolunda bulması anlamına gelir.²⁰⁸ İnsan ile Allah arasındaki ilişki temelde ayrılmaz ve karşılıklı bir sevgiye dayanır.

²⁰⁵ A. Kasapoğlu, (2010). Allah-İnsan İlişkisi Açısından “Muhabbet” / Sevgi Olgusu, *Hikmet Yurdu Dergisi*, 3(5). 103 – 153.

²⁰⁶ İ. el-Cevziyye, (2005). *Medâricu's-Sâlikîn*, Çev. Ali Ataç ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, C. 2, S. 9.

²⁰⁷ R. Alpyağıl, (2002). *Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak*, Anka Yayınları, İstanbul, s. 222.

²⁰⁸ G. W. Leibniz, (1999). *Metafizik Üzerine Konuşma*, (Çev. A. Timuçin). İstanbul: Cumhuriyet Yayını. (Orijinal yayın tarihi, 1846).

Allah'ın sevgisi evrendeki tüm varlıkları kuşatır; bu sevgi bağı fiziksel ve metafiziksel âlemler arasında kesintisiz bir akış oluşturur. Bütün bu boyutlarıyla Allah, insan için en büyük ve nihai dosttur.²⁰⁹ İnanan bir insanın kalbini Allah'a bağlayan en hakiki ve kalıcı bağ sevgidir. Fani varlıklara duyulan sevgiler geçiciyken, kalpten hiç eksilmeyen ilahi sevgi insanın inancını ve ahlaki kişiliğini doğrudan şekillendirir.²¹⁰

İlahlık ve kulluk ilişkisi temelini sevgi duygusundan alır. Ancak Allah'tan başka bir varlığa karşı beslenen ölçüsüz ve aşırı sevgi, o varlığı putlaştırma riski taşıdığından insanı şirke sürükleyebilir.²¹¹ Allah'tan başka varlıkları O'nu sever gibi ölçüsüzce sevmek, insanı nesneleri veya kişileri ilahlaştırma tehlikesine ve dolayısıyla şirke sürükleyebilir. Kur'an-ı Kerim bu duruma dikkat çekerek, insanın neyi ne kadar sevmesi gerektiği konusunda bir bilinç ve duygu eğitimi sunar.²¹² Sevgi, sevilen varlığın mükemmelliği nispetinde artan güçlü bir duygu olup, en kusursuz varlık olan Allah'a duyulan sevgi insanı O'na ulaştıran en yüce yoldur. Gerçek dindarlık ve inancın tam anlamıyla içselleştirilmesi ancak bu insani ve yüksek sevgiyle mümkündür.²¹³

Sevgi; insan, aile, doğa ve dünya gibi pek çok alana yönelen çok boyutlu bir duygu olsa da en üstün ve yalın haline Allah sevgisinde ulaşır. Diğer tüm sevgi türleri belirli sınırlar ve oranlar taşıırken, insanı tam anlamıyla yücelten ilahi sevgide hiçbir sınır söz konusu değildir.²¹⁴

5.2. Peygamber Sevgisinin Psikolojik Etkisi

Rum suresindeki ayetin tefsirinde Rûhu'l-Beyân müfessiri İsmail Hakkı Bursevî yapılan işin karşılında “sizden bir ücret istemem” cümlesinin ifade edilmesi ile bu görevin ne kadar önemli olduğunu bizlere yeniden hatırlatmaktadır. Bununla birlikte şunu da çok iyi biliyoruz ki sevginin en önemli şartlarından bir tanesi de bir işi, görevi yerine getirirken veya birini severken ondan karşılık beklemeden bunu yapmaktır. Bu hakiki sev-

²⁰⁹ M. Buber, (2000). *Tanrı Tutulması*, Çev. Abdüllatif Tüzer, Lotus Yayınevi, Ankara, s. 75.

²¹⁰ M. Kutub, (2017). *İslam'da Eğitim Metodu*, (Çev. D. A. Kayapınar), İstanbul: Yay Dağıtım, (Orijinal yayın tarihi, 1970).

²¹¹ S. Yıldırım, (1997). *Kur'an'da Ulûhiyet*, Kayhan Yayınları, İstanbul, s. 298.

²¹² B. Bayraklı, (2001). *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul,

²¹³ N. G. Holm, (2004). *Din Psikolojisine Giriş*, (Çev. A. Bahadır). İstanbul: İnsan Yayınları, (Orijinal yayın tarihi, 1988).

²¹⁴ N. Topçu, (1949). *Ruhbilim*, Üçler Basımevi, İstanbul, s. 70.

ğinin işareti veya göstergesidir. Bunu nasıl Peygamber Efendimiz yaptıysa aynı şekilde bizim içinde en güzel örnek teşkil etmesi sebebiyle bizim de yapmamız gerekmektedir. İnsan iyilik gördüğü bir kimseyi her hâlükârda sever, özellikle burada önemli olan kendisine faydası dokunmayan kimseye de aynı şekilde hem sevgi beslemek hem ona olan tavır ve davranışlarını aynen devam ettirmeye çalışmaktır ki insanın en çok zorlandığı durumlardan bir tanesidir. Bu tür ulvî davranışlar sergileyen bireyler de olgunluğa erişmiş kişilerdir.

Sevgi, Toplumsal alanda bir bireyin hedeflerinin meydana gelmesi anında, diğer insanların paylaşıldığı ve yardım gördüğü, iki ya da daha çok birey arasındaki anlamlı ilişkidir. Karşıdaki kişiyi seven, değer veren kişi onun hedeflerini yerine getirmek için yardım eder. Bu şekilde de süreç, sevilen için sıkıntı, acı ve ıstırap haline dönüşmez.²¹⁵ Dolayısıyla içi sevgi dolu bir birey değer verdiği kişiye karşı tüm görevlerini yerine getirmenin yanında onu yeri geldiğinde koruyacak, kollayacak ve onun hayatını kolaylaştırmak için elinden geleni yapmaya çalışacaktır. İbni Kayyım el-Cevziyye'ye (ö. 751/1350) göre, “sevgi, kalbin ihtiyacı, ruhun gıdası, gözün ziyasıdır. Kalbinde Sevgiden bir parça olmayan kimseler ölümler olarak kabul edilir. Sevgi ışığını kaybedenler, karanlıklar içinde mahvolurlar Sevgide felaha ulaşamayanlar, hayatlarını acı ve üzüntü içinde geçirirler. Sevgi, manevi duyguların ruhudur, özüdür. Bu duygudan uzak olanlar, ruhu olamadan yaşayan ceset gibidirler”.²¹⁶ Sevginin hayat bulabilmesi ancak kişinin de etrafındakilerle olan iletişimi ve onları sevmesi, onlara değer vermesi bunun karşılığında onlardan bu sevginin karşılığını almasıyla mümkündür.

Bu başlık altında özellikle Peygamber sevgisinin insan üzerinde oluşturduğu psikolojik etkiler hususunda bazı örneklerle konuya açıklık getirmek gerekirse, her insanın içinde ilahi bir zâta bağlanma duygusu fitrattan gelmektedir. Bununla birlikte bu ilahi zatın hangi din olursa olsun öğretilerini, emir ve yasaklarını, uyarılarını insanlara ulaştıran bir peygamberi bulunmaktadır. Daha önce Peygamber Efendimizin kendisini sevmemizle alakalı ayetleri daha önce zikrettik. Dolayısıyla bu ayete göre Peygamber sevgisi bir insanda olmazsa olmazdır. Bunun sebeplerini de şu şekilde sıralayabiliriz.

²¹⁵ S. Pitirim (1996). *Özgeci Sevgi*”, aşkın anatomisi, (Çev: M. Harmancı). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1928).

²¹⁶ İ. el-Cevziyye, (2017). Medaricu"s-Salihin, İnsan Yayınları, III, 4. S. 71.

Her gönderilen Peygamber o toplumun önderi ve lideri olmuştur. Birçok toplumda bazı liderler görmekteyiz, insanlar onun kötülüğünden emin olmak amacıyla istemeyerek ona itaat ederler. Nitekim Allah'ın elçilerinin, gönderildikleri toplumları hakka ve hakikate dönüştürmeleri baskı ve zorbalıkla olacak bir iş değildir. Bu sadece liderin değer verilip, emirlerinin yerine getirilmesiyle mümkün olmuştur. Bu sebeple bütün peygamberler bulundukları zaman diliminde bulundukları toplumların en değerli, sevilip, sayılan, toplumun her kesimi tarafından kabul ve takdir edilen kişileridir.²¹⁷

Bu görevi yerine getirirken hiçbir ücret karşılık beklemeyen bir insanın gönülden, severek yapmış olduğu vazife karşısında her insan ister istemez saygı duyar. Bu özelliği dahi onun seçilmiş bir insan olduğunu göstermektedir. Özellikle bu görevi yerine getirirken karşılaşmış olduğu sıkıntılar, çektiği ıstıraplar, meşakkatler onu asla yıldırmamış ve onun ifadesiyle “Güneşi sağ elime, ayı da sol elime verseler yine de davamdan vazgeçmem” sözü bu vazifeye ne kadar değer verdiğini ifade etmektedir.”²¹⁸

Peygamber olarak vazifesine değer veren, özellikle Mekke döneminde türlü türlü hakaretlere maruz kalan bir yüce bir peygamberin bütün olaylar karşısında dimdik ayakta durması eziyet ve yıldırımlara karşı sabır ve metânetle hayatına devam etmesi karşısında aklı başında, şuur ve iz'an sahibi her birey onu sevecek ve ona saygı duyacaktır. Nitekim Peygamber Efendimize gösterilen sevgi, onun sünnetlerine yerine getirme, onun gibi yaşamaya gayret gösterme vb. davranışlar ortaya çıkacaktır.

Allah (c.c.) Hz. Muhammed'i dünyaya bir rehber olarak göndermiştir. Bize bu dünya hayatında nasıl yaşanmamız gerektiğini anlatan, gösteren O'dur. Dolayısıyla ancak O'nun rehberliğinde bir hayat yaşanır ve hem dünya hayatında mutlu ve mesut, ahiret hayatında ise cennetle sona eren bir kurtuluşa erme imkânımız bulunmaktadır. Bunun yanında şunu da çok iyi bilmek gerekir ki dünya yaşamı adına birçok sıkıntı çekerek etrafındaki insanlara örnek olmak amacıyla müşriklerin eza ve cefalarına katlanarak sıkıntılı bir hayat yaşayan, bununla birlikte de yaşamış olduğu bu hayattan hiçbir şekilde şikâyet etmeyen sabır ve sebatla görevine odaklanan bir peygamberin ümmeti olarak O'nu çok sevmeli ve sünnetine tabi olmalıyız.

²¹⁷ F. Yıldırım, a.g.m., s. 148-164.

²¹⁸ E. İbn Hişam, age, I, 266.

H. Peygamberi bizim için ne kadar değerli olduğunu ifade eden ayet-i kerimede şöyle buyurulur; “*Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.*”²¹⁹ Sen böyle üstün bir ahlaka sahipsin ki karşıtların bile senin H. Peygamberin hakkında tek bir olumsuz bir şey söylemiyorlar. Bu stn ahlakın sebebiyle ki Peygamber gelemenden önce de Muhammed’lEmin diyorlardı.²²⁰

Ayrıca altmış üç yıllık hayatına baktığımızda her zaman ümmeti adına bir şeyler yapma arzusıyla yaşamış, gece teheccüde kalktığında secdede mmet diye göz yaşı döken bir insan nasıl sevilmesin! Tek başına bu davaya başlayarak etrafındaki insanları teker teker hidayet yoluna sevk eden ve günden güne iyiye, doğruya yönlendiren kötülükten, ahlaksızlıktan uzaklaştıran yine Hazreti Peygamberdi. Senelerdir toplumda yer eden putlara tapmayı bitiren, kız çocuklarının diri diri öldürülmesine engel olan, zenginini fakiri ezmesine fırsat vermeyen, köleye yaşama hakkını tanıyan, kadını toplumun bir parçası yapan yine O’ydu. Dolayısıyla bireyi ve toplumu bir bataklıktan çıkarıp ahlaki bir hayat ile buluştıran yine H. Peygamberdi.

Dünya hayatının önemli kurallarından bir tanesi de şudur ki; bir iyilik başka bir iyiliği, bir sevgi de başta bir sevgiyi doğurur. H. Peygamber’in kapsayıcı sevgisi tüm insanları kuşatmakla birlikte, kalbinde en özel yeri müminlere ayırmıştı. Müslümanların sevinç ve hüzünlerini bizzat paylaşan Efendimizin bu sevgisi, dünyada eşi benzeri görülmemiş müstesna bir bağdı.²²¹ Ayrıca Peygamber Efendimizin bizi sevmesi ve yapmış olduğu bunca fedakârlık karşısında onu da sevmek bize “sev seni seveni hk ile yeksan ise, sevme seni sevmeyeni Mısır’a sultan ise” sözünü hatırlatma ve sevgiye sevgiyle karşılık vermenin ne kadar değerli bir duygu olduğunu ifade etmektedir. Bununla Peygamber Efendimiz bizim için alelde bir insan olmadığından dolayı ona karşı gösterilen sevginin ister bu dünyada isterse ahirette bir karşılığı olacağından dolayı her hâlükârda kazançlı olacağımızı düşünmemiz gerekmektedir. Özellikle peygamber sevgisi Allah sevgisi manasına gelir. Bu sevgiyi elde ettiğimizde hadisin ifadesiyle “Allah, bir kulunu sevdiği zaman Cebrail’e (a.s) “Ben filan kulu seviyorum, onu sen de sev!” diye emreder. Cebrail de o kulu sever ve gök halkına “Allah filan kulu seviyor, onu siz de seviniz” diye nida

²¹⁹ Kalem 68/4.

²²⁰ F. Yıldırım, agm. s. 148-164.

²²¹ H. Dikmen, (2003). H. Peygamberde Hoşgörü ve İnsan Sevgisi, .. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.3, s. 2, Temmuz-Aralık.

eder. Böylece o kimse yer ve gök ehli (yeryüzündekiler) nezdinde sevilir.”²²² Bu kazanılan sevgi de bize şunu anlatmaktadır; eğer biz Allah ve Rasulünü hakkıyla sevebilirsek bu sevgi hem yerde hem de gökte yankılanacak ve herkes tarafından sevilmemize vesile olacaktır.

Ayrıca Peygamber Efendimiz bana verilen beş şey diğer peygamberlere verilmedi derken bunlardan bir tanesinin de şefaathakkı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla biz ümmeti olarak şefaathakkı bizim için çok değerli ve önemlidir. Bunu elde etmek için O’nu çok sevecek ve O’nun bize gösterdiği yolda ilerlemek ve sünnetine tabi olmaya gayret edeceğiz. Seven insanlar hayat boyunca vefalı insanlar olmuşlardır. Bu sevginin gereksinimlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. İşte tamda burada sinesi Peygamber sevgisi ile dolu olan bir kimse de vefalı bir insan olacak ve bu sevgiye halel getirecek davranışlardan uzak durmak için gayret gösterecektir.

Müslümanın en önemli özelliklerinden bir tanesi de vefadır. Bir insan kendisine yapılan en küçük bir iyiliğin dahi kıymetini bilmeli yeri geldiğinde buna başka bir iyilikle veya güzel bir sözle karşılıkta bulunmalıdır. Dolayısıyla Peygamber Efendimiz bir insan olarak kendinden daha çok bizim için dertlenmiş ve bunun ıstırabını yaşamıştır. Bunun karşılığında hiçbir ücret talep etmemiş sadece bizim O’na uymamamızı ve güzel bir hayat yaşayarak cennete ulaşmamızı istemiştir. Böyle bir insana karşı sadakatsizlik, vefasızlık veya O’nu yok sayma gibi davranışlar hiçbir Müslümana yakışmayacak davranışlardır. Dolayısıyla vefanın gereğini en güzel şekilde yerine getirip bunun hakkını vermemiz bizi vicdanen hem bu dünyada hem de ahirette mutlu ve bahtiyar edecektir.

Hız. Peygamberin yanında onunla beraber her zaman mücadele eden sahabe efendilerimiz bize en güzel örnek teşkil etmektedirler. Dolayısıyla onların sevgisine baktığımızda onlarda Peygamber Efendimizi derin bir sevgiyle seviyorlardı. Bu hadiste Hız. peygamberi sevmenin, O’na saygı duymanın iman ve insanlığın bir gereği olduğu gerçeği ifade edilmektedir: “Sizden herhangi biriniz beni annesinden-babasından, çoluk-çocuğunuzdan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olamaz.”²²³

²²² Buhârî, Bedü’l-halk 6.

²²³ M. el-Buhârî age, bab: iman c.3, s. 7.

5.3. Eşler Arası Sevginin Psikolojik Etkisi

Her insan, içinde ve etrafında yaşadığı olaylardan farklı şekillerde etkilenmektedir. Bu ise kişinin yaratılışından veya ailesi ve çevresindeki yakın dostları tarafından yetiştirilme şekline göre değişmektedir. Örneğin bir kişi yaratılış olarak çok sağlam bir iradeyle yaratılmışsa bu kişi bu karakterini hayatı boyunca korur ve kimsenin onu değiştirmesine izin vermez. Bu olumlu veya olumsuz tutum, davranış ve karakter gelişimde de böyledir. Diğerinde ise zayıf iradesi olan bir kişi etrafındaki insanların onu yönlendirmesi, desteklemesi ile kendisinde bulunan eksiklikleri de bu şekilde tamamlamış olur. Hayatını da bu eksen etrafında geliştirmeye gayret gösterir. Özellikle hem evlilik hem de sevgi konusunda da durum buna benzer şekilde cereyan etmektedir.

İnsan doğası gereği doğar, büyür, yaşlanır ve vakti geldiğinde ölür. Bu zaman zarfında insan birçok aşamalardan geçmektedir. Bu evrelerden bir tanesi de evlilik aşamasıdır. Evlilik Peygamber Efendimizin sünnetidir. Hayatın devamı adına, neslin muhafazası için şartlardan bir tanesidir. Sevgi ve saygı temelleri üzerine dayalı bir hayatın kurulması birçok gencin hayalidir. Ayrıca bu durum gençler arası ilişkiyi destekleyen ve sürekliliğini sağlamaktadır.

İsmail Hakkı Bursevî konu ile alakalı ayetlerin şerhinde “Karıkocanın birbiriyle kaynaşıp birbirinde sükûn bulduğu gibi, başka hiçbir şey bir diğerinde sükûn bulamaz.”²²⁴ şeklinde ifade etmişti. Bu sebeple bir erkeğin huzur bulması için kadına, bir kadının da erkeğe ihtiyacı vardır. Eşler arasındaki olması gereken insani davranışlar, birbirlerine seviyeli, merhametli saygılı, tavırlar onları aynı ruhun birer parçaları gibi olduğu düşüncesini vermelidir.²²⁵ Aile içinde ebeveynlerin doğru tutum ve davranışları çocukları etkilemektedir. Bu da sevgi, saygı açısından güçlü bireyler yetişmesine ve aile içi şiddet ve geçimsizliklerin, huzursuzlukların azalmasını sağlamaktadır. Bu davranışlar aynı şekilde çocukların bilinçaltına da etki etmekte ve ilerleyen zamanlardaki davranışlarına da yansımaktadır.

Ev içerisindeki her olumlu veya olumsuz davranış aile içine yansıdığı gibi aynı şekilde aile dışında çocukların okul hayatına, arkadaş çevresine eşlerin iş hayatına da

²²⁴ İ. H. Bursevî, *age*, c. 2, s.160.

²²⁵ Kılıç, İ. (2020). *Kur'an'a Göre Aile Kurumunun Bekasını Sağlamaya Yönelik Ahlak Kuralları. Dindi. (Ed.). Uluslararası Aile Sempozyumu, Samsun, Türkiye, s.155-170.*

yansımakta ve direkt olarak her bireyi etkilemektedir. "Toplumsal ve teknolojik gelişmelerin bireyi yalnızlaştırdığı günümüzde, aile içi sevgi ve dayanışma hayatı bir sığınak haline gelmiş; aksi durum ise kişiyi ruhsal çöküntülere ve topluma yabancılaşmaya sürüklemiştir."²²⁶ Dolayısıyla tüm bu yanlışlıkları düzeltebilmek için insan doğuştan fitratına konulmuş olan bir ihtiyacı aile tarafından karşılanması ile mümkün olacaktır. Aile üyelerinin hem bedensel hem de ruhsal gelişimine pozitif bir şekilde etki etmesine yardımcı olan sevgi, saygı, merhamet gibi ahlaki erdemler, mutlu, huzurlu ve sağlıklı bireyleri meydana getirilmesine katkıda bulunur.

"Huzurlu ve ahlaki temellere dayanan bir aile yuvası, bireylerin ruh sağlığını güvence altına alarak geleceğin güçlü ve medeni toplumlarının inşasında en sağlam temeldir."²²⁷ Bu sebeple bireysel ve toplumsal olarak genelin mutluluğu, refahı ve huzuru için sevgi duygusunu sağlamlaştırmak, aile kurumunu da sevgi temelli inşa etmemiz gerekmektedir.

Özellikle iletişim gücü yüksek, empati özelliği olan erdemli bireylerin birbirleriyle yapmış oldukları evliliğin daha sağlam temeller üzerine oturduğunu görmekteyiz. Bunun için aile oluşturacak bireylerin evlilik öncesi kendilerini bu oluşuma hazır hissetmeleri gerekmektedir. Günümüzde neredeyse evlilik oranları ile başa baş giden boşanma oranları kişilerin yanlış tercihler yaptıklarını veya evlilik sonrası meydana gelen sıkıntıları aşamamalarına sebep olmaktadır. Tam burada da eşleri kendilerine verilen bir emanet olarak görenlerin evlilik hayatları her daim düzenli ve sağlıklı olmaktadır. Bunun aksi durumda ise ister kadın isterse erkek olsun yanlış tavır ve davranışlarla evliliklerine zarar vermekte ve boşanma gibi durumlarla sonuçlanmaktadır.

Kalbi sevgi dolu olan bir birey ister evlilik hayatında isterse iş hayatında olsun etrafındaki insanları kırmadan, üzmeden onlarla güzel bir iletişim içinde hayatını sürdürür. Eşini ve çocuklarını sevgi duygusu etrafında toparlar. İslami değerlerle donanmış bir kişi Kur'an-ı Kerim'deki evlilik ve eşler arası saygı ve sevgiyle alakalı ayetleri okuduğunda kendi hayatına çeki düzen vermeye gayret eder. Bununla birlikte Peygamber Efendimizin Hz. Hatice'ye olan sevgi ve saygısını idrak ettiğinde kendi hayatıyla bir kıyaslama yapar.

²²⁶ Razon, N. (1981). "Çalışan Anne ve Çocuk" *Aile ve Çocuk Dergisi*, 4(2), 45-47.

²²⁷ Ağdemir, S. (1991). Aile ve eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 59-71.

Bu konuda yanlışları, eksikleri varsa düzeltmeye çalışır. Bu şekilde de Allah'ın razı olduğu bir kul olmanın yol ve yöntemlerini aramaya çalışır.

Ailede eşler arasındaki sevgi bağları güçlenip kuvvetlendikçe toplum ve aile bağlarının gelişimine de etki edecektir. Bu da toplumun yükselişine, refahına, huzuruna, saadetine vesile olacaktır. Çünkü toplumun çekirdeği, özü ailedir. Aile ne kadar sağlam temeller üzerine oturtulursa toplumda aynı şekilde sağlam ve dayanıklı olur. Eşler arasındaki benzer karakterlerle birlikte duygularında etkisiyle sevgi derinleşmekte, aileler daha neşeli ve ilişkiler sağlam olmaktadır.²²⁸ Aile üyelerinin birbirilerine karşı daha sevgi ve saygı gibi değerlerin etkin olduğu bir ortam da daha güvenilir ve daha mutlu bir kişiliğin oluşması kaçınılmazdır. Sağlıklı iletişim kanallarının açık olması, aile üyelerinin duygularını kavramayı sağladığı gibi bireye hem evinde hem de dış dünyada öz değer ve güçlü bir benlik algısı kazandırır.²²⁹

Aile içi iletişimin sevgi ve destek odaklı olması, bireyin kendisine olan güvenini artırarak yaşamındaki motivasyonunu ve başarıya ulaşma azmini doğrudan yükseltir. Kişilerde özsaygısı yüksekse yaşamış oldukları hayatta ne kadar olumsuzluk, hayal kırıklığı yaşasalar dahi kendilerine olan özgüven sebebiyle olumlu düşüncelere ve kendini sevmeye devam edeceklerdir. Kendilerine güvenen bireylerin mutlu, sağlıklı, üretken ve başarılı olma gayreti içinde olduklarını zorlukları yenmek için daha çok çaba ve gayret sarf ettikleri gözlemlenmiştir.²³⁰

Sağlıklı bir aile ortamında yetişmeyen bireylerin özellikle güven ortamı da sağlanmamışsa normal bir gelişimden söz edilmesi mümkün değildir. Bu türlü bireylerde özgüven eksikliği ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Özgüven eksikliği olan bireylerde ise başarısızlık, sinirli davranışlar, tembellik gibi davranışlar gözlemlenmektedir. Bu durum, kişilerin hayattaki önemli detayları gözden kaçırabileceğine ve başarısızlık anlarında kendilerini yetersizlik ve değersizlik hisleriyle suçlayabileceklerine işaret etmektedir.

²²⁸ E. İbn Miskeveyh. (1983). *Ahlaki Olgunlaştırma (Tehzîbü'l-Ahlâk)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

²²⁹ S. Nazlı, (2024). *Aile Danışmanlığı*. Ankara, Anı Yayıncılık, S. 32.

²³⁰ G.Balat & B.Akman, (2004). Farklı Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Lise Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeylerinin İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 175-183.

Bireylerin kişiler arası iletişimdeki tutum ve davranışları, özgüvenlerinin şekillenmesinde temel bir rol oynamaktadır.²³¹

5.4. Müminler Arası Sevginin Psikolojik Etkisi

İnsan yaratılmışların en şerefliisidir. Nitekim Allah insanı yaratırken kendi ruhundan üflemiş ve yaratılanların en şerefliisi olarak isimlendirmiştir. Bu sebeple insan dağların, göklerin üstlenmediği sorumluluğu yüklenmiş ve iradesinin hakkını vermek için büyük bir sorumluluğun altına girmiştir. Dolayısıyla insan iradesiyle, aklıyla, bedeniyle bu verilen değerin hakkını yerine getirmek için hayat boyunca her zaman çabalar ve Allah'ın ona verdiği değeri kendi ve etrafındaki insanlara olan sorumluluğu ile yerine getirmeye çalışır. Bu da ancak Kur'an-ı Kerim'deki emir ve yasaklarla ve Peygamber Efendimizin bize tavsiye ettiği sünneti ile mümkündür.

Allah'a ve ahiret gününe inanan her Müslüman Kur'an-ı Kerimin emir yasakları karşısında kılı kırk yararcasına dikkatli davranmaya özen göstermektedir. Özellikle emir Allah tarafından gelmişse yorum dahi yapılması mümkün değildir. Bundan dolayı Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de emrettiği her hükmün, anlasak ta anlamasak ta bir hikmeti bulunmaktadır. Allah (c.c.) müminlerin birbirlerini sevmeleri istemiştir ki bu bir müminin en önemli özelliklerinden bir tanesidir. İnanan insan etrafındaki herkese karşı saygı ve sevgiyle davranır, onların ihtiyaçlarını giderir, zor zamanlarında onların yanlarında olur. Bu şekilde Allah'ın rızasını kazanma adına bir gayret içinde olmaya çalışır. Bu Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bize göstermiş olduğunu üstün ahlakın bir örneğidir.

İnsan sorumluluk sahibi bir varlıktır. Nasıl Peygamber Efendimiz bu ilahi görevi üstlenmişse aynı şekilde her Müslümanda Allah'ın emirlerini yerine getirme konusunda hassas olmalı ve bu sorumluluğu yerine getirmelidir. Burada özellikle insan tabiatı gereği içinde fitrî olarak bulunan sevgisini başkasıyla paylaşmanın gayreti içinde olmalı hazreti Mevlâna misali ne olursan gel demelidir.

Rûhu'l-Beyân tefsirinde belirtildiğine göre hem kalbi hem de bedeni ibadetleri birleştiren müminler için Allah, dünyevi veya bilinen hiçbir yola başvurmalarına gerek kal-

²³¹ A. Yolcu, (2022). *Sevginin Birey, Aile, Toplum ve Eğitim Üzerindeki Etkileri*, Academic Platform Journal of Halal Lifestyle 2022, 4(2), 59-71.

madan insanların kalplerinde özel bir sevgi ve yakınlık var edecektir. Bu durum, iman ve salih amelin bereketiyle ilahi bir lütuf olarak gerçekleşmektedir, şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Buna göre kulluk vazifesini yerine getirmeye çalışana Allah kalplerde bir sevgi meydana getirecek ve bu vesileyle insanlar arası sevgi ve saygıda artmış olacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerime baktığımız zaman bizim yakınlık kuracağımız kişileri bizlere haber vermektedir. Allah (c.c.) bize hitaben "Ey iman edenler! Yahudi ve Hristiyanları dost ve sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar birbirinin dostudur."²³² buyurmuştur. Buna göre bizim en yakın olmamız gereken kişiler Müslüman, mümin kişiler olanlardır. Çünkü tarih boyunca Yahudiler ve Hristiyanlar hem peygamberlerini yalanlama konusunda hem de kitaplarını, dinin esaslarını tahrif etme konusunda hak olan dine zarar vermişler ve son peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.v.) 'ye de inanmamışlardır. Dolayısıyla da bizim her daim kendi dinimizden olan insanlarla yakınlık kurmamız, onları dost edinmemiz gerekmektedir.

Bir Müslümanın diğer bir Müslüman kardeşini sevmesine etki eden sebepleri şu şekilde sayabiliriz; Bunlar, aynı dine mensup olmamız, aynı Allah'a, aynı Peygambere, aynı kitaba inanan, aynı kibleye yönelen kişilerle yakınlık kurmamız, onlara değer verip onları sevmemiz, bizim bu dine ne kadar değer verdiğimizizin bir kanıtıdır. Bu samimi sevgi bizi birbirimize kenetleyecek ve aramızdaki kardeşlik bağlarının daha sağlam ve kuvvetli olmasını sağlayacaktır. Özellikle Peygamber Efendimiz Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde ilk yaptığı faaliyetlerden bir tanesi de Ensar ve muhaciri kardeş yapmasıydı. Nitekim bu kardeşlik bize Ensar ve muhacirden bir emanet olarak kalmıştır. Bizimde günümüzde bunu kendi çevremizdeki insanlar aynı şekilde yaşatma çabası içinde olmamız, Peygamber Efendimizin özellikle bu zamanda yaşatmamızı tavsiye ettiği değerli bir sünnetidir.

İslam dinine mensup olan her kişi kalbinde Allah sevgisi, Peygamber sevgisi, insan sevgisi, gibi sevgilerle dolu olması gerekmektedir. Çünkü İslam dininde kendi aramızda nefrete yer yoktur. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.) iman edenlerin kendi aralarında çok merhametli olmaları tavsiye etmiştir.²³³ Buna binaen her Müslümanın içindeki nefreti, kızgınlığı, sertliği İslam düşmanlarına göstermesi gerekir ama kendi içimiz-

²³² Mâide 5/51.

²³³ Fetih, 48/29.

de ise bir birimizle de çok şefkatli, sevgi dolu, merhametli, sağ duyulu davranmamız hem Müslümanlığın bir gereği hem de bize Allah'ın bir emridir.

En hayati organlardan olan Kalp sadece vücuda kan pompalayan organ değildir, aynı zamanda bütün duygular kalpte meydana gelir. Yeri gelir sever, yeri gelir kırılır, yeri gelir mutlu olur ve sevinir. Nitekim Peygamber Efendimizin kalp için ettiği dualarından bir tanesinde “Ey kalpleri hâlden hâle çeviren Allah'ım! benim kalbimi dînin üzere sâbit kıl!” diye dua ederek, insanın kalbinin her zaman Allah ile bağlantılı olmasını talep etmiş ve bize bu konuda çok hassas ve dikkatli olmamız gerektiğini öğretmiştir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in insanları ahlaki olarak yüce bir seviyeye ulaştırmak içinde bizi bazı konularda uyarmış ve kalbinde zerre kadar kibir olanın cennete giremeyeceğini bizlere haber vermiş ve günahlardan, haramlardan şüpheli olan şeylerden uzak durmamızı ve kalp kalibrasyonunu daima yapmamızı tavsiye etmiştir.

Peygamber Efendimizin “ya hayır söyle ya da sus” emrini kendine şiar edinen her Müslüman tavır, davranış ve ibadetlerinde hassas olmalı ve etrafındaki olumsuz olaylar karşısında hayırdan asla vazgeçmemesi gerekir. Çünkü Müslümanın tarifinde onun elinden ve dilinden emin olunan kimsedir diye ifade edilmektedir. Bunlar yapılamıyorsa bile en azında kötülük adına veya olumsuzluk adına hiçbir şey söylememeli ve susmayı tercih etmeliyiz.

SONUÇ

Tefsir ilminde öncü şahsiyetlerden biri olan İsmail Hakkı Bursevî yalnızca tefsir ilmiyle değil, aynı zamanda tasavvuf, hadis, dil ve edebiyat, fıkıh ve kelam, irfan, şiir ve musiki dallarında da önemli bir yer edinmiştir. İsmail Hakkı Bursevî'yi pek çok ilim sahasında zirveye çıkaran eser ise şüphesiz *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsir kitabıdır. Bu eser, onun ilmî birikimini ve derinlemesine anlayışını ustalıkla aktardığı eşsiz bir başyapıt olmuştur. *Rûhu'l-Beyân*, tefsir ilminin temel kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir. İsmail Hakkı Bursevî bu eserinde kullandığı üslup, veciz ve özlü ifade biçimi, fikhî anlayışı ve istinbatlarına yer verdiği bab başlıkları, onu sadece tefsir âlimleri arasında değil, aynı zamanda diğer âlimler arasında da büyük bir saygınlık kazanmasına yol açmıştır.

İsmâil Hakkı Bursevî, vaaz ve nasihat anlayışını öne çıkardığı *Rûhu'l-beyân* tefsirinde dil ve kıraat detaylarından ziyade şer'î hükümlere, tasavvufî yorumlara ve irşad unsurlarına (tergîb ve terhîb) odaklanmıştır. Eserde Kur'an'ın edebî sanatlarına ve i'câzına dikkat çekilirken, yararlanılan temel sözlük kaynakları belirtilmiş ve Fars edebiyatının önde gelen şairlerinden yapılan şiir alıntılarıyla anlatım zenginleştirilmiştir.

Çalışma boyunca elde edilen bulgular şu şekilde ifade edilebilir; yaşamız olduğumuz zaman diliminde toplumu birleştiren bütünleştiren birlik ve beraberliğini arttıran sevgi, saygı, cömertlik, hayırseverlik, fedakârlık, dürüstlük, merhamet, adalet gibi duygular insanların bir araya gelmesine vesile olmuştur. Günümüzde hayatın biraz daha karamsarlık tarafının arttığı, insanlar arası ilişkilerin azaldığı, şiddet olaylarının çoğaldığı bir dönemde sevgi gibi insanları yakınlaştıran bir duygu bütün insanlık için çok değerli hale gelmiştir.

Sonuç olarak Sevgi duygusunu *Rûhu'l-Beyân* isimli eserle değerlendirirken İsmail Hakkı Bursevînin diğer müfessirlerden farklı yaklaşım tarzını ve yorumlarını idrak etmiş olduk. Bununla birlikte işârî bir tefsir olma özelliğini açık bir şekilde tefsirinde göstermesi ve tefsirinde bunun sosyolojik ve psikolojik yönlerine vurgularının yapılması tefsirini diğer tefsirlerden ayıran en önemli özellikleri arasında yer almıştır.

İsmail Hakkı Bursevî diğer müfessirlerden farklı olarak çok yönlü bir ilim adamı olması hasebiyle *Rûhu'l-Beyân* başta olmak üzere yazdığı eserleri birçok noktada araştırmaya açıktır. İsmâil Hakkı Bursevî ve eserleri, Türkiye akademik camiasında onlarca

lisansüstü tez ile makaleye konu olmuş önemli bir birikim sunmaktadır. Özellikle Rûhu'l-Beyân tefsiri; ilmî, fikhî ve işarî (tasavvufî) derinliği sayesinde henüz incelenmemiş pek çok yönü barındırmakta ve araştırmacılar için zengin çalışma alanları vaat etmektedir. Bunların ortaya çıkması hem İsmail Hakkı Bursevî'nin daha çok tanınmasına hem de Rûhu'l-Beyân tefsirinin daha çok kitleler tarafından duyurulmasına vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağdemir, S. (1991). Aile ve eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 25(66), 79–110.
- Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, E. (1979). Mü'cemü Mekâyîsi'l-lüğa (15. Baskı). *Kahire: Dâru'l-Fikir*.
- Akalın, Ş. (2011). Türkçe Sözlük, (11. Baskı). *Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Alpyağıl, R. (2002). *Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak*. Anka Yayınları, Türkiye.
- Altuntaş, H.– Şahin, M. (2009). *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ateş, S. (1974). *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Avcı, S. (2004). *Sufilerin Hadis Anlayışı-Bursevî Örneği*. Ensar yayıncılık, Türkiye.
- Ayni, B. (2025). *Umdetu'l-Kari*. Polen yayınları, Türkiye.
- Balat, G. & Akman, B. (2004). Farklı sosyo-ekonomik düzeydeki lise öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerinin incelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(2), 175-183.
- Baltacı, C. (1976). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İrfan Matbaası, Türkiye.
- Baymur, F. (2000). *Genel Psikoloji*. İnkılap kitabevi, Türkiye.
- Bayraklı, B. (2013). *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. Bayraklı Yayınları, Türkiye.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Doğu-Batı Yayınları, Türkiye.
- Buber, M. (2002). *Tanrı Tutulması*, (Çev. A. Tüzer), Lotus Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi, 152)
- Buhârî, E. (1987). *Sahihi Buhari ve Tercemesi*, Mütercim Mehmet Sofuoğlu, Ötüken neşriyat, Türkiye.

- Buhârî, E. (2018). *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*, nşr, Abdul aziz el-halemi Mekki, Daruz Zehair, Mısır.
- Buhari, M. (2012). *Sahihi Buhari*, Daru Te'sil, Türkiye.
- Bursevî, İ. (2013). *Rûhu 'l-Beyân*, Erkam Yayınları, Türkiye.
- Bursevî, İ. (2020). *Tamâmü 'l-Feyz Fî Bâbi 'r-Ricâl*, İmak Ofset Basım Yayınları, Türkiye.
- Cevheri, İ. (1960). *Tâcu 'l-Luğa ve Sıhahu 'l-Arabiyye, el-Musemma el-Sıhah*, Darü'l Kütübi'l İlmiyye.
- Cevizci, A. (2002). Paradigma Felsefe Sözlüğü (7. Baskı). *İstanbul; Paradigma Yayınevi*.
- Cevziyye, İ. (2017). *Medaricu''s-Salihin*, İnsan Yayınları, Türkiye.
- Çelik, Ö. (2014). *Kur 'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri*, Erkam yayınları, Türkiye.
- Çelebi, K. (2021). *Mîzanü 'l-hakk fî ihtiyari 'l-ehak* (Çev. O. Ş. Gökyay). Yeditepe Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi, 1067)
- Dikmen, H. (2003). Hz. Peygamberde hoşgörü ve insan sevgisi, *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3(2), 129-138.
- Doğan, A. (2013). Büyük Türkçe Sözlük, (2. Baskı), *Ankara, Akçağ Yayınları*.
- Doğan, M. (1982). Büyük Türkçe Sözlük, (2. Baskı), *Ankara, Birlik Yayınları*.
- Döne, A. (2024). Gençlerin Akraba Algısı ve İlişkilerini Anlamak: Zorunlu Bir Bağ mı? Sosyal Sermaye mi?
- Düzgün, Ş. (2007). “Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık (Kültler)”, *İnsan Sevgisi, Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Ebü Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-B. (1996). *Kitabü 'z Zühhd*, Kültürel Kitaplar Yayınevi, Lübnan.

- Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-K. (1993). *el-Külliyat Mu'cemun fi'l-Mustalahati'l-Furuki'l-lugaviyye*, Muessesetu'r-Risale, Lübnan.
- Efendi, A. (2013). *Okyânûsu'l-Basît fi tercemeti'l-kâmûsi'l-mühît*, Pasifik Ofset Yayınları.
- Ensarî, E. (1985). *el-Muvatta*, Darul İhya et-Turasi, Lübnan.
- Eraslan, S. Keleş, E. (2003). *En Güzel Örnek Hz. Peygamber*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Türkiye.
- Ersanlı, K. (2014). Aile içi ilişkilerin dayandığı psikolojik temeller. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 51-54.
- Erdem, H. (2003). *Ahlâk Felsefesi*, Hü-Er yayınları, Türkiye.
- Ezdi, M. (2026). Cami Mamer B. Raşid El-Ezdi, *Dar'ül Minhacul Kavim*, Suriye.
- Firuzabadi, M. (2002). *Besâirü Zevî't-Temyiz Fî Letâîfi'l-Kitâbi'l-Azîz*, tah, Muhammed Ali en- neccar, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Gafarov, A. "Ragıb el-İsfahani'de İnsan Tasavvuru", Müifd, Sayı 31, s.187-214.
- Gasset, J. (1999). *Sevgi Üstüne*, (Çev. Y. Salman), Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1939).
- Altenbu, M. A. (2023). Ümmî sinan divânı'nda Hz. peygamber sevgisi, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 11(12), 664-674.
- Güçlü, A. (2002). Felsefe Sözlüğü (1. Baskı). *Ankara, Bilim ve Sanat Yayınevi*.
- Gül, H. (2020). Değişen kent ailesinde sevgi anlayışları ve ilişkilerine sosyolojik bir yaklaşım. *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. 3(2), 89-96.
- Hamdi Yazır, E. (2005). *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım.
- Hançerlioğlu, O. (2000). Dünya inançları Sözlüğü (7. Baskı). *İstanbul: Remzi kitabevi*.
- Haşimi, G. (2012). *el Hub fi'l-Kur'an*, Rutab Yayınları.

- Holm, N. G. (2004). *Din Psikolojisine Giriş*, (Çev. A. Bahadır), İnsan Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1988).
- Hüseyini Ebü'l-Beka El-Kefevi, E. (1993). *Kitabul'l-Kulliyat Mu'cem fi' Mustalahat ve'l furukat el-luğaviyye* (9.Baskı). *Beyrut: Darur Risale*.
- İsfahânî, R. (2023). *Müfredatul Kur'an*, (Çev. Y. Türker). İstanbul: Pınar Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1018).
- İbni Hanbel, A. (2002). *Müsned İmam Ahmed, Abdullah İbni Abdulmuhsin et-Türki*, Beyrut, Müesseetür Risale.
- İbni kesir, E. (2001). *Tefsirul Kuranil Azim*, (Çev. S. Kocabaş). Beyrut: Polen yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1350).
- İnneci, M. (2018). *Bursevî ve Ruhu'l-Beyân Adlı Eserinde Hak Kavramı*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İsmail İbn Kesir, E. (2018). *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çağrı Yayınları.
- Karaman, H. (2020). *Kuran Yolu Meali*, Kalkan Matbaa.
- Kasapoğlu, A. (2010). Allah-insan ilişkisi açısından “muhabbet” sevgi olgusu, *Hikmet Yurdu Dergisi*. 3(5), 103-153.
- Kazvînî E. (2006). *Süneni İbni Mace*, Beyrut, Mektebeti Nur.
- Kılıç, İ. (2020). *Kur'an'a göre aile kurumunun bekasını sağlamaya yönelik ahlak kuralları*. *Uluslararası Aile Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. E. Dindi (Ed.). *Sinop. Türkiye*. s. 42-48.
- Kilabazı, E. (1993). *et Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kindî, Y. (2019). *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, (Çev. M. Çağrıcı). Ankara: TDV Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 866).

- Koç, A. (1999). *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, M. Ü. İ. F. V. Yayınları.
- Kurtubî, E. (1993). *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l Kütübi'l- İlmiyye.
- Kutub, M. (2017). *İslam'da Eğitim Metodu*, (Çev. D. A. Kayapınar), İstanbul: Yay Dağıtım. (Orijinal yayın tarihi, 1960).
- Kutub, S. (1991). *Fî Zılâl'il Kur'an*, Dünya yayıncılık.
- Kutub, S. (1991). *Fî Zılâl-il Kura'n*, (Çev. S. Uçan). İstanbul: Dünya Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1952).
- Medeni, E. (1960). *el-Ezdeadfi'l-Luğa*, Mektebeti Asriyye.
- Mevdûdî E. (1997). *Tefhimu'l-Kur'an*, (Çev. A. Asrar). İstanbul: Bengisu Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1972)
- Mısrî, E. (2021). *Lisanu'l-Arab*, ed-Darü'l-Alemiyye li'n-Neşrivet Tevzi.
- Mısrî, İ. (1994). *Lisanu'l-Arab Beyrut, Daru'l-Fikr*.
- Migati, M. B. (2006). *Masarani, M. Z.- Ed-Dendesi, A. A. el - Kutuf min Luğati'l Kur'an*, Mektebetü'l Lübnan.
- Miskeveyh. E. (1983). *Ahlakî Olgunlaştırma (Tehzîbü'l-Ahlâk)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Muhammed Hamdî Yazır, E. (1999). *Hak Dini Kur'an Dili*, Zehraveyn yayıncılık.
- Mustafa, İ. (2000). *Mu'cemu'l-Vasit*, (3. Baskı). *Beyrut, Darül-Erkam*.
- Mutçalı, S. (2012). *Dağarcık Sözlüğü*, (2. Baskı). *İstanbul, Dağarcık Yayınları*.
- Namlı, A. (2018). *İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İnsan Yayınları
- Nazlı, S. (2024). *Aile Danışmanlığı*. Ankara, Anı Yayıncılık,
- Özcan, A. Kur'an-ı kerim'de allah'ın sevdiği insan tipleri. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 176-177.

- Pazarlı, O. (1983). *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi.
- Peck, M.S. (2013). *Az Seçilen Yol*. İstanbul, Akaşa Yayınları.
- Pitirim, S. (1996).” *Özgeci Sevgi*”,*Aşkın Anatomisi*, (Çev. M. Harmancı), Say Yayınları.
(Orijinal yayın tarihi, 1960)
- Rabi, E. (2014). *Sünen-i İbn Mace*, Isam Musa Hadi, Suudi Arabistan, Daru Sıddık.
- Râmhürmüzî, E. (1998). *Emsalül hadis El-merviyeye*, Beyrut, Müessesetü kütübü sekafiyeye.
- Razi, F. (1981). *Mefâtihu 'l-Gayb*, Daru'l-Fikrli't-Tibaeve'n-Neşrive't-Tevzi'.
- Râzi, F. (1990). *Tefsir-i Kebir Mefâtihu 'l-Gayb*, Akçağ Yayınları.
- Razon, N. (1981). Çalışan anne ve çocuk. *Aile ve Çocuk Dergisi*, 57 (2), 421-434.
- Sabri, A. (2007). İslam'da insan sevgisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (17), 137-147.
- Sadi, A. (1988). *Teyşiru'l-Kerimi'r-Rahman fi tefsiri kelami'l-Mennan*, Müessesetü'r-Risale.
- Sarı, M. (1982). el-Mevarid, Arapça-Türkçe Sözlük (1.Baskı). *İstanbul: Bahar Yayınları*.
- Sicistani, E. (2009). *Sünen-i Ebu Davud*, Şuayb Arnavut, Beyrut, Daru Risaleti Alemiyye.
- Süyûtî, C. (2014). *el-Muzhir fi Ulumi'l-Luğa ve Envaihi*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Şengün, M. (2007). Ahlaki gelişimin psiko-sosyal dinamikleri, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 23(2), 201-221.
- Şeybânî A. (2001). *Müsnedi İmam Ahmed b. Hanbel*, Beyrut, Darü'l-Kalem.
- Teyfurov, M. (2014). Kur'an-ı kerim'de aile yapısı. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3(4), 183-200.
- Tirmizî, E. (2009). *Sünen-i Tirmizî*, Beyrut, Darul Ğarb İslami.

- Topçu, N. (1949). *Ruhbilim*, Üçler Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vassaf, H. (2012). *Divan*, Haz. Mustafa Tatcı, Mehmet Akkuş, İsmail Kasap, Kırkambar Kitaplığı.
- Vassaf, O. H. (2006). *Sefine-i evliya* (C. 3). İstanbul Kitabevi.
- Yazıcı, S.A. (2011). *Karakter*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yesevî, A. (2025). *Dîvân-ı Hikmet*, haz. H. Bice, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldırım F. (2020). Hz. Peygamber'i sevmenin anlamı ve önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 7(2), 148-150.
- Yolcu, A. (2022). Sevginin Birey, Aile, Toplum ve Eğitim Üzerindeki Etkileri, Academic Platform Journal of Halal Lifestyle.
- Yurtsever, M. (2001). “İsmâil Hakkı Bursevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları.
- Zemahşeri, E. (1947). *Tefsiru'l-Keşşaf*, Mektebeti irşad
- Zeki Duman, M. (2006). *Beyânu'l-Hak*, Fecr Yayınları.
- Zuhayli, V. (2005). *Et-Tefsirü'l-Münir*, Risale Yayınları.